

DEO I

Formiranje Brigade i
borbe u Sremu

VOJNO-POLITIČKA SITUACIJA UOČI FORMIRANJA OSME VOJVOĐANSKE UDARNE BRIGADE

U prvoj polovini 1944. godine vojno-politička situacija povoljno se odvijala za zemlje antihitlerovske koalicije. Na istočnom ratištu Sovjetska armija potisnula je Nemce na istočne granice SSSR-a i izbila pred Kenigsberg u Istočnoj Pruskoj i na desnu obalu Narve i Visle u Poljskoj. Grupa ukrajinskih frontova pripremala se za izvođenje velike jaško-kišinjevske operacije i prodor u Rumuniju, na Balkan i u jugoistočnu Evropu. U Italiji su zapadni saveznici probili jako utvrđenu nemačku liniju na srednjim Apeninima i 4. juna zauzeli Rim. Šestog juna otpočelo je savezničko iskrcavanje u Normandiji. Za Nemačku i njene saveznike situacija na l'rontovima postajala je sve teža.

Jul je bio najtopliji mesec u toj pretposlednjoj godini rata. To je bio i jedan od »najvreljih« meseci po žestini ratnih okršaja u drugom svetskom ratu. Na svim frontovima smenjivale su se velike savezničke ofanzive sa Hitlerovim kontraofanzivama kojima se pokušavao odložiti pad nemačkog fašizma za još koje vreme. U poslednjoj sovjetskoj ofanzivi, grupe beloruskih frontova — razbijena je centralna grupa nemačkih armija i produženo nastupanje Sovjetske armije kroz Poljsku i Galiciju. Savezničke snage zauzele su Livorno u Italiji a u Francuskoj obrazovali neprekidan i dugoočekivani »Drugi front«. Time je fašistička Nemačka dovedena u stratejsko okruženje i veoma nezavidan položaj. Savezničko strateško vazduhoplodstvo danonoćno je bombardovalo nemačke gradove i teritoriju nemačkih saveznika. Za Hitlera, koji je fanatično verovao u astrologiju i providenja, »sklop zvezda« tih julskih dana nije bio nimalo povoljan. Uz sve po-

raze na frontovima, na njega je 20. jula izvršen i atentat. To što je slučajno ostao u životu, Gebels je proglasio »prstom providenja« da bi povratio ozbiljno poljuljanu veru Nemaca u firera i mogućnost uspešnog okončanja rata. Pošto se svirepo obračunao sa zavereniceima, svojim dojučerašnjim najbližim saradnicima, Hitler je od Nemaca zatražio još veću poslušnost i surovo kažnjavao svako kolebanje u izvršenju njegovih naređenja. Zaigrao je na poslednju kartu — sve ili ništa!

Krajem avgusta i početkom septembra, dok zapadni saveznici zauzimaju Pariz i napadaju tzv. Gotsku liniju u Italiji, na Balkanu vojno-politička situacija bližila se svom konačnom raspletu. Posle kapitulacije Rumunije, na red je došla i sledeća saveznica Hitlerove Nemačke — Bugarska. Posle uspešnog završetka jašo-kižinjevske operacije, izbijanja Sovjetske armije na jugoslovensko-rumunsku granicu, u srednje Podunavlje i Panonsku niziju dovelo je nemačke trupe na Balkanu u nezavidan položaj. Trebalo je što pre evakuisati Grčku i Balkansko poluostrvo, jer su udružene snage Sovjetske armije i Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije usmerile svoja dejstva na glavne komunikacije, naročito u dolini Velike Morave, koje su sada dobile stratezijski značaj. Njihovim presecanjem dovelo bi se u pitanje ne samo dalje izvlačenje nego je pretilo i okruženje nemačkih trupa koje su se povlačile sa juga.

»Vruće« leto 1944. godine

I na jugoslovenskom ratištu te 1944. godine bilo je izuzetno »vruće leto«. Naročito u istočnoj Bosni, Sandžaku i Crnoj Gori, odakle su naše snage po direktivi Vrhovnog štaba uporno nastojale da se probiju u Srbiju. Da bi to sprečio, neprijatelj preduzima niz ofanzivnih operacija protiv naših snaga na jugu i na zapadnim prilazima Srbiji (»topličko-jablanička«, »durmitorska operacija« i dr.). U ovim izuzetno teškim višemesečnim borbama najteže su prošle jedinice 12. vojvođanskog korpusa, koje su na svom pohodu prema Srbiji, na vrletnim stazama Zelengore, Pivske planine i Durmitora izgubile više od polovine svoga sastava.

Za razliku od svojih ranijih operacija, kada je nastojao da prikupi što jaču silu, okruži što veću teritoriju i uništi

glavninu naših snaga, neprijatelj je sada primenio novu taktiku, tražeći »konačno rešenje« i obračun sa NOP u mnoštvu manjih ofanzivnih operacija, raspoređenih na manje zemljišnih sektora i u više odvojenih vremenskih faza. Želeo je da »isparceliše« naše snage na manje odvojene delove i da ih tako nabaci na neki planinski greben, izdvojeno uništi ili prisili na odlučujuće, odsudne borbe. Jednu od takvih operacija i ujedno, svoju poslednju veliku ofanzivu na partizanski Srem, preduzeo je neprijatelj 14. juna i završio 6. avgusta 1944. ne postigavši pri tome ni jedan od postavljenih ciljeva.

Bila je to četvrta po redu ofanzivna operacija neprijatelja u toj godini u ovom malom ravničarskom, rekama omeđenom, gusto naseljenom, komunikacijama isprepletenom i neprijateljskim garnizonima načičkanom Sremu. Pored 40.000 naoružanih pripadnika nemačke nacionalne manjine, mnogobrojnih kvislinških i nemačkih stalnih posada, neprijatelj je u ovoj operaciji angažovao oko 15.000 vojnika, 20 oklopnih vozila i desetak baterija artiljerije.

Već i sam naziv »Kornblume« ili »Žitni cvet« govori da je ova operacija, pored osnovnog zadatka — uništenja i razbijanja razbuktalog partizanskog pokreta na ovoj najosetljivijoj tački nemačkog jugoistočnog ratišta, imala za cilj i borbu za žetvu. Neprijatelj nije smeo dozvoliti da i ove godine, kao i prethodnih, ostane bez žita, bez hleba neophodnog za dalje vođenje rata i za njegovu već dobro izgladnelu vojsku i narod u Nemačkoj. Iskustvo ga je naučilo da se za svaku krstinu vojvođanskog i sremskog žita moralo bukvalno boriti sa oružjem i otimati od naroda Vojvodine i njegove vojske, naroda koji je radije palio plodove svoga rada, nego što bi i »zrno žita dao dobrovoljno okupatoru«!

Sledeći cilj izuzetno teške i dobro pripremljene neprijateljske ofanzive bio je da se oslobodi glavna magistralna saobraćajnica za povlačenje snaga sa Balkana i pljačku naših zemalja i prirodnih bogatstava. A upravo te saobraćajnice i glavna komunikacija Beograd—Zagreb bile su, tih dana, zbog prenošenja težišta naših operacija prema Srbiji i po direktivi Vrhovnog štaba i Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine, svakodnevni objekat napada ne samo sremskih diverzanata, nego i svih naših jedinica i odreda u Sremu.

Da bi onemogućio manevar i prebacivanje naših jedinica iz jednog područja u drugo, isterao ih na čistinu, okružio i naterao na odsudne borbe, neprijatelj je izdelio Srem na nekoliko zona, poseo sve komunikacijske pravce, prirodne prepreke, prelaze i kanale. Levu obalu Dunava su čvrsto posele mađarske trupe, a desnu obalu Save nedićevci iz Srbije i ustaško-domobranske snage iz istočne Bosne. Za razliku od ranijih ofanziva, koje su poput ognjenog tornada protutnjale Sremom, neprijatelj je ovoga puta primenio sasvim drugu taktiku. Sistematski i bez žurbe, on je pretraživao svaku stopu zauzete teritorije. Tražeći podzemna skloništa, zalazio je u šume, a u središtu najvećeg šumskog kompleksa i na grebenu Fruške gore izgradio svoje borbene linije, postavljao zasede i nastojao da istera naše jedinice iz njihovih dotle neprikosnovenih i prirodnih skloništa.

Međutim, ni ovaj dobro pripremljeni, lukavi i originalni plan i nova taktika nisu postigli svoj cilj, jer su »... naše jedinice primenile svoju taktiku ratovanja — nisu dozvoljavale neprijatelju da im vezivanjem za određeni teren nametne odsudnu bitku, nego su razvlačile njegove snage, probijale njegova okruženja, primoravale ga na pregrupisanje snaga, prihvatale borbu kad im je i dokle im je odgovaralo i nanosile mu znatno veće gubitke, tako da konačan uspeh nije mogao da postigne.«¹

Tako je neprijatelj već u prvoj fazi svoje ofanzive bio prinuđen da se nekoliko puta vraća na već pretreseni deo Fruške gore, jer su se delovi Prvog sremskog odreda i Šeste vojvodanske brigade redovno provlačili i kroz njegove blokade, napadali ga s leđa i vesto izbegavali njegova okruženja i udare. Istovremeno su jedinice u drugim delovima Srema preduzimale kontraudare, napadale neprijateljska uporišta, razbijale zasede i još intenzivnije pristupale rušenju komunikacija. Kada su u julu i avgustu, uprkos neprijateljske ofanzive, ponovo, kao i ranijih godina, buknuła pšenična polja, kamare požnjevene pšenice čak i u guvnima rumskih, indijskih ili mitrovačkih Švaba i domaćih izdajnika, neprijatelj je morao da prizna svoj poraz i na tzv. žetvenom frontu.

¹ Jovan Veselinov Žarko, *Svi smo mi jedna partija*, Novi Sad, 1971.

Glavnu pobjedu na tom jedinstvenom frontu odneli su narod Srema i njegova vojska.

Neprijatelju je 17. jula konačno pošlo za rukom da nametne našim jedinicama jednu odlučujuću i odsudnu borbu. Ocenivši da su se posle nekoliko uzastopnih pretresa naše jedinice ponovo grupisale na Fruškoj gori i da odatle vrše nove napade na njegove garnizone (Čalma, Mandelos, Mandeloška pustara), neprijatelj je u toku noći 16. jula u najvećoj tajnosti prikupio u Rumi i Sremskoj Mitrovici oko 6.000 vojnika i podeljen u dve borbene grupe iznenada napao na Frušku goru. Da bi se odbranili oko 150 ranjenika, 400 nenaoružanih dobrovoljaca i *veliki zbegovi* naroda, štabovi Šeste vojvođanske brigade i Prvog sremskog NOP odreda odlučili su da prihvate ovu borbu. Posle dvodnevnihi ogorčenihi okršajai kod Divošai, Rohaljai baza i Bešenovačkog Prnjavorai, neprijatelj je pretrpeo gubitke od 250 mrtvih i 270 ranjenih, dok smo mi imali 28 poginulih i 36 ranjenih boracai. U snažnom i silovitom protivnapadu naše jedinice naterale su neprijatelja u panično bekstvo i konačno ga proterale sa Fruške gore. Bio je to njegov dotle najveći vojnički poraz u Sremu.

Da neprijatelj nije postigao svoj cilj u razbijanju NOP-a u Sremu i da je njegova ofanziva izazvala upravo suprotan efekat, najbolje potvrđuje činjenica da je u uslovima najžešćih borbi i okruženja osnovana nova — sedma po redu vojvođanska brigada. To dokazuje da je razmah NOP-a u Sremu, u tim danima doživljavao svoju kulminaciju i da nikakve protivmere, odmazde i sankcije nisu mogle da zaustave taj proces. One su samo ubrzale konačnu diferencijaciju čak i onih koji su pod uticajem neprijateljske propagande sve dotle ostajali po strani. To je povećalo kolebanje i raspad nekih kvislinških formacija (domobrani, četnici, pripadnici HSS i si.). Neprijateljska ofanziva pomogla je da se organizovano pristupi ne samo prikupljanju žetve i ostalih materijalnih rezervi, već i do tada najvećoj mobilizaciji preostalih ljudskih potencijala. Ta mobilizacija, koja je prikupila oko 10.000 mladih Vojvođana i 2.500 bivših hrvatskih domobrana, omogućila je da se ponovo i do pune formacije popuni 12. vojvođanski korpus i u prvoj polovini septembra formiraju još četiri vojvođanske brigade.

Formiranje i dejstvo Fruškogorskog NOP odreda

Da bi se olakšalo komandovanje našim jedinicama u sve težim uslovima neprijateljske ofanzive, fizičke podele i poseđanje pojedinih delova Srema, krajem jula 1944. izvršena je reorganizacija jedinica i vojno-pozadinskih organa. Od dotadašnjih Prvog i Drugog sremskog odreda formirana su tri nova sremska odreda sa šest bataljona: Fruškogorski NOP odred, koji je dobio zadatak da dejstvuje u rejonu Fruške gore; Bosutski — u zapadnom i Posavski u istočnom Sremu. Na ovaj način. Glavni štab NOV i PO Vojvodine želeo je da obezbedi neposrednije prisustvo naših jedinica u svim delovima Srema i lakši prihvata i masovni priliv novih boraca u naše jedinice. Istom naredbom, radi lakšeg komandovanja, u Vojvodini su formirane i tri operativne zone: Sremska, Banatska i Bačkobaranjska operativna zona, kojima su pored operativnih jedinica i reorganizovanih odreda bili podređeni i svi vojno-pozadinski organi, ustanove i jedinice.

Za komandanta Fruškogorskog NOP odreda postavljen je Boško Ćirić, za političkog komesara Vladimir Branković Gadža a za zamenika komandanta Milenko Brzak Uča.² Kao boračko i kadrovsko jezgro poslužio je 1. bataljon rasformiranog Prvog sremskog NOP odreda. Do početka septembra i do prelaska Odreda u sastav Osme vojvođanske brigade brojno stanje Odreda se udvostručilo i iznosilo je oko 400 boraca svrstanih u dva bataljona. Novi Fruškogorski NOP odred formiran je nepune dve godine od prelaska glavnine prvog Fruškogorskog odreda i sremskih jedinica u istočnu Bosnu. U međuvremenu, na slobodarskoj Fruškoj gori neprekidno je dejstvovao najmanje po jedan bataljon Sremskog a zatim i Prvog sremskog NOP odreda, koji su poslužili kao kadrovsko jezgro za formiranje svih do tada formiranih vojvođanskih brigada.

Odluka da se slobodna teritorija Srema čvršće poveže sa NOP-om u istočnoj Bosni i da se ovde obrazuje zajednička operativna osnovica za razvoj i zajedničko dejstvo krupnijih vojvođanskih i istočnobosanskih jedinica, doneta je septembra 1942. posle završetka tzv. velike ofanzive okupatora na

² S. Savić, *Borbe u Sremu 1941—1944*, Sr. Mitrovica 1981, 532.

Frušku goru i prelaska Šeste istočnobosanske proleTERSke brigade u Srem.' Bilo je to najcelishodnije rešenje za obe pokrajine, koje je omogućilo da se zajedničkim snagama prevaziđe kriza ustanka u istočnoj Bosni, omogući veći razmah NOP-a, spreči izolovanost pokreta Vojvodine i postigne njegovo čvršće povezivanje sa vrhovnim vojnim i partijskim rukovodstvom zemlje i praktično uključenje vojvodanskih partizanskih jedinica u operativno-strategijske planove i rezerve Vrhovnog štaba NOVJ.

Sve do marta 1944. preko Save u istočnu Bosnu kretali su se karavani hrane i drugih materijalnih potreba za snabdevanje naše vojske. I obratno. U Srem su upućivani ranjeni i bolesni borci na lečenje i oporavak. Posle teških i ogorčenih borbi, neprijatelju je konačno pošlo za rukom da čvrsto zaposedne desnu obalu Save i da prekine vezu između istočne Bosne i Srema. NOP-u u Sremu i Vojvodini ponovo je zaprela opasnost od izolovanosti i gomilanja ljudskih i materijalnih rezervi, koje su mogle da postanu laki plen neprijatelja, u drugoj polovini 1944, sa prenošenjem težišta ratnih operacija na Srbiju, rešenje se ukazalo na ovoj strani i delimično u čvršćem povezivanju sa dosta udaljenim slavonskim partizanima.

O dejstvu Fruškogorskog odreda od njegovog formiranja krajem jula 1944, pa do ulaska u sastav Osmе vojvodanske udarne brigade treba reći da je delovao u izuzetno teškim uslovima poslednje neprijateljske ofanzive, borbe za žetvu, naše ofanzive na neprijateljski saobraćaj i veze, opšteg previ-

³ Fruškogorski NOP odred formiran je 9. IX 1941. u Fruškoj gori u rejonu Hajdučkog brega od komunista koji su pobjegli iz Sremskomitrovačke kaznionice i partizanskih desetina iz fruškogorskih sela. Prilikom formiranja imao je 60 boraca naoružanih sa 3 puškomitraljeza, 50 pušaka, 15 pištolja i 100 r. bombi. Polovinom 1942. godine narastao je na 6 četa sa oko 350 boraca. Pored nekoliko sukoba sa jačim nemačko-domobranskim jedinicama na Fruškoj gori, Odred je razvio veoma živu političku aktivnost na terenu, na razoružanju neprijateljskih posada, paljenju arhiva, napadima na neprijateljski saobraćaj i transport. Zahvaljujući njegovom uspešnom dejstvu, Fruška gora je postala snažno žarište ustanka u Sremu, pa je neprijatelj krajem avgusta preduzeo tzv. veliku ofanzivu na F. goru. Posle ogorčenih višednevnih borbi, Odred je uspeo da se probije iz okruženja.

ranja, obostrane mobilizacije i priprema za konačni rasplet događaja u Sreму, velikog prisustva neprijateljskih jedinica koje su se nalazile u povlačenju sa balkanskog ratišta, priprema i početka organizovanog izvlačenja nemačke nacionalne manjine iz Srema i dr.

U historiografiji nikad nisu i do kraja izvedeni rezultati, po j-ejonima i jedinicama, te specifične i ništa manje krvave borbe sa okupatorom za žetvu. Postoje sačuvani samo parcijalni i aproksimativni podaci za pojedine srezove ili dane iz kojih je teško izvući koju je ulogu na tom zadatku izvršio Fruškogorski NOP odred, ali se može sigurno tvrditi da su njegove jedinice omogućile narodu i omladini fruškogorskih sela i centralnog dela Srema da doslovce primene parolu: »Ni zrna žita okupatoru!« i da preotmu od neprijatelja, ovrše i sakriju u podzemne baze bogati urod pšenice rumskog, iriškog, sremskomitrovačkog, sremskokarlovačkog i iločkog sreza.⁴

Slična je situacija i sa napadom na neprijateljski saobraćaj i veze. Zbog izuzetnog značaja glavnih saobraćajnica za prevoz nemačkih trupa i ratnog materijala, Vrhovni štab je kao jedan od glavnih zadataka sremskih i slavonskih partizana isticao u toku celog NOR-a napad na iste. Teško da se može naći i jedan dan a da Ustaška nadzorna služba i Redarstvo nisu registrovali napade na komunikaciju Zemun—Zagreb. Zbog toga ova komunikacija nije mogla da bude korišćena više od IOVo svojih kapaciteta, a po jednoj konstataciji Sabora NDH, još u prvoj polovini 1942. godine od 4.000 km železničkog koloseka na teritoriji NDH 1.700 bilo je uništeno ili nesigurno za saobraćaj. Tokom 1943. a naročito od polovine 1944. godine taj saobraćaj je bio potpuno paralisan. »Nemci i ustaše nisu mogli da vojnički obezbede sigurnost saobraćaja, jer to je zahtevalo ogromne snage. Pokušaj da se patroliranjem obezbeđuju pruge dobro je došao našim jedinicama, jer su patrolne postajale lak plen naših zaseda. Isto tako, ni utvrđenja koja su Nemci i ustaše podizali na prugama nisu pomogla, jer su korišćeni međupro-

⁴ U jednom izveštaju GŠ NOV i PO Vojvodine govori se o 350 vagona pšenice koje su naše jedinice uspele da preotmu od neprijatelja, *Zbornik dok.*, tom 1, knj. 8, 299 i 317).

stori za diverzije i njihove posade po pravilu dolazile su u pasivan položaj prema ovim akcijama.«⁵

Po naredbi vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Tita od 17. avgusta i planu Glavnog štaba Vojvodine, u Sremu je u vemu između 31. avgusta i 7. septembra preduzeta opšta ofanziva na neprijateljski saobraćaj i veze. Bio je to deo opšteg plana za sprečavanje pljačke i izvlačenja nemačkih snaga sa Balkana. Rezultati te sedmodnevne ofanzive u Sremu bili su impresivni. Uništeno je 30 kilometara železničke pruge, 20 lokomotiva, 70 vagona, 10 mostova, 200 tt stubova, onesposobljena su dva broda, jedan šlep, dva tenka, 10 železničkih stanica, 7 skladišta i magacina, jedna centrala, dok su neprijateljskoj živoj sili naneseni osetni gubici.⁶ Neke saobraćajne relacije, kao što su: Ruma—Šabac, Ruma—Vrdnik, Indija—Petrovaradin, Vinkovci—Brčko i dr., bile su skoro sasvim izbačene iz saobraćaja.

Novoformirani Fruškogorski NOP odred bio je zadužen za komunikaciju Indija—Petrovaradin. On je taj zadatak u potpunosti izvršio. Jedan bataljon ovog odreda u toku avgusta uništio je na ovoj komunikaciji dve neprijateljske kompozicije sa dve lokomotive i 15 vagona, a u toku sedmodnevne opšte ofanzive, početkom septembra, uništio je još 3 lokomotive, 9 vagona, 1 bunker, porušio 1.300 metara pruge i time ovu saobraćajnicu potpuno izbacio iz saobraćaja.⁷

U borbi za žetvu naše jedinice izvodile su drske upade u neprijateljska uporišta, napadale posade i jedinice specijalno dovedene radi obezbeđenja vršidbe i prikupljanja žetve. Tako su noću 4. avgusta delovi Fruškogorskog bataljona upali u utvrđenu pustaru Grabovac (istočno od s. Mandelosa) i zapalili 4 vagona pšenice, jednu vršalicu i veću količinu slame. Tri dana kasnije, 7. avgusta, 1. bataljon Fruškogorskog odreda, zajedno sa 1. bataljonom Šeste vojvodanske brigade napao je jednu četvu ustaša u ćereviću koja je tu pristigla radi obezbeđenja vršidbe. U napadu koju je u 23 časa izvršio bataljon Odreda ustaše su potpuno razbijene i naterane u panično bek-

⁵ Vladimir Branković, *Drugi sremski partizanski odred*, N. Sad, 1982, 228.

⁶ Z. Atanacković, *Srem u NOR i soc. revoluciji*, 552.

⁷ *Hronologija 1941—1945*, VII, Beograd 1964, jul—septembar 1944.

sivo. Na zasedu 5. bataljona Šeste brigade naišle su beočinske ustaše koje su pošle u pomoć napadnutom uporištu, ali su i oni posle kraće borbe naterani u panično bekstvo. U ovoj borbi ubijeno je 22, ranjeno 10 a u Dunavu se podavilo 12 ustaša.

Pošto je u međuvremenu neprijatelj pojačao svoju posadu na pustari Grabovac i ponovo poseo susedno selo Mandelos, Štab Sremske operativne zone naredio je Štabu šeste vojvođanske brigade da u sadejstvu sa Fruškogorskim odredom napadne ova neprijateljska uporišta koja su se duboko uklinila u slobodnu teritoriju Fruške gore. Za napad na oba neprijateljska uporišta kao i za obezbeđenje napada od Sremske Mitrovice, Čalme i Šida određeni su bataljoni Brigade.

Jedinice Fruškogorskog odreda obezbeđivale su akciju od neprijateljske intervencije sa pravca Rume, Iriga i Vrdnika. Napad je otpočeo 22/23. avgusta, ali je obustavljen zbog velikih obostranih gubitaka (neprijatelj je imao više od 100 vojnika izbačenih iz stroja, a naše jedinice 85 ranjenih i poginulih boraca) i neprijateljske intervencije iz Sremske Mitrovice. Pošto su jedinice Šeste brigade ostale i dalje na svojim polaznim položajima a u toku naredne noći preduzele demonstrativne napade, neprijatelj je 24. avgusta konačno napustio ovo uporište, te je tako cilj našeg napada konačno postignut a žrtve nisu ostale uzaludne.

Zaseda na Paragovu

Dejstvujući po manjim jedinicama, četama i vodovima, Fruškogorski odred je uporedo sa borbom za žetvu uspešno kontrolisao i sve komunikacije na prilazima Fruškoj gori, posebno u Podunavlju i oko preostalih neprijateljskih garnizona u tom delu Srema. Tako je 17. avgusta razbio jednu ustašku patrolu kod Beočina a 20. avgusta između Erdevika i Kukujevaca.

Najveći uspeh postigao je 1. bataljon Fruškogorskog NOP odreda, (komandant Gligorije Matić Giga, politički komesar Jure Čule) na putu Sremska Kamenica—Iriški venae. On se 25. avgusta po naređenju štaba Odreda uputio u severoistočni Srem da bi iz jednog salaša iz okoline Indije preveo na

Frušku goru oko 200 ilcgalaca. Nedaleko od kamenoloma Paragovo na bataljon je naišao obaveštajac Odreda. On ih je upoznao da je iz Sremske Kamenice u pravcu Iriškog venca krenula jedna grupa sa oko 50 nemačkih vojnika. Vodili su oko 60 zarobljenika, Italijana. Išli su da seku šumu. Predložio je da im pripreme zasedu i oslobode zarobljenike.

Štab bataljona se našao u dilemi: da pođe dalje na izvršenje naredenog zadatka, ili da iskoristi jedinstvenu priliku i nanese neprijatelju neočekivane gubitke zbog njegovog drskog upada u šumu i na partizansku teritoriju. Prevagnula je partizanska snalažljivost i samoinicijativa. Na brzinu su sakupili komande četa i dogovorili se kako da postave zasedu na putu prema Kamenici.

— Zasedu smo postavili u obliku potkovice, u čiji obim je moglo da uđe oko 100 neprijateljskih vojnika — zabeležio je o toj akciji Jure Čule. Naša jedinica bila je naoružana sa 4 puškomitraljeza, 3 minobacača, 20 automata, 50 bombi i puškama. Na krilima zasede postavili smo po jedan puškomitraljez, a preostala dva u sredini našeg borbenog rasporeda. Tako smo pripremili unakrsnu vatru. Minobacače smo postavili odmah iza položaja stelaca. Bila je to tipična partizanska zaseda, vešto postavljena i potpuno maskirana. Sve je spremno i organizovano. Časovnik pokazuje pet minuta do osam časova. Napregnuto očekujemo neprijatelja sa željom da što pre naide. Naša levokrila četa dobila je naredenje da njen puškomitraljezac prvi otvori vatru tek kada i poslednji Nemač uđe u zasedu. Bio je to ugovoreni znak za otvaranje brze paljbe za sve ostale. Preko veze smo napokon dobili obaveštenje da se neprijatelj približava.

Napokon smo ugledah i njihove zelene uniforme. Naši borci, sakriveni iza drveća, uzimaju ih na nišan. Giga i ja istežemo vratove i provirujemo da se uverimo da li je začelje neprijateljske kolone ušlo u zasedu. U tom trenutku tišinu prolama vatra našeg levokrilnog puškomitraljeza. Planula su i sva ostala oružja. Vrilo je kao u kotlu. Italijani su se odmah, čim je zapucalo, bacili na zemlju i potražili prve zaklone. Nemci su bili potpuno iznenađeni i obezglavljeni. Nisu znali šta ih je snašlo. Posle smo saznali da su to bili »Romelovci« i da su se tek tih dana vratili u Jugoslaviju, kao i da im je to bio prvi susret sa partizanima. U roku od pet minuta brze paljbe

ubijeno je 35 neprijateljskih vojnika, 10 ih je zarobljeno a samo 5 ih je uspelo da pobjegne. Od naših, poginula je samo jedna drugarica, referent saniteta. Podigla se u toku najžešće vatre da osmotri neprijatelja. To ju je koštalo života.

Cela ova akcija potrajala je ukupno 14 minuta i to sa prikupljanjem zaplenjenog oružja i opreme. Zaplenili smo tri puškomitraljeza, tri automata i veći broj pušaka. Ubrzo su nas sa novosadskog aerodroma potražili nemački avioni. Bacali su po šumi bombe, ali mi smo već bili na putu prema Crvenom čotu i Jabuci. Povelili smo i oslobođene Italijane.⁸ Bili su radosni zbog oslobođenja, pevali su nam »Avanti popolo...« i stalno ponavljali: »Partidano bono, partidano forte!« Neki od njih su kasnije stupili u naše redove i postali dobri poslužioc i kod minobacača...

Ilegalci po koje je tada krenuo Gigin bataljon prikupljeni su nekoliko dana kasnije u Fruškoj gori. Odatle ih je jedna četa Osme brigade sprovela u donji Srem.'

Prihvat hrvatskih domobrana

Jedan od veoma značajnih zadataka koji je u to vreme uspešno izvršio Fruškogorski NOP odred zajedno sa ostalim našim jedinicama u Sremu, jeste — prevođenje i prihvat oko 2.500 hrvatskih domobrana koji su prešli na stranu NOVJ.

Približavanje Crvene armije jugoslovenskoj granici, prodor operativne grupe divizija sa prenošenjem težišta operacija NOVJ na Srbiju, kao i svi drugi vojno-politički uspesi naše NOVJ i saveznika antihitlerovske koalicije, uneli su pomenju u redove nemačkih saveznika i domaćih izdajnika. Postalo je jasno da Nemačka gubi rat i da je samo pitanje vremena kada će on biti završen. Saznanje o ratovanju na pogreš-

⁸ Prema knjizi Srete Savića *Srem u NOR-u*, Odred je u ovoj borbi imao 3 poginula i 4 ranjena borca. To isto tvrde i Uroš Jovičić Zoran, Jovan Krmpotić, Aleksandar Čalić Alojz. Pored pomenute drugarice Sofije Nikšić iz Stejanovaca, poginuli su i Bogdan Babin, desetar iz Stare Pazove, i Andrija Latas, zam. komesara čete iz šašinaca.

⁹ Sećanja Petra Zdunića i Đorđa Pašića Pekmeza. Vidi i *Sećanja njega komesara vojvođanskih brigada*, Novi Sad 1978, 95.

noj strani i strah od odgovornosti ubrzali su demoralizaciju pripadnika domobranske vojske tzv. NDH, zavednih i prisilno mobilisanih ljudi kod četnika Draže Mihailovića, u Nedićevoj Srpskoj državnoj straži i među slovenačkim pripadnicima Bele garde. Kod svih onih koji su služili okupatora a da još nisu počinili ratne zločine, javila se želja, da se brzo napusti brod koji tone i pređe na stranu pobjednika.

Da bi se i tako oslabile nemačke oružane formacije, ubrzalo njihovo osipanje i demoralizacija, vrhovni komandant NOVJ, maršal Tito uputio je 30. avgusta svim zavedenim ljudima u neprijateljskim redovima poziv da do 15. septembra 1944. pređu na stranu naše vojske.

Od blizu 6.000 domobrana koliko se ukupno odazvalo pozivu maršala Tita i prešlo na stranu NOVJ — 2.500 vojnika i 115 domobranskih oficira, ili 50%, sa celokupnim naoružanjem predalo se našim jedinicama u Sremu. To, svakako, nije bilo slučajno, već samo još jedna potvrda ispravne politike, propagande i velikog uticaja NOP-a u Sremu među domobranskim jedinicama.

I pre poziva maršala Tita, a naročito posle kapitulacije Italije, Partija u Sremu uspela je da među domobranskim vojnicima pridobije više ljudi, da ih poveže, organizuje i preko njih stvara antihitlerovsko raspoloženje. Domobranski garnizoni postali su značajni izvori snabdevanja naših jedinica oružjem, municijom i ostalom opremom. U svim većim garnizonima, a posebno u Zemunu, Petrovaradinu, Sremskoj Kamenici, Sremskoj Mitrovici i Nikincima, postojali su jaki obaveštajni punktovi koji su naše obaveštajne centre snabdevali podacima o neprijatelju: o sastavu i jačini njegovih posada, o naoružanju, namerama i si. Preko tih punktova i jakih ilegalnih organizacija u gradovima, neprijateljski garnizoni zasipani su našim propagandnim materijalima — lecima, proglasima, partizanskim listovima i brošurama.

Kakav su uticaj oslobodilačke organizacije ostvarile kod domobranskih posada u Sremu vidi se iz jedne ocene Štaba Petog mađarskog korpusa u Novom Sadu od 18. decembra 1943. godine. Posle konstatacije da je tih dana u Zemunu bilo hapšenja velikih razmera i da je Gestapo zatvorio, zbog saradnje sa Titovim ustanicima 50—60 hrvatskih oficira, da na pruzi Zemun—Zagreb »svakog dana iskaču vozovi, i lete u zrak, usled čega su vojni i putnički saobraćaj potpuno pa-

ralizovani«, da se iz mnogih sremskih mesta iseljavaju domaći Nemci i odlaze u veće garnizone, mađarski štab zaključuje: »od hrvatskih oružanih snaga jedino se ustaše mogu upotrebiti za borbu protiv partizana. Domobrani su nepouzđani. Čitave jedinice predaju se bez borbe partizanima.«¹⁰ U maju 1944. godine došlo je do pobune u 170. protivavionskom divizionu 20. PA domobranske divizije u Zemu. Od 600 vojnika ovog divizionu uspelo je da pobegne 287, neki su streljani a ostali su razoružani od strane nemačke vojske i poslani na front."

Zbog ispravne politike naših boraca, koji su po pravilu svakog zarobljenika domobranskog vojnika puštali kući, ove jedinice su već posle prvih ispaljenih metaka ostavljale oružje i predavale se našim jedinicama. Tako se maja 1943. Dru- goj vojvođanskoj brigadi i Majevičkom odredu predala čita- va domobranska pukovnija, zatim jedna bojna kod Suhop- polja, u Bijeljini itd. Drugi sremski odred je nekoliko puta razoružao nekoliko kompletnih domobranskih satnija na teri- toriji zapadnog Srema itd.

O načinu prihvatanja i organizovanju očekivanog masov- nog prelaska domobrana na stranu NOVJ, Glavni štab Vojvo- dine izdao je posebno uputstvo. Izvršen je raspored po kome su štabovi naših jedinica imali da stupe u kontakt i pregovo- re sa domobranskim oficirima i zapovednicima posada. Pret- hodno se preko ustaljenih veza i punktova nastojalo da svaki domobran bude upoznat sa proglasom maršala Tita — bilo putem naše štampe, bilo lecima ili slušanjem Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija«. Tamo gde je bilo još kolebanja, pre- dočavane su posledice daljeg služenja okupatoru.

Svakodnevnim napadima na komunikacije, saobraćaj i veze, manevrisanjem naših jedinica usred dana, njihovim kre- tanjem i demonstrativnim napadima na veće domobranske garnizone — stvorena je atmosfera blokade i pritiska.

Posebna pažnja posvećena je uporištima sa mešovitim po- sadama. Da bi se domobranske jedinice izvele iz ovakvih upo- rišta neopaženo od Nemaca i ustaša, izmišljale su se tobož- nje taktičke vežbe, intervencije »protiv komunista«, akcije ra- di zaštite komunikacija i si. Sa naše strane upućivane su ma- nje jedinice do u predgrada takvih garnizona, radi prihvata i

¹⁰ *Zbornik dokumenata o NOR-u*, torn 1, knj. 17, 541—542.

" Arhiv VII, k. 215 f.l.d.

zaštite od eventualne intervencije ustaša i Nemaca.¹² U Grurevcima i u još nekim mestima organizovane su kuhinje i prihvatilište za doček prebeglih domobrana.

*Uz'o Tito, nije te ni pit'o«
»Paveliću a gde ti je vojska —*

O situaciji nastaloj u neprijateljskim garnizonima posle predaje prvih domobranskih posada NOVJ najbolje govori izveštaj zapovednika Tehničke podoficirske škole u Sremskoj Kamenici, ustaškog satnika Simunića:

»... Ujutru su se počele prenositi glasine da je celokupna posada iz Petrovaradina napustila vojarne i pobjegla. I baš za nesreću, koga ga je god tražio natporučnik Mohači ili ja brzoglasom, nije se javio iz Petrovaradina. Počeli su se širiti glasovi da u Petrovaradinu ima mnogo Njemaca i da ostatak razoružavaju. Ovi podaci se nisu mogli nikako preko brzoglasa provjeriti. Poslao sam svoje tekliče (kurire — prim. N. B.) u Petrovaradin, kao i kola po kruh i meso, ali su se vratili oko 8 sati bez ičega, jer su oni, koji su morali izdavati, također pobjegli...

Bilo je oko 10,30 sati kad sam primetio da su svi postali jako uzrujani, kako časnici, tako i dočasnici. Došao mi je natporučnik Mohači i kazao da on ne može više ni sekunde ostati u vojarni, a isto tako i poručnik Magličić. Natporučnik Mohači postrojio je zatim svoju satniju i krenuo preko dvorišta prema bunkeru broj 3. Sakupio sam brzo pitomce, da bih Mohačia zaustavio. Na moje veliko zaprepašćenje, video sam da u mene nitko nema povjerenje i nitko nije vjerovao što sam govorio. Ostao sam sam, bez ičije pomoći. Časnici i dočasnici su samo šutili i gledali pred sebe...

Komandant 7. domobranskog posadnog zdruga, pukovnik Đurđević, povezan sa partizanima preko svoje ćerke Manje i njenog muža, izveo je iz Sremske Mitrovice 600 svojih vojnika i 30 oficira dok su njegov automobil između sela Komletinaca i Đelatovaca »presreli komunisti i odveli ga u šumu«. Po prelasku u Frušku goru Đurđević je postavljen za komandanta Oficirske škole. Kasnije je prešao na rad u Štab 3. armije. (*Zbornik dokumenata o NOR-u*, tom 1, knj. 17, 625 i knj. 8, 412); N. Božić, *Ravnica u plamenu*, Bard. 1984, 464 i monografija *Sedma vojvođanska brigada*, 156.

Poručnik Magličić i poručnik Kopecki stali su pred mene, pozdravili i rekli: 'G. satnik, mi više ne možemo ostati u vojarni, mi idemo. Mi nikoga ne zovemo sobom'. Nekoliko domobrana imalo je puške okrenute prema meni. Poručnik Magličić i poručnik Kopecki krenuli su preko dvorišta, a za njim ostali časnici, dočasnici, pitomci i domobrani moje satnije... Ostao sam sâm sa narednikom Vuksanom. Nekoliko ih je bilo u selu koji su također ostali«. ¹⁵

Prve kontakte i razgovore oko predaje domobranskih posada iz Petrovaradina, Sremske Kamenice i Beočina sa predstavnicima GŠ NOV i PO Vojvodine preko Nikole Mojića iz Rakovca uspostavili su upravnik kamenoloma u Rakovcu Josip Suić i dr Ivan Melvinger, domobranski natporučnik i tadašnji vojni zapovednik Kamenoloma. Posle toga je usledio još jedan sastanak između vazduhoplovnih domobranskih oficira Čestopoljskog i Bojanića, s jedne strane, i Vladimira Brankovića Gadže, tadašnjeg komesara Fruškogorskog odreda kao predstavnika GŠ Vojvodine, sa druge strane. Tom prilikom je precizirano kako da se izvedu i prihvate domobranske posade iz ovih garnizona. ¹⁴ Prevođenju domobranskih posada iz Petrovaradina, Sremske Kamenice, Vrdnika, Sremske Mitrovice i St. Jankovaca Glavni štab Vojvodine je pridavao poseban značaj i zbog toga što se ovde radilo o specijalnim rodovima vojске i službi i pretežno o školovanim i mladim ljudima u kojima je naša vojska tada oskudevala (vazduhoplovcima, tehničarima, artiljercima, inženjercima).

Prelazak domobrana sa celokupnim komandnim kadrom i ratnom opremom izazvao je pravu pometnju u preostalim garnizonima. Ustaše i domaći Nemci počeli su da evakušu svoje porodice. Na mesto prebeglih domobranskih posada neprijatelj je doveo nemačke jedinice, ustaše, belogardejce, a u donjem Sremu i jedan puk nedicevaca.

Da bi ubrzao prelazak i ostalih domobranskih posada odmah posle prelaska domobranskog garnizona iz Petrovaradina, Glavni štab NOV i PO Vojvodine izdao je svoje vanredno saopštenje u kome se kaže:

" Arhiv VII k. 137, reg. br. 2/2—1.

¹⁴ Miloš Lukić, *Crveno uporište*, Novi Sad 1979, 471.

»Foslednji poziv maršala Tita, upućen domobranima i svima ostalima koji služe okupatora, imao je izvanredan efekat. Širom cele Jugoslavije pojedine formacije domobrana u celini prilaze našoj NOV. Zadnjih dana kod nas, u Vojvodini, pristupanje domobrana našoj NOB dobilo je naročito velike razmere.

Ceo garnizon u Petrovaradinu, uključivši Zrakoplovnu pukovnicu, Topnički sklop, Topničku školu i druge jedinice, prešao je na stranu NOV. Sa ovim jedinicama pristupili su i njihovi pojedini delovi iz drugih mesta. Svi oficiri i vojnici došli su sa celokupnim lakim i teškim naoružanjem...¹⁵

»... Skoro svi domobranski garnizoni u Sremu prešli su na našu stranu. Mnogi su i ranije održavali vezu sa partizanima. Oni su dobijali našu štampu, letke. Jednog jutra osvanuo je poziv maršala Tita po zidovima hodnika u Petrovaradinskoj tvrđavi, piše tih dana *Slobodna Vojvodina*...“

— Moj vod je išao čak pod Sremsku Kamenicu da prestranimo a ako zatreba i da pomognemo domobranima da izađu iz uporišta — priča Lazar Pecković Baja. — Išao sam sa puškomitraljescem Cvejom Opačićem pored kolone i bili smo stalno na oprezu. Nismo prosto mogli da poverujemo da je ta dobro naoružana vojska sa tuđim uniformama i amblemima, sa kojom smo do juče ratovali, odjednom postala naša. Opustili smo se tek kada smo stigli na mesto zvano Kozarska lipa, nedaleko od Crvenog čota. Tu je za domobrane uređeno prihvatilište sa kazanima. Tu im je komesar našeg odreda održao govor i objasnio ciljeve naše borbe...

— Mi smo ih sačekivali na Glavici i sprovodili dalje do Letenke i Jabuke — seća se Đorđe Pašić Pekmez. — Kad smo ugledali onu veliku kolonu koja je došla od Sremske Mitrovice, nije nam bilo jednostavno. Nas je tu bilo samo jedan vod i nehotice sam pomislio na one neprijateljske kolone koje su samo mesec dana ranije vršile ofanzivu na Frušku goru...

Prolazeći kroz partizanska sela zajedno sa jedinicama naše vojske, domobrani su imali prilike da vide i osete neraskidivu vezu sremskog naroda i njegove vojske. Postepeno su se i oni uklapali u novu situaciju i svoju dotadašnju apa-

¹⁵ Arhiv CK SKS, k. 88.

¹⁶ *Slobodna Vojvodina*, god. 3, br. 22. od 29. IX 1944.

tiju zamcnjivali željom da što pre opravdaju ukazano im poverenje. Brzo su učili i prihvatili partizanske pesme, dodajući im i neke svoje stihove kao što je bio, na primer, onaj: »Paveliću, a gde ti je vojska — Uz'o Tito, nije te ni pit'o«... Na mitinzima i priredbama brzo su naučili da igraju i naša kola.

— Sada mi je tek jasno zašto su se partizani tako hrabro borili. Imali su uz sebe ceo ovaj narod. Gledaj samo kako ih dočekuju u svakom selu! Iznose pred njih sve što imaju, čak im i kolače peku. A sećaš se kada smo mi ulazili u ista ova sela — nigde žive duše! Ako na nekog i natrapaš i zatražiš nešto za jelo, neće ti dati ni smrdljivog kupusa — govorili su između sebe dojučerašnji domobrani.

Dušan Karavidić, koji je dan-dva kasnije postao borac a ubrzo i obaveštajni oficir bataljona u Osmoj vojvodanskoj brigadi, u svom ratnom dnevniku opisao je svoj prelazak u partizane na sledeći način:

Danas je 10. septembar i tačno je mesec dana kako smo mi — većinom završeni maturanti — mobilisani u Hrvatsko domobranstvo. Iako je nedelja, već od ranog jutra u kasarni se počela osećati neka nervoza i iščekivanje. Prosto se u vazduhu osećalo da će se nešto značajno dogoditi. Proteklih nekoliko dana, svakodnevno su grupe domobrana jednostavno nestajale, kako se šaputalo, u pravcu Fruške gore i mi smo znali da ovi događaji ne mogu proći bez posledica po sve nas.

I zaista, oko 17 časova naredeno nam je da uzmemo svoje oružje i spremu, a podeljeno nam je i po 100 puščanih metaka. Još uvek nismo tačno znali šta će se dogoditi, ali su neki, sada već glasnije, počeli govoriti da idemo u partizane. U prvi mrak, kada je sve bilo spremno, u našu sobu ušao je vodnik Gašparević (kasnije u partizanima je dobio nadimak Gašpar) i vidno uzbuđenim glasom rekao nam: »Vojnici, došao je naš čas. Ko hoće da pođe sa nama u šumu da se priključimo partizanima, neka ostane u stroju, a ko neće, neka odloži oružje i spremu i ide kuda želi.« Nekolicina je napustila stroj, ali je većina bez kolebanja ostala i mi smo već za nekoliko minuta bili u pokretu prema Fruškoj gori, brzo napustivši Hrvatsku Mitrovicu (kako su je tada nazvali).

Nismo prešli ni nekoliko kilometara tucaničkim putem, kada smo u jarcima pored puta počeli u tami zapažati neke senke, koje su nas poluglasno pozdravljale: »Zravo drugovi!«. Sa nekim osećanjem bliskim strahu na ovaj za nas čudan i neuobičajeni pozdrav, naprezali smo oči ne bi li videli kako

izgledaju ti ljudi koje nam je pavelička popaganda opisivala u najcrnjem svetlu.

Prepešačili smo tako desetak kilometara i stigli u selo Veliki Radinci, gde smo prvi put zastali, vrlo srdačno dočekani od meštana. Pred nas je istupio partizanski komesar, koji nas je kratko pozdravio, izrazivši zadovoljstvo što će nas uskoro videti u borbi, zajedno sa starim borcima, fruškogorskim partizanima. Odmorili smo se, a zatim pošli dalje i, nenaviknuti na ovako duge marševe, mrtvi umorni stigli u Šuljam. Smestili smo se u školu i vrlo brzo zaspali po podovima učionica, prvi put van kasarne i ne u krevetu. Bilo je 3 sata ujutro.

Kratak san a zatim doručak kod seljaka. Nikad neću zaboraviti taj doručak, ne zato što je bio zaista vrlo bogat, već zato što smo mi, do juče domobrani, primljeni tako srdačno, kao da smo već davno borci — partizani. Stariji drugovi, sa kojima se brzo upoznajemo i zbližavamo, rekoše nam da se partizani u svakom fruškogorskom selu tako dočekuju i da ubuduće i mi možemo da se osećamo kao kod kuće.

Ceo taj dan proveli smo u odmaranju, a zatim posle noći prospavane pod vedrim nebom, krenuli smo pravo u Frušku goru, u šumu. Susrećemo sve više i više starih boraca, oni nas pozdravljaju ne kao doskora neprijateljske vojnike, već kao da se odavno znamo. Ručali smo na jednom proplanku sa kazana i ja sam, posle onog dočeka u Velikim Radincima i jednodnevnog boravka u Šuljmu, ponovo ostao zadivljen savršenom organizacijom koja vlada ovde, usred šume. Sve ide kao po nekom strogo i unapred određenom redu. Hrana je odlična, daleko bolja nego u domobranima. Čak smo dobili i sledovanje duvana! Poslepodne smo proveli u prišivanju petokraka zvezda na naše domobranske kape i pravljenju koliba od granja i lišća, koje su nam dobro došle, jer je te noći padala kiša.

I sledeći, skoro celi dan, prošao je u odmoru. Tek u predvečerje naređeno nam je da se postrojimo, kako bi se formirale jedinice. Bili smo raspoređeni u čete i bataljone, nas pridošle su izmešali sa starijim borcima i tada nam je komesar održao govor, naglasivši da od ovog časa svi zajedno predstavljamo novoformiranu Osmu vojvodansku brigadu. Ja sam raspoređen u 1. četu 1. bataljona. Prva imena koja sam zapamtio bila su Giga, komandant bataljona, i Čada, komandir moje čete..

¹⁷ *Bilten* osme vojvodanske udarne brigade broj 6, god. V. od septembra 1974, str. 32 i 33.

U vojsku je pošlo sve što je bilo u stanju da ponese pušku

Da bi se popunile vojvođanske brigade koje su u sastavu 12. vojvođanskog krupusa u ogorčenim višemesečnim borbama po istočnoj Bosni, Crnoj Gori i Hercegovini pretrpele teške gubitke i upravo tih dana, na svom pobjedonosnom putu, približavale se Sremu i Beogradu, kao i da bi se formirale nove brigade i jedinice, Glavni štab NOV i PO Vojvodine objavio je početkom septembra mobilizaciju svih koji su još bili sposobni za vojsku. Tako je uporedo sa prijemom domobrana započeta i uspešno sprovedena opšta mobilizacija, koja je u nekim mestima Srema dobila plebiscitarni karakter. U najvećem delu Srema, posebno u istočnom, mobilizacija je zadržala i dalje dobrovoljni karakter. Odziv omladine i naroda Srema bio je iznad svakog očekivanja.

»U našem narodu oseća se veliki oslobodilački polet. Narod se sve više zbija oko naše vojske i NOP. Rodoljubi se odazivaju apelu koji je uputio Glavni štab i Glavni NOO Vojvodine i žele da stupe u naše brigade i odrede...« — kaže se u direktivnom pismu PK KP za Vojvodinu od 8. septembra 1944.

O masovnom stupanju u NOV i situaciji u Sermu iz prvih dana septembra najbolje govori jedan izveštaj koji je PK KPJ za Vojvodinu uputio CK KP Jugoslavije od 20. septembra, u kome se može pročitati:

»Glavni štab Vojvodine još nije bio ni izradio pozive za NOV, a komande područja i mobilizacioni odsek su javili da je već pregledano oko 6.000 i da se prijavilo za pregled još oko 4.000 ljudi. Ovi rezultat; su nas prilično ‚zabrinuli‘, jer nismo znali šta da radimo sa tolikim ljudstvom... Narod je shvatio da je sad vreme da se vidi ko je za Tita, a ko za izdajnika Dražu i druge. U Vrdniku, gde ima oko 500 neprijateljskih vojnika, mobilizacija se vršila skoro javno. U NOV su se ‚upisali‘ svi meštani, među kojima ima i Hrvata i Mađara, a javili su se i mnogi Nemci. U ugovoreno vreme svi su se okupili na određeno mesto, gde se lepršala velika državna zastava. Na zastavi je pisalo: ‚Živeo naš vođa drug Tito‘. Kad su se svi sakupili, krenuli su kolektivno za šumu. Napred je išao predsednik NOO sa zastavom, a ostali za njim. Od sposobnih za vojsku u Vrdniku je ostao samo jedan opštinski

pisar. Sva nadležstva i preduzeća ostala su bez muškaraca. Nemamo ni jednog sela bez nekoliko stotina dobrovoljaca, koji čekaju da budu raspoređeni. Svuda se čuje pesma: „Druga Tita mi smo dobrovoljci!... Iz Banata svaki drugi dan prebacuje se u Srem preko 200 dobrovoljaca. Za sada ne možemo da prebacujemo veće grupe...«

Ovako masovan priliv mladih i sposobnih ljudi, te prelazak domobrana, imperativno su nalagali Glavnom štabu NOV i PO Vojvodine da pristupi formiranju novih brigada i jedinica. Više od 6.000 novomobilisanih upućeno je preko Save za popunu 12. vojvođanskog korpusa. U Sremu su formirane četiri nove partizanske brigade a do kraja godine u Vojvodini još četiri pešadijske i tri artiljerijske briga'de. Tako je Vojvodina, dobila ukupno 18 brigada svrstanih u tri pešadijske i jednu diviziju KNOJ-a. (Početkom novembra 1944. samo 12. vojvođanski korups sa tri pešadijske divizije imao je 26.000 boraca, dok je pod Glavnim štabom Vojvodine dejstvovalo oko 40.000 dobro naoružanih boraca).

Borbene vrednosti i kvalitet ljudskog potencijala koji nam je tada stajao na raspolaganju za popunu bili su izvanredni. Iz Banata i Bačke i dalje su stizali isključivo dobrovoljci, članovi Partije i SKOJ-a, proganjani od okupatora i očeličeni u teškim uslovima ilegalnog rada. U Sremu je stasala jedna nova generacija omladine od 16—17 godina starosti, koji su na početku rata i okupacije bili još deca. Njima je surova i bespoštedna borba protiv okupatora prekinula detinjstvo i prerano natovarila na leđa teško breme obaveza i odgovornosti. Školske klupe zamenili su danonoćnim bdenjem na tornjevima seoskih crkava, na prekopavanju cesta da bi se onemogućio prolazak fašističkih tenkova, na prenošenju i negovanju ranjenika, na paljenju fašističkog žita. Umesto krpenjače, oni su se igrali drvenim puškama i umesto roditelja i braće koji su se već odavno nalazili u našim brigadama, obavljali su teške fizičke poslove.

Bila je to generacija vaspitavana u pionirskim četama i omladinskim radnim brigadama, kojoj su SKOJ i Partija duboko usadili u srce ljubav prema slobodi i revoluciji i mržnju prema okupatoru. Bila je to, dakle, naša prva generacija socijalističke omladine, koja se prekalila u revoluciji i stasavši do oružja pohrlila da i s puškom u rukama pomogne sta-

rijim generacijama i time doprinese bržem oslobođenju naše zemlje. Ovoj generaciji nije bila potrebna neka posebna vojna obuka i prilagođavanje. Većinom su postajali bombaši, puškomitraljesci a ubrzo i dobri desetari, komandiri vodova i politički delegati. Jedini problem za te omladince bio je kako da dokažu našim regrutnim komisijama »da su sposobni za vojsku« i da imaju »dovoljno« godina. Svi su obavezno dodavali po koju godinu, vadili se na »spaljenu arhivu« po selima, mahali svojim skojevskim karakteristikama i proglasom Okružnog odbora USAOV-a u kojem se pozivaju svi omladinci »koji su u stanju da nose pušku, da se jave u NOVJ!«...¹⁵

U pogledu rukovodećih kadrova takode nije bilo većih problema. Partizanski odredi ili kadrovska jezgra nekih ranije formiranih jedinica predstavljali su neiscrpe rezerve za formiranje svih naših brigada pa, kako ćemo videti i Osme vojvodanske. Jedan od stalnih zadataka partijskih organizacija i štabova naših jedinica bio je uzdizanje kadrova iz redova boraca koji su u borbama ispoljili hrabrost, visoku borbenu svest i rukovodeće sposobnosti. Korišćeni su kursevi i škole Glavnog štaba Vojvodine, a za niže starešinske dužnosti u svakoj većoj jedinici, brigadi i odredu organizovani su posebni kursevi. Dobar deo kadrova, a naročito u sremskim odredima, sačinjavali su rekonvalescenti iz vojvodanskih i drugih naših brigada, koji su, naročito posle pete neprijateljske ofanzive, upućeni iz istočne Bosne u Srem na oporavak pa su zbog prekida veze sa Bosnom zadržani u odredima. Njihovo bogato ratno iskustvo bilo je od presudnog značaja i za Osmu vojvodansku brigadu (Kovač, Đetić, Čada, Sudarski, Opojlević, Bobcecki i dr.).

Dobar deo rukovodilaca, posebno političkih, dolazio je iz pozadine, iz partijskih i skojevskih organizacija sa terena. Neki od njih su zauzimali i visoke političke funkcije na terenu i odmah zatim u odredu i brigadi (Jure Čule, Milenko Brzak, Milan Georgijević, Mihajlo Veselinović, Kića, Bire, Čapa i dr.). Ne treba takode izgubiti iz vida prebegle domobranske oficire, zatim izvestan broj bivših jugoslovenskih aktivnih i rezervnih oficira koji su došli u Brigadu odmah posle formiranja ili nešto kasnije.

¹⁵ Nikola Božić, *Ravnica u plamenu*, Beograd 1984.

Sve ovo ukazuje da su stvoreni svi potrebni uslovi i pretpostavke za formiranje novih brigada u Vojvodini. Iskreni, drugarski i zdravi međuljudski odnosi, uzajamno poverenje i pravilni odnosi između boraca i rukovodilaca, između drugova i drugarica pred čitavim narodom, koji su negovani u našim jedinicama, privlačili su kao magnetnom snagom omladinu Srema i Vojvodine. Prateći u svakodnevnim kontaktima dejstva naših starijih brigada, a posebno Šeste, koja je u Sremu ratovala punih 9 meseci, omladinci su u Brigadi videli jedan valjani borbeni kolektiv, veliku porodicu u kojoj vladaju drugarska atmosfera i solidarnost i nude im se velike mogućnosti pravog angažovanja mladalačke energije i ostvarenja ideala narodne revolucije.

FORMIRANJE OSME VOJVODANSKE UDARNE BRIGADE

Na osnovu naredbe Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine broj 28 od 11. septembra 1944. na fruškogorskom proplanku Jabuka 12. septembra formirana je Osmo vojvodanska brigada.

U sastav Brigade ušla su dva bataljona dotadašnjeg Fruškogorskog NOP odreda (oko 300 boraca), oko 250 novomobilisanih boraca i dobrovoljaca i oko 300 bivših domobrana koji su prešli na stranu NOVJ. Pored 790 boraca, u prvom stroju Brigade stajalo je i 55 drugarica ili ukupno 845 boraca svrstanih u tri bataljona.

Brigada je imala 10 minobacača, 1 teški i 32 puškomitraljeza, 38 automata, 25 pištolja i 740 pušaka.

Za komandanta Brigade istom tom naredbom postavljen je kapetan Milan Korica Kovač, dotadašnji komandant Sremske operativne zone.

Rođen je 1919. godine u siromašnoj seljačkoj porodici u sremskom selu Lačarku. Pre rata se bavio kovačkim zanatom. Rat ga je zatekao na odsluženju vojnog roka i pošto je uspeo da izbegne zarobljeništvo, među prvima u svom selu pristupa NOP i 1941. postaje član SKOJ-a. Juna 1942. stupio je u Fruškogorski NOP odred a zatim u Treću i Petu vojvodansku brigadu, gde ubrzo od borca i diverzanta dospeva do komandanta bataljona i zamenika komandanta brigade. Marta 1943. postavljen je za komandanta Drugog sremskog NOP odreda, zatim komandanta Šeste vojvodanske brigade i komandanta Sremske operativne zone. Zbog svoje izuzetne hrabrosti i snalažljivosti u borbi nosilac je više visokih ratnih odlikovanja i Ordena narodnog heroja.

O nekim njegovim podvizima još i danas postoje žive legende i sećanja u partizanskom Sremu. Tako je februara 1943.

zajedno sa narodnim herojem Stevanom Petrovićem Briletom upao u jako fašističko uporište Vrdnik. Preobučeni u radnička odela, sa hidrogenskom bocom napunjenom eksplozivom pošli su u električnu centralu. Zaustavio ih je stražar i zatražio propusnicu. Pokazali su mu pištolj i naterali ga da ih povede u mašinsko odeljenje. Ubrzo je odatle odjeknula strahovita eksplozija i odnela u vazduh centralu. U neprijateljskom garnizonu nastala je velika pometnja. Pucajući u vazduh, sa povcima: »Beži narode, ide Rusija!« — iskoristili su gužvu i izvukli se iz Vrdnika... Umro je 1987. kao penzionisani pukovnik.

Polovinom marta na dužnost komandanta Brigade došao je Svetislav Veličkov Cveta, a posle njegove pogibije, aprila 1945. godine, Gligorije Opačić Gliša.

Za političkog komesara Brigade postavljen je Vladimir Branković Gadža, dotadašnji politički komesar Fruškogorskog NOP odreda.

Vladimir Branković je rođen 1920. u Čalmi, gde se do okupacije bavio zemljoradnjom. Nosilac je Spomenice 1941. Član SKOJ-a od 1941, a član KPJ od 1942. godine. Hrabar, snalažljiv i prirodno inteligentan, Gadža je bio veoma omiljen među svojim drugovima i ubrzo je od zamenika političkog komesara čete i bataljona izrastao u visokog političkog rukovodioca i postavljen za političkog komesara Fruškogorskog odreda, a zatim Osme i Sedme vojvođanske brigade. Posle rata je ostao u aktivnoj službi u JNA na visokim vojno-političkim dužnostima. Penzionisan je u činu pukovnika i odlikovan mnogobrojnim ratnim visokim odlikovanjima.

Kraće vreme od novembra do kraja decembra 1944. na dužnosti političkog komesara Osme brigade nalazio se Lazar Ljubinković Saša. Od decembra do aprila 1945. komesar Brigade postaje Juraj Čule Jure, da bi sve do kraja rata tu dužnost ponovo obavljao Vladimir Branković Gadža.

Za prvog pomoćnika političkog komesara Brigade postavljen je Milenko Brzak Uča, dotadašnji pomoćnik političkog komesara Fruškogorskog NOP Odreda.

Na mesto Milenka Brzaka Uče, koji je poginuo samo nekoliko dana posle formiranja Brigade, došao je Uroš Ostojić Detić, stari sindikalni radnik, organizator udarnih grupa u Zemunu i zamenik komesara Treće vojvođanske brigade. Na njegovo mesto od januara 1945. do kraja rata dolazi Dušan Krajinović Dule, takođe učesnik NOR-a od 1941. godine.

Za prvog zamenika komandanta, koji je to ostao do kraja rata, postavljen je Gligorije Matić Giga, koji je pre toga bio komandant 1. bataljona u Fruškogorskom NOP odrediu a po formiranju i u Osmoj vojvođanskoj brigadi.

Prvi načelnik Štaba Brigade (novembra 1944) postao je Đorđe Mišković, kojeg su kasnije zamenili Slavko Ivnik i Steva Marinković.

Omladinski rukovodilac Brigade i sekretar Brigadnog komiteta SKOJ-a od njenog formiranja do prelaska u Suboticu bio je Spasoje Anojić Kiča.

Do kraja rata na ovoj dužnosti su se izredali još: Mihajlo Veselinović Recko, Milorad Budimčić Mikica, Ankica Crnoborac, Danka i Nikola Božić Vetrić.

Intendant Brigade postao je Vlajko Kalauzović, dotadašnji intendant Fruškogorskog odreda i Treće vojvođanske brigade, nosilac Partizanske spomenice 1941. iz Grgurevaca.

Referent brigadnog saniteta bila je Milica Civrić Mica, borac od 1942. i referent saniteta bataljona u Fruškogorskom NOP odrediu. Ubrzo posle formiranja, na ovu dužnost je došao dr Mihajlo Radić Miša. Posle njegovog prelaska u Artiljerijsku brigadu, neko vreme tu dužnost su obavljali dr Dragutin Sabo i Ana Piksijades, dok je brigadna higijeničarka bila Vukica Pantelić student treće godine medicine.

Za prvog oficira obaveštajne i kontraobaveštajne službe (OZN-e) u Brigadi postavljen je Svetozar Kostić Čapa, predratni komunist i borac Fruškogorskog odreda od 1941. godine.

Posle Kostića dužnost obaveštajnog oficira u Brigadi preuzeo je Branko Dugandžija, koji je kasnije postao prvi oficir OZN-e Osme brigade.

Sastav štabova bataljona

Prvi pisani dokument novoformiranog Štaba Osme vojvođanske brigade bila je naredba broj 1. od 13. septembra, kojom se formiraju štabovi bataljona. Po toj naredbi, postavljeni su sledeći rukovodioci:

Štab 1. bataljona:

- komandant Gligorije Matić Giga, poručnik, dotadašnji komandant istog bataljona;
- politički komesar («ostaje za sada upražnjeno»);¹⁹
- pomoćnik komesara Juraj Čule, dotadašnji pomoćnik komesara u istom bataljonu;
- operativni oficir Stanislav Laurović, poručnik.

Štab 2. bataljona:

- komandant Aca Opojlević, dotadašnji komandant istog bataljona;
- politički komesar Veselin Živković Vesa, dotadašnji komesar istog bataljona;
- pomoćnik komesara Đorđe Kolarić, dotadašnji pomoćnik komesara istog bataljona (reč je o 2. bat. Fruškog. NOPO — N. B.);
- operativni oficir Dragutin Jurić, potporučnik.

Štab 3. bataljona

- komandant Milovan Čirić Duka, dotadašnji komandir 2. čete 1. bataljona;
- politički komesar Milenko Pantić, dotadašnji pomoćnik komesara 2. čete 2. bataljona;
- pomoćnik komesara Marko Britvec, dotadašnji pomoćnik komesara 1. bataljona Komande Sremskog vojnog područja;
- operativni oficir Venceslav Ivnik Slavko, potporučnik.

U sledećoj tački ove naredbe rečeno je da prestaje partizanski pozdrav pesnicom, koji se sve dotle primenjivao u naredbama, i da se prelazi na pozdravljanje šakom, koje je još ranije uvedeno u svim našim brigadama i divizijama. Isto tako naredeno je da svi oficiri i podoficiri koji su u te činove proizvedeni u NOVJ ili su im priznati posle prelaska iz domobranstva »imaju staviti odgovarajuće činove«. Štabovima bataljona stavljeno je u zadatak da odmah posle preuzimanja je-

¹⁹ Na ovo mesto nekoliko dana kasnije došao je Milan Georgijević Fric, član SK KPJ za iriški srez.

dinica upute Štabu Brigade predloge za postavljenje i formiranje komandi četa.²⁰

Raspoloženje boraca i atmosferu na dan formiranja Brigade na Jabuci pokušao je da nam dočara Dimitrije Bugarški Mita iz Tovariševa, koji je kasnije postao komesar čete za vezu u Brigadi. Svoje sećanje izneo je na jednom sastanku novosadske sekcije boraca Osme brigade, početkom 1989.

— Tih dana naš Fruškogorski NOP odred bio je stalno u pokretu. Dejstvovao je po četama i vodovima. Stalno smo se nalazili u nekim zasedama, diverzijama na komunikacije, prihvatu i sprovođenju domobranskih jedinica, borbama sa neprijateljem oko još neprikupljene pšenice i si. Otud smo i naređenje za prikupljanje celog Odreda na živopisnom vencu Fruške gore dočekali kao neki predah, dok smo se u senovitoj hladovini opojne hrastovine odmarali od napornog noćnog marša i štitili od već pregrejanih zraka poznog letnjeg sunca. Miris lipe i hrastovine kao da se još mešao sa sladunjavo-kiselistim mirisom nedozrelih šljiva i vinograda kroz koje smo toga jutra prolazili razmišljajući o bogatim i raspevanim sremskim i fruškogorskim berbama. Reski rafali i eksplozije bombi koji su do nas dopirali iz podnožja Fruške gore kao da su nas opominjali da rat još traje i da se to ceo ustanički Srem digao na noge da isprati svoje poslednje »krvavo ratno leto«...

Tu na Jabuci, svud oko nas, tog jedanaestog septembra, vladala je neka neobična živost. Dole kod izvora i kuhinje okupio se veliki broj boraca. Neke grupe su još pristizale iz noćasnjih akcija. Svi su živo komentarisali, doterivali svoju opremu i naoružanje. Svi smo znali da će se nešto značajno dogoditi. Oni malobrojni koji su to znali samo su se zagonetno osmehivali. Zabavljeni oko uređenja logora, podizanja šatora od impregniranih šatorskih krila i padobranske svile, koliba od granja i pruća, nismo ni osetili kako nam je taj dan prošao. Neki su i tu noć proveli u akcijama, zasedama i na straži.

Osvanuo je lep sunčani dan — 12. septembar. Od rano jutro rastrčali su se komandiri, komesari, partijski i skojevski rukovodioci. Svi su insistirali na najvećem redu,

²⁰ Arhiv VII, k. 214, reg. br. 5—4.

disciplini, besprekornom stroju i urednosti. Posle doručka pošli smo prema Širokom dolu i najlepšem njegovom proplanku zvanom Jabuka, verovatno zbog jedne divne usamljene divlje jabuke. Većina nas, mladih boraca, imala je tada prvi put priliku da vidi toliko boraca-partizana okupljenih na jednom mestu. Tu je otpočelo postrojavanje.

Moj komandir čete Milovan Čirić Duka postao je komandant 3. bataljona. Naša 1. četa 1. bataljona poslužila je kao jezgro za formiranje ovog bataljona. Preostale dve čete ostale su u novoformiranom 1. bataljonu a gotovo kompletan 2. bataljon ostao je pod tim imenom i u novoj brigadi. Formirani su i prištapski delovi. Prvi put smo tada videli i novi Štab Brigade... Tako je rođena Osma vojvođanska brigada. Jedva smo sačekali komandu »voljno!« Nastalo je grljenje i čestitanje. Najzad smo postali brigadiri! Razdragani i oduševljeni spontano smo zapevali:

»Danas šuma — sutra selo, grad,
Brigada je sada — naš odred mlad...«

Sastav Brigade i partijsko-politički rad

»... Sve su to bili mladi ljudi, uključujući i starešinski kadar. Starijih od 25 godina nije bilo« — piše u svojim sećanjima njen prvi političke komesar Vladimir Branković Gađža. — »Borci koji su u sastav Brigade došli iz Fruškogorskog odreda bili su već iskusni sa više od jednu godinu borbenog staža, a jedna petina ih je prošla kroz borbe u istočnoj Bosni (gde su bili ranjeni pa upućeni na lečenje u Srem i po ozdravljenju u Fruškogorski odred).

Partijska organizacija u Fruškogorskom odredu imala je oko 100, a skojevska oko 120 članova (praktično, u Odredu je 65% sastava bilo organizovano — prim. N. B.). Sa novim borcima u Brigadu smo dobili oko 60 članova Partije i oko 100 skojevaca, koje su nam okružni i sreski komiteti uputili radi poboljšanja sastava novoformiranih brigada.

Prema tome, u Brigadi je na dan formiranja ukupno bilo oko 160 članova KPJ i 220 skojevaca ili oko 45% organizovanih. Od njih su neki imali duži partijski staž i veliko političko

iskustvo, pa su odmah mogli preuzeti odgovorne političke i druge dužnosti u jedinicama.

Ljudstvo pridošlo iz domobranskih garnizona, mahom mlada, nasilno mobilisana godišta, bilo je vojnički solidno obučeno, ali bez ratnog iskustva. Neki od njih su bili povezani preko naših aktivista sa NOP pa su im ciljevi NOB-e bili prilično jasni. Najveći deo tih ljudi nije nikada smatrao svojom Pavelićevu državu i iskoristio je prvu priliku da pređe na stranu NOB ... Iako se ovo ljudstvo nije ogrešilo o NOB, pod uticajem ustaške propagande i njenih parola da »partizani streljaju svakog ko nosi domobransku uniformu« i »proglas Tita je obmana!« i si. — kod njih je u prvo vreme vladala zbunjenost i neizvesnost za svoju dalju sudbinu. U takvim uslovnima bilo je neophodno da se u Brigadi razvije intenzivan politički rad radi stvaranja pravog partizanskog drugarstva kao osnovnog preduslova čvrstog moralno-političkog i borbenog jedinstva. Trebalo je objasniti do juče neprijateljskim vojnicima njihov novi položaj, ciljeve za koje treba da se bore, priviknuti ih na novi način života, drugačije odnose između boraca i starešina, drugačije shvatanje discipline, otkloniti niz štetnih navika stečenih u neprijateljskim jedinicama.

Sa druge strane, trebalo je dobro pripremiti i naše borce za prijem novog ljudstva. Trebalo je objasniti starim borcima da prihvate kao svoje drugove vojnike neprijateljskih formacija koji su prešli na našu stranu i odlučili da se zajedno sa nama bore protiv okupatora i domaćih izdajnika. Posebna pažnja poklonjena je odnosima prema bivšim domobranskim oficirima kojima je priznat čin i prema kojima su naši borci izražavali veliko nepoverenje i rezervu.

Drugim rečima, pred partijsku organizaciju i vojno-političko rukovodstvo tek formirane Brigade postavljao se veoma složen i odgovoran politički i političko-vaspitni zadatak. Uslovi i brza promena situacije nisu dozvolili Brigadi da razvije jedan sistematski intenzivan politički rad. Taj zadatak morao je biti izvršen takoreći 'u hodu', u prestrojavanju i stalnim pokretima i izvršavanju borbenih radnji. Da je on neosporno sa uspehom sproveden, najbolje govori činjenica što su se bivši domobranci već posle prvih borbi pokazali veoma dobri borci, stekli puno poverenje i potpuno se izjednačili sa svojim starim ratnim drugovima. Mnogi od njih postali su od-

lični rukovodioci ili su hrabro izginuli u kasnijim borbama na batinskom, virovitočkom ili bolmanskom mostobranu. . .²¹

Prve borbe Brigade i kaljenje novih boraca

Istom naredbom Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine kojom su formirane nove brigade, određene su operativne zone njihovog dejstva kao i zadaci koji se u tim zonama pred njih postavljaju. Već sutradan nakon formiranja, Brigada je dobila zapovest da izvrši marš na svoju operativnu teritoriju u severoistočnom delu Fruške gore.

»Operativna zona Brigade bila je oivičena sa istoka i severa rekom Dunav, sa juga komunikacijom Ruma—Zemun a sa zapada komunikacijom Ruma—Irig—Sremska Kamenica. Zadatak Brigade bio je da svojim aktivnim dejstvima obezbedi vojničku prevlast na ovoj teritoriji, onemogućiti nesmetano kretanje neprijateljskih snaga putnom i železničkom komunikacijom Zemun—Novi Sad i pristupi likvidaciji ili neutralisanju neprijateljskih posada na ovoj prostoriji. Pored gradova na pruži Beograd—Zagreb (Ruma, Indija, St. Pazova), neprijatelj je držao svoje posade još u sledećim mestima: Krušedol, Sremska Kamenica, Petrovaradin, Sremski Karlovci, Iriški venac i Irig.

Ova teritorija bila je i naseljena višenacionalnim stanovništvom (domaći Nemci, Hrvati, Mađari i dr. nacionalnosti). Deo tog stanovništva, iz već poznatih razloga, bio je vezan za okupatorsku vlast, posebno domaće Švabe i ustaške porodice. Oni su špijunirali i prokazivali aktiviste NOB u selima i gradovima, nastojali da otkriju kanale preko kojih su održavane veze sa Banatom, Bačkom i sa neoslobođenim gradovima, prikupljali podatke o kretanju naših jedinica, vršili stražarsku službu na železničkim stanicama i drugim putnim i privrednim objektima.

S obzirom na predstojeće događaje, jedan od zadataka Brigade bio je obezbeđenje sopstvenih kanala i veza između naših rukovodstava, otkrivanje i hvatanje špijuna, ratnih zločinaca,

²¹ Vladimir Branković, *Sećanja komesara vojvođanskih brigada*, N. Sad 1978, 71—73.

konfiskacija imovine narodnih neprijatelja, razne ekonomske akcije i si. Jedan od zadataka Osme brigade na terenu Bukovac—Direk—Karlovci bio je i prihvatanje preostalog dela domobranske posade iz Petrovaradina koja je izrazila želju da takođe pređe na stranu NOB. Kasnije će se ispostaviti da su Nemci otkrili ovu nameru, ojačali garnizon dovođenjem u njega jednog bataljona belogardejaca i nešto Nemaca i sprečili predaju domobranske posade sve do konačnog oslobođenja Petrovaradina. . .²²

Istočni deo Fruške gore, koji je postao operativna prostorijska novoformirane Brigade, poprimao je tih dana i jedan novi taktičko-operativni i vojno-politički značaj. Taj značaj postajao je sve veći prenošenjem težišta ratnih operacija na Srbiju, početkom povlačenja nemačkih jedinica sa Balkana i naročito početkom beogradske operacije. Predviđajući da neće dugo izdržati snažni zajednički pritisak naše i Crvene armije u Srbiji, Nemci su tih dana otpočeli u Sremu intenzivnu izradu i uređenje više uzastopnih odbrambenih linija. Jedna od tih šest »odbrambenih crta« na kojoj su želeli da zaustave prodor naših snaga posle pada Beograda (a to im je u izvesnom smislu i pošlo za rukom), bila je linija koja se od Save i kanalom Jarčina oslanjala na istočne padine Fruške gore. Ova linija pružala je neprijatelju idealne prirodne uslove za organizaciju žilave odbrane. Zbog toga su Glavni štab Vojvodine i Štab Sremske operativne zone glavnu pažnju usredsredili na odbranu istočnih padina Fruške gore. (Taj zadatak posle odlaska Osme brigade dobila je Sedma, a zatim i Deveta vojvodanska brigada). Posebno je bilo važno onemogućiti neprijatelju da iskoristi važne komunikacijske pravce preko ovog dela Fruške gore (internacionalni put Indija—Novi Sad, Indija—Irig i rokadni pravac Ruma—Sremska Kamenica) za pljačku ovog dela Srema, izvlačenje njegovih jedinica, oko 7.000 njegovih porodica koje su se u to vreme već pripremale za povlačenje na zapad, i izvlačenje neprijateljskih pozadinskih delova (radionica za popravku tenkova u Indiji, magacina i barutana iz Maradika, Vrdnika i dr.).

²² Isto.

Prva akcija novoformirane Osme vojvođanske brigade, koja je izvedena iste noći nakon njenog formiranja, bila je rušenje oko 100 metara pruge između železničkih stanica Ledinci i Beočin.²³

Naredne noći, 13/14. septembra, izveden je marš na novu operacijsku prostoriju Brigade. Marš je izveden u besprekornom marševskom redu i po sledećoj maršruti:

Prvi bataljon pravcem: Jabuka—Brankovac—Bešenovački Prnjavor—Mali Rakovac—Bukovac.

Drugi bataljon: Jabuka—Beš. Prnjavor—Remetica—Jazak.

Treći bataljon pravcem Jabuka—Brankovac.

Prilikom prelaska komunikacije Irig—Sremska Kamenica isturena su bočna obezbeđenja, ali nije došlo do sukoba sa neprijateljem, koji se još nalazio u svom uporištu na Iriškom vencu. (Dan pre toga delovi jurišnog bataljona Jedanaeste brigade porušili su most na putu između Iriškog venca i Sremske Kamenice a 15. septembra 1944. iz zasede napali oko 50 neprijateljskih vojnika sa Iriškog venca koji su pošli da poprave most. Iznenađeni neprijatelj nije uspeo ni da pruži otpor. Ubijeno je 45 neprijateljskih vojnika i zaplenjena tri puškomitraljeza).

Neprijatelj je, izgleda, već sutradan saznao o pojavi jedne krupnije partizanske jedinice u Bukovcu i na prilazima Petrovaradina pa je još istog dana, 14. septembra 1944. u 21 čas, otvorio iznenadnu i snažnu vatru iz protivavionskih topova na selo Bukovac. Vatra je potrajala oko 25 minuta, ali je ostala bez težih posledica i žrtava.

Dan kasnije, 15. septembra, oko 12 časova, dok se još očekivao dolazak preostalog dela domobranskog garnizona u Bukovac je upala jedna četa ustaša i gestapovaca. Odmah po ulasku u selo otpočeli su da pljačkaju i terorišu narod. Saznavši za ovo, Štab 1. bataljona, čije su jedinice bile najbliže neprijatelju, preduzeo je odmah napad. Nakon dvočasovne

²³ *Hronologija NOP Vojvodine*, Muzej revolucije, Novi Sad 1986, 199.

borbe neprijatelj je nateran u panično bekstvo, ostavljajući u selu jednog poginulog ustašu. Nakon kraćeg vremena neprijatelj se vratio sa pojačanjem, ali je njegov napad i ovoga puta odbijen uz nepoznate gubitke. Otvorena je snažna artiljerijska vatra iz Petrovaradina. Naše jedinice nisu imale gubitaka.²⁴

„Danas sam doživio svoje vatreno krštenje” — zapišao je u svom ratnom dnevniku borac Dušan Karavidić. — „U selo Bukovac, u čijoj se blizini nalazimo, upali su zajednički ustaše i Nemci i počeli i da pljačkaju. Obavešteni o tome, odmah smo krenuli da oteramo fašiste.

Čim smo se približili selu, otpočela je, čini mi se, strašna vatra pušaka i mitraljeza sa obe strane. Ovako nedovoljno zaklonjeni, krećemo odmah na juriš, a ja se ne odvajam od jednog starijeg, iskusnog borca, pucam s vremena na vreme i ponovo punim pušku, bacam se u travu i ponovo trčim, a čini mi se da kiša metaka fijuče baš oko moje glave. Sve to što u trku radim kao da je više mehanički nego svesno, jer valja priznati da me je, kao i većinu »novih«, zahvatio priličan strah. Njega sam se oslobodio tek kad smo ušli u selo i ja sam se grdno iznenadio kada mi je drug koga sam se u jurišu držao rekao da je to sasvim laka, skoro neozbiljna bitka.

Isterali smo fašiste iz sela, pretresli ulice i dvorišta u potrazi za zaostalom neprijateljem, a zatim otišli van sela, rasporedivši se okolo u njegovoj neposrednoj blizini. Naši rukovodioci kao da su očekivali ono što je posle toga usledilo, a meni se učinilo da je strasnije od malopredašnjeg juriša. Odjednom je oko nas počeo pravi vatromet i kanonada eksplozija, i ja sam shvatio da je to na nas i na selo otvorena topovska vatra iz obližnjeg Petrovaradina. Nemajući s kim da se borimo, čvrsto smo se priljubili uz zemlju, sa strahom posmatrajući ovo preoravanje topovske kanonade svud oko nas i čekajući da prestane taj pakao koji je izgledao da traje već čitavu večnost. Tek predveče vatra je iznenada prestala. Na sreću, mi uopšte nismo imali gubitaka. Vratili smo se u selo gde su nas meštani lepo primili i nahranili. Zatim smo se smestili na spavanje u jedan poveći vinarski podrum gde smo prenočili.

U svojim prvim izveštajima Glavnom štabu Vojvodine, Štab Brigade pored nedovoljnog borbenog i rukovodećeg iskustva

²¹ Izveštaj Štaba 8. brigade, GŠ Vojvodine od 15. i 21. IX 1944. (Arhiv VII, k. 213, reg. br. 33—3 i 13—5).

²⁵ *Bilten* 8. vojvodanske brigade, br. V/1974, str. 34.

ukazuje i na slabiju kondiciju novomobilisanog ljudstva i bivših domobrana koja se ispoljila naročito u toku poslednjeg marša. Na ovaj problem ukazuje u svojim sećanjima i politički komesar Brigade Vladimir Branković Gadža:

»... Prilikom marša prethodne noći uočeno je da ga novajlije teško podnose. Zbog toga je Štab Brigade odlučio da svake noći organizuje pokrete, bez obzira na njihov značaj sa čisto vojničkog gledišta. Nakon toga bataljoni su svake noći prevaljivali prosečno po 20 kilometara, izvršavajući razne akcije. Smatrali smo da su pokretljivost i sposobnost za podnošenje napora dva bitna uslova za vođenje borbi i zdravo moralno-političko stanje. Ovakva ocena pokazala se u docnijim dejstvima Brigade potpuno opravdana.«²⁶

Ipak, najautentičniji prikaz ovog »prilagođavanja« i sticanja kondicije dao je bivši domobran Dušan Karavidić u napred citiranom ratnom dnevniku:

»... Već je pao mrak kada smo krenuli u — za nas neobičajenoj koloni jedan po jedan. Nismo znali kuda ćemo i jedan stariji borac mi je iznenađeno rekao da nije stvar da o tome brinemo i da pitamo kuda i zašto idemo. U početku, pošto smo bili odmorni, ovo pešačenje nam nije teško padalo. Ali što je put duže trajao, dah nam je postajao sve kraći, noge su nas sve teže vukle. Nenaviknuti, po mraku, održavajući vezu i prenoseći naređenje samo šapatom sa drugom ispred i iza tebe, lomatali smo se bespućima ove šume, jarugama, uzbrdicama i nizbrdicama i posle 2—3 sata marša poželeli smo malo odmora. Ali nije ga bilo. Vođeni sigurnim ljudima koji napamet poznaju svaki kutak ove planine, zaobilazili smo naseljena mesta...

Marširali smo tako skoro do jutra, a onda je konačno došao odmor. Kažu nam da će to biti redovno: noću pokret a danju odmor. Skoro do predveče proveli smo u spavanju i odmoru. U prvi sumrak pošli smo na izvršenje novog zadatka: prihvat domobrana koji su nam još trebali preći iz Petrovaradina. Celu noć smo proveli prikriveni u jednom vinogradu, očekujući onako nepomični i pomalo dršćući od noćne svežine, ali se niko nije pojavio. Vratili smo se ponovo u šumu...

²⁶ *Sećanja komesara vojvođanskih brigada*, Novi Sad 1978.

— Mi „novi“ polako smo se privikavali na život u šumi, među našim novim drugovima. Nekoliko dana smo proveli u miru, uz obavezno svakodnevno prebacivanje sa jednog mesta na drugo u ovoj ogromnoj šumi. Tih uobičajenih desetak kilometara dnevno u pešačenju više nam ne pada tako teško. Polako sređujem svoje utiske o životu na koji nisam navikao i o sredini koja je za mene još inova. I ja, i moji drugovi sa kojima sam se priključio partizanima, sve se više uveravamo u neistinitost priča o ovim ljudima i zgražavamo nad onim silnim propagandnim lažima kojima su nam kod kuće punili uši...

Svakodnevno četni komesar ili delegat drži nam političke časove. Čitaju nam se naše partizanske novine i bilteni i mi se polako upoznajemo sa ciljevima ove borbe i sa našim budućim životom u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji. Dobijamo i vesti sa glavnih evropskih bojišta. Kakvo je samo oduševljenje zavladao kada smo čuli da je Crvena armija stigla na granice naše zemlje, a da su na zapadu Englezi i Amerikanci počeli da prodiru u samu Nemačku.

Izdaju se i zidne novine za koje svi želimo da pišemo. Brzo učimo partizanske pesme koje pevamo i u maršu i na odmoru. Uređujemo i čistimo oružje, odeću i obuću a velika pažnja poklanja se i higijeni. Ja sam dobio nove engleske cokule. Kažu da nas njima, odećom i oružjem, snabdevaju saveznici vazdušnim putem.

Napisali smo i prva pisma koja se šalju po kuririma, a za koja sam kasnije saznao da su prispela na pravo mesto, iako sam pisao čak u Osijek i u Novi Sad. Stičem sve više novih drugova...«

Tako je zahvaljujući posebnim merama Štaba Brigade, štabova bataljona, vojno-političkog rukovodstva, radu partijskih i skojevskih organizacija Brigada ubrzo osposobljena za izvršenje daleko složenijih borbenih radnji i zadataka.

Mercedes na »volovski pogon«

Želeći da parališe neprijateljski saobraćaj i nastavi intenzivne napade na neprijateljske komunikacije, Glavni štab NOV i PO Vojvodine izdaje 18. septembra novu zapovest svojim jedi-

²⁷ *Bilten* 8. vojvodanske brigade, br. V/1974.

nicama. Po toj zapovesti, Šesta, Sedma i Deveta brigada dobile su zadatak da napadaju glavnu komunikaciju Zemun—Vinkovci; Deseta brigada da poruši prugu Ruma—Šabac; Jedanaesta brigada i Mornarička četa da uništavaju plovne objekte i spreče saobraćaj na Dunavu, dok je Osmo brigada dobila zadatak da izvrši pritisak na putnu i železničku komunikaciju Indija—Petrovaradin i Beočin—Petrovaradin.

Postupajući po prednjoj zapovesti, Štab Brigade je već narednog dana uputio svoj 3. bataljon na Banstol da preseče komunikaciju i onemogući neprijateljski saobraćaj na tzv. Internacionalnom putu Indija—Petrovaradin. Komandant ovog bataljona Milovan Ćirić Duka postavio je zasedu sa istočne, pošumljene strane puta. Očekujući neki veći transport ili jaču patrolu, komandant je propustio jedan neprijateljski luksuzni automobil, ali je zato sačekao sledeći. U njemu su zarobljena dva nemačka oficira i jedna žena, pripadnica organizacije Tot. Zaplenjeni su automobil, dva automata i jedan pištolj.

— Pred automobil je prvi iskočio zamenik komandira čete Mita Božić. Sa uperenim automatom pokušao je da ih zaustavi. Nemci su drsko pokušali da ga zaobiđu i da upotrebe svoje automete. Mita im to nije dozvolio. Prvi je pritisnuo obarač. Pripucali su i ostali — priča o tom događaju Mihajlo Veselinović Recko.

— Jedan od dvojice zarobljenih nemačkih oficira bio je ranjen u ruku. Bila sam tada bolničarka 2. čete i spazivši ga onako ranjenog, prišla sam da ga previjem — seća se Olgica Jovanović iz Rume. — On se veoma iznenadio. Verovatno nije očekivao ovako humano ponašanje prema zarobljenim nemačkim oficirima. Pogotovu posle drskog i nadmenog držanja njegovog pretpostavljenog oficira i zarobljene žene, verovatno pripadnice SS policije ili Gestapoa. Još više se iznenadio kada sam ga na nemačkom jeziku zapitala da li ga boli rana. Tada se zaplakao i zamolio me da prevedem našem komandantu da on nije ništa kriv, da nije opalio ni jedan metak, da je on inženjer i da se u tašni zarobljenog nemačkog pukovnika nalazi dokument o planu evakuacije nemačke nacionalne manjine iz Srema. ...

— Bio sam jedan od prvih ranjenika koji se vozio zaplenjenim mercedesom od Neradina do Grgurevaca — ispričao je i Jovo Krmpotić, puškomitraljezac iz Sremske Mitrovice. —

Doduše, zapljenjeni automobil je trebalo da se prebaci na Široki do u Glavni štab Vojvodine, pa su nas nekoliko ranjenih kod Remetice uputili sa njim. Za nama su uputili i par dobrih volova, neradinskih, za slučaj da nam odkažu »motorne konjske snage«. U nekoliko navrata to se i desilo. Sećam se kako smo se tada šalili i govorili »da su sigurnije dve volovske nego 50 konjskih snaga, mercedesovih. ...«

Belogardejska zaseda na Vilinim vodicama

Neprijatelj se nije lako mirio sa gotovo ispražnjenim a do juče veoma jakim garnizonima u Podunavlju. Njega je još više zabrinjavala pojava jedne jake partizanske jedinice u ovom delu Srema, koja je svojim svakodnevnim pokretima i akcijama prosto »visila« nad glavama njegovih dotle neosvojenih uporišta u Petrovaradinu, Kamenici i Karlovcima, pogotovu onih na Vencu, u Krušedolu i Beočinu koja su ostala izolovana i blokirana poput malih enklava u nepreglednom moru partizanske teritorije. Da bi razbio ovu partizansku blokadu oko svojih garnizona i zaustavio demoralizaciju i dalje osipanje preostalih posada, neprijatelj na ovaj teren hitno dovođi jedan bataljon zloglasne 1. belogardejske konjičke divizije sastavljene od najvećeg ološa i izdajnika sovjetskih naroda koji su ostali u sećanju naroda Srema po svojim nečuvenim zverstvima još iz druge polovine 1943. godine, za vreme tzv. »kozačke ofanzive«. U Irig i Krušedol su takođe dovedena nova nemačka pojačanja, a u Beočin i Kamenicu po jedna satnija ustaša iz Iloka. Plašeći se naših prelazaka u Bačku, mađarske okupatorske jedinice bukvalno su posele levu obalu Dunava.

Tako je ovaj neveliki »ćošak« Fruške gore, ispresecan dobrim komunikacijama i pritešnjen uz desnu okuku Dunava, ubrzo postao »veoma vruća« prostorija za naše jedinice. Ono što je za kratko vreme zbunjivalo Štab Brigade bilo je — veoma dobra informisanost neprijatelja o mestu i rasporedu naših jedinica, lokaciji naših štabova i pravcima po kojima su se kretale. Činjenica da su se naše jedinice sve češće vraćale iz zaseda na putne komunikacije »bez ulova«, jer nisu »imale sreću« da naiđe neprijateljska kolona ili da je neprijateljska artiljerija otvarala vatru po našim položajima sa

vrlo preciznim koordinatama i bez prethodne korekture vatre, govorila je da tu nešto nije u redu.

Čim je saznao da su iz Brigade dezertirala prvo dvojica a nakon toga još trojica bivših domobrana za koje se kasnije ispostavilo da su bili ubačeni ustaše, Štabu Brigade je postalo jasno odakle neprijatelju tako precizni podaci o lokaciji i kretanju naših štabova i jedinica.²⁸ U Brigadi je zavedena stroga budnost i konspiracija predstojećih akcija i kretanja. Štabovima bataljona je naređeno da što češće menjaju svoja mesta bivakovanja i smeštaja. Za obezbeđenje štabova određivani su samo provereni stari borci i skojevci. Za svaku eventualnost, dok su se po dva bataljona nalazila u akcijama, jedan je stalno ostajao, u pripravnosti negde u blizini Štaba Brigade i prištapskih jedinica.

Brzo se pokazalo da su sve ove mere i sumnje Štaba Brigade bile duboko opravdane. No, i pored svega toga, neprijatelj je u jednom trenutku doskočio Štabu Brigade i NOP-u Srema naneo jedan neosporan težak gubitak.

Desilo se to u noći 19. septembra. Jedan od tih ustaša preobučenih u domobrane vratio se u Petrovaradin i na brdo Papradine, na mesto Viline vodice, gde se prethodnog dana nalazio Štab Brigade, doveo bataljon belogardejaca i nešto ustaša. Našavši samo prazne kolibe, odlučili su da ovde postave zasedu i sačekaju svanuće. Osetivši prisustvo neprijatelja, komandant 1. bataljona, koji se nalazio u blizini, prikriveno je rasporedio svoje jedinice po okolnim kosama i takođe odlučio da sačeka zoru.

U međuvremenu, ne znajući za postavljenu zasedu i da se Štab Brigade premestio u Grgeteg, sa venca Fruške gore naišla je jedna četa 2. bataljona sa pomoćnikom komesara Brigade Milenkom Brzakom Učom. U kratkom ali žestokom okršaju, gušanju i kundačenju u kojem je učestvovala i jedna četa 1. bataljona, neprijatelj je potpuno razbijen i nateran

²⁸ U izveštaju GŠ Vojvodine o ovoj pojavi zatraženo je da se u Brigadu uputi jedan sposobni obaveštajni oficir radi otkrivanja takvih lica. (Arhiv VII, k. 213, r. br. 7—3). Jano Kovač, Slovak, ispričao je da je jedan od prurušenih ustaša koji je tih dana pobjegao u Petrovaradin bio neki Krojči iz Boljevaca, koji je iako otkriven i vezan uspeo da pobegne i kasnije dovede Čerkeze na Frušku goru.

u panično bekstvo. Naše jedinice gonile su ga sve do Bukovca. Na bojištu je ostalo više od 40 mrtvih i ranjenih belogardejaca. Na žalost, od trojice poginulih jedan je bio i prvi partijski rukovodilac i pomoćnik komešara Brigade Milenko Brzak Uča. Ranjeno je pet naših boraca.²⁹

Ono što je iznenadilo Štab Brigade i svakog boljeg poznavaoča neprijateljske taktike, bilo je što je neprijatelj tada primenio upravo našu taktiku — taktiku zasednih dejstava i to noću i u šumi, što dotle nije skoro nikad činio. Slično je postupio i dan-dva kasnije kada je kod Remetice i Grgetega pokušao prikriveno da se ubaci u šumu i prodre do naših boraca dok su se nalazili u svom logoru na odmoru. Dobija se utisak da je neprijatelju u tom trenutku, zbog previranja u njegovim garnizonima trebala, posle tolikih poraza, i jedna spektakularna pobjeda i da je svoj novi postupak bazirao na još jednoj pogrešnoj proceni. Poznajući dobro svoje dojučerašnje saborce, domobrane, i potcenjujući sasvim opravdano njihove borbene kvalitete, neprijatelj je verovatno ocenio da će oni kao i ranije već posle prvog pucnja pobacati oružje i dozvoliti da ih pohvataju i vrata u Petrovaradin. Grdno se u toj proceni prevario.

Upravo u toj prvoj težoj borbi, do koje je došlo iznenada u dramatičnim uslovima, bivši domobranci položili su ispit i takoreći preko noći svrstali se u red pravih boraca za slobodu svoga naroda. Šta se, u stvari, dogodilo i kako se može objasniti ovaj fenomen? To najbolje mogu objasniti psiholozi, jer se tu radi o psihološkom momentu, preokretu u kojem jedan od bitnih podsticaja predstavlja motivacija. Sve dok se ta ista vojska nalazila u službi okupatora, ona nije imala motiva za borbu. I obratno. Desilo se nešto slično kao u sportu ili u nekom radnom kolektivu koji se stalno nalazi među »gubitašima« ili na »dnu tabele«, a onda se iznenada dogodi preokret.

Milenko Brzak Uča

Rođen 1919. godine u Vognju kod Rume, Brzak se još u ranoj mladosti i za vreme školovanja u Učiteljskoj školi u

²⁹ *Zbornik dokumenata o NOR-u*, tom 1, knj. 8, dok. 180, 463; S. Savić, *Srem u NOB*.

Pakracu opredelio za napredni radnički i revolucionarni pokret. Kao mladi komunistu pomno je izučavao maksiističku literaturu i u svojoj sredini je cenjen kao jedan od najobrazovanijih marksista i lenjinista. Skroman, blage naravi i nenametljiv, bio je veliki masovik i delovao je svojim jasnim stavovima i snagom argumenata. Njegov rad na okupljanju omladine i organizovanju ustanka nije mogao dugo ostati neotkriven. Januara 1942. uhapsila ga je rumska policija. O njegovom herojskom držanju pred najvećim zlikovcima Srema — Hangom, Šildom i Bauerom, i strahovitim mukama govori u svojim sećanjima Olgica Jovanović, koja je tada takođe bila u zatvoru:

— Ležali smo u zloglasnoj Skoplovoj kući kad me je pozvao Šild i naredio da uz pratnju stražara donesem iz šupe drva i založim vatru u prostoriji gde su nas mučili i saslušavali. Prolazeći preko dvorišta, ugledala sam u snegu jednog visokog mladića sveg u krvi i pocrnelog od batina. Iznad njega su stajali Hodina i Bauer i žestoko ga udarali bikačama. Samo poneki uzdah kroz fijuk biča i škripu izlomljenih zuba govorio je da je ovaj mladić još živ. Iz prstiju sa iskidanim noktima, kojima je pokušavao da zaštiti lice, tekla je krv. Zastala sam sleđena od straha i prizora. Suze su mi potekle na oči.

— Šta je mala! Upiškila si se od straha? Čekaj, doći će i na tebe red! — dobacio mi je Bauer, zastavši za trenutak u svom krvničkom batinjanju.

Potrčala sam prema drvima. Ne znam kako sam onako, potresena uspela da zapalim vatru. Dok sam čekala da se vatra razgori, u prostoriju je ušao Hanga, korpulentni rum-ski Švaba, bivši fotograf koji je u to vreme bio Bauerov zamjenik i ništa manji krvolok od njega.

— Majku mu komunističku, još ovako tvrdu bitangu nis-mo imali u rukama... Neće ni da pisne! Ali, čekaj dok mu sada pričevrljimo tabane uz ovu furunu! ...

Umalo se nisam onesvestila od njegove izjave. Zar sam zbog toga ložila vatru? Nisam ni znala da pripremam »roštilj« za noge svog budućeg komesara i partijskog rukovodioca Brigade! Plakala sam cele te noći i napeto iščekivala sa ostalim zatvorenici da začujem vrisak iz sobe za mučenje. Odande se, međutim, nije čuo ni jači uzdah. Dželatni su se najzad urno-

rili. Pošto od njega nisu izvukli nikakvo priznanje, »u nedostatku dokaza« ostavili su ga na miru. Pošto je malo prezdravio od batina, vezanog i pravo iz zatvora oterali su ga u Nemačku u logor i na rad. čim je iskoristio prvu priliku, pobegao je kući odnosno u partizane ...

O pogibiji prvog partijskog rukovodioca i pomoćnika komesara Osme vojvodanske brigade, Štab Brigade je 21. septembra uputio izveštaj Glavnom štabu Vojvodine, u kojem se pored ostalog kaže:

»... 20. septembra 1944. g. pri svom povratku iz Glavnog štaba Vojvodine pomoćnik komesara ove brigade drug Milenko Brzak naišao je sa svojom četom, koja ga je pratila, na neprijateljsku zasjedu u šljiviku Meseš j. od bukovačkog groblja. Neprijatelj je bio u jačini jedne čete naoružane teškim bacačima. U oštroj borbi koja se razvila neprijatelj je razbijen i protjeran. Neprijateljski gubici su oko 20 mrtvih i po izjavi prolaznika i seljaka isto toliko ranjenih. Naši gubici 3 druga poginula i 5 ranjenih..«³⁰

Podrobniji opis Učine pogibije dao je i komandant Brigade Milan Korica Kovač. Ovaj opis Kovač je sačinio na osnovu kazivanja Boška, komandira jednog voda u četi koja se nalazila u Učinoj pratnji. Po toj verziji, Uča je idući na čelu prvi naišao na zaspalog neprijateljskog mitraljesca, uhvatio ga za oružje i pokušao da mu oduzme. Shvativši da pred sobom ima partizane, bunovni belogardejac je u onom gušanjju uspeo da ispali rafal koji je usmrtio i Brzaka. Nakon toga naša četa je izvršila juriš i uz pomoć jedne čete 1. bataljona proterala belogardejsku zasedu u bezglavo povlačenje prema Bukovcu.

Nešto drugačiju verziju dali su Paja Velićanski Vesa, politički komesar 2. čete 2. bataljona, i Veselin Živković, politički komesar bataljona, koji se takođe nalazio sa ovom četom i bio prisutan Učinoj pogibiji.

— Vraćali smo se iz Rakovačkog majdana. Išli smo po eksploziv za rušenje pruga i mostova. Na povratku preko Venca našoj četi pridružio se i drug Uča — priča Velićan-

³⁰ Arhiv VII, k. 213, reg. br. 13—5.

ski. — Negde oko dva sata posle pola noći, po prelasku puta Irig—Sremska Kamenica, krećući se preko kose Papradine, izbili smo nedaleko do mesta zv. Viline vodice. Išli smo nekim duboko usećenim kolskim putem. Napred je bila izbačena jedna trojka u kojoj se nalazio puškomitraljezac Drago-ljub Đukić zvani Đikan. Bio je rodom iz Peći, Crnogorac, kršan i stasit, poznat po svojoj hrabrosti još iz Odreda. On i njegova trojka prvi su naišli na pospalu belogardejsku stražu i pokušali da joj oduzmu oružje. U rvanju sa neprijateljskim puškomitraljescem Đikan je presečen neprijateljskim rafalom. Tada smo i mi pristigli i odmah izvršili juriš. Tu na putu došlo je do najveće gužve i kundačenja. U pokušaju da istrčim na ivicu, gde su se nalazili njihovi položaji, dobio sam strahovit udarac po ramenu koji me je ponovo vratio na put. To se dogodilo i Uči i još nekim našim borcima. Tada je otpočelo dvoboj ručnim bombama a belogardejci su nam odgovorili i tromblonskim minama. Pošto su iznenada dobili bočnu vatru od delova našeg 1. bataljona, belogardejci su počeli da se panično povlače.

Ja i Uča smo pogođeni od iste tromblonske mine. Nalazili smo se samo nekoliko metara jedan od drugoga. On je poginuo jer se u trenutku eksplozije mine nalazio na gornjoj ivici puta i odatle tukao automatom po neprijatelju koji se već počeo povlačiti. Nas nekoliko koji smo se nalazili dole, na putu, bili smo samo ranjeni, neko lakše a neko i po drugom put...

Priča Veselina Živkovića je skoro istovetna sa sećanjem Veličanskog, izuzev što se umesto puta u njegovom sećanju više zadržala neka livada, preko koje je on zajedno sa komandirovom čete Stevom Bobockim poveo četvu u gonjenje za uspaničenim belogardejcima. U prolasku pored mtrvog Uče zgrabio je i njegovu torbicu u kojoj se nalazilo i naredjenje Glavnog štaba Vojvodine za našu ofanzivu na neprijateljski saobraćaj i komunikacije ...

Interesantna je i priča Vere Veličković-Radojičić iz Jasaka. Njoj je takođe u sećanju ostala neka livada, ali i ivica šume gde je došlo do gušanja i gde je ona posle teške kontuzije ostala sama u nekom čestaru. Cele te noći i naredna dva dana lutala je kroz šumu hraneći se šumskim plodovima.

Iscrpljenu i iznemoglu pronašao ju je jedan čobanin, i odveo u Bukovac.

Prema operativnoj dokumentaciji i evidenciji poginulih, u ovoj borbi poginuli su: Milenko, Brzak, Dragoljub Đukić, Marko Spasojević iz Ležimira i Zeko Radosavljević iz šašina.

Novi poraz neprijatelja kod Remetice i Grgetega

Sutradan su Nemci krenuli ponovo. Ovoga puta su pošli sa jugoistočnih padina Fruške gore, iz Krušedola, jer su u međuvremenu saznali da se Štab Brigade premestio u manastir Grgeteg. Bili su kivni i nestrpljivi što i pored tačnih obaveštenja o rasporedu naših jedinica i štabova nisu postigli iznenađenje i željno očekivani uspeh. Prebacivali su »pijanim kozacima i Čerkezima« što su dozvolili da ih partizani pohvataju na spavanju. Zato su sada iz Krušedola, svog najjačeg uporišta u ovom delu Srema, uputili jednu četu gestapovaca, sastavljenu od domaćih Švaba i ustaša koji su dobro poznavali teren. Koristeći šipražjem obrasle dubodoline i zaobilazeći naše objavnice i predstraže na Srednjem bregu i Vrbaru, lukavi neprijatelj uspeo je da se u prepodnevnom časovima neopaženo približi položajima 3. bataljona na brdu Daščara, između manastira Grgeteg i Remeta.

— Moja 2. četa 3. bataljona nalazila se kod manastira Remete — seća se te borbe Milorad Esapović Mika. — Čistili smo oružje, sređivali odeću i obuću. U kazanu se kuvao svinjski paprikaš. Trebalo je ranije da ručamo i da podpmo na rušenje čortanovačke pruge, kad odjednom, tresnu mina nedaleko od kuhinje. Istovremeno sa polovine brda koje se nalazilo između nas i Grgetega zapražštaše puškomitraljesci. Zastali smo iznenađeni i u dilemi: neprijatelj je zaobišao naše predstraže i sad pokušava da nas uhvati na spavanju, a možda su to i neki delovi onih jučerašnjih Čerkeza iz Petrovaradina?

— Komandiri i komesari, čete u strelce i za mnom na brdo! — začuo se prodoran glas komandanta bataljona Milovana Čirića Duke.

To nas je prenelo iz trenutne zbunjenosti. Potrčali smo za komandantom bataljona shvativši istovremeno njegovu sudbonosnu odluku. Tek mnogo kasnije posle rata, obilazeći ova mesta na Fruškoj gori i evocirajući uspomene na prve borbe naše Brigade, došli smo do zaključka da je ovaj Đukin potez bio prelomni za taj trenutak. Jer, sasvim je sigurno, da su Nemci uspeli pre nas da izbiju na kotu 342, našli bi se u daleko povoljnijoj poziciji i ko zna kako bi se ta borba završila. Pretekli smo ih za samo desetak minuta i 100—150 metara do vrha kote.

Zajedno sa Dukom na kotu je prvi izbio puškomitraljezac Radosav Slepčević Letrika i još desetak boraca naše 2. čete. Prvi rafali iz Letrikinog puškomitraljeza i Đukinog automata, kojima su se ubrzo pridružila i sva ostala oružja bataljona napravila su pravu pometnju među gestapovcima zatečenim na kosim ogolelim padinama prema Grgetegu. Njihov iznenadni napad i dotle besprekorni streljački stroj ubrzo su se pretvorili u pravu bežaniju. Oduševljeni početnim uspehom i paničnim bekstvom neprijatelja, gonili smo ih sve do njihovog uporišta u Krušedolu. Tu nas je iz veoma jakih bunkera oko manastira i barutnog magacina sačekao ostatak njihove posade koja je brojala oko 600—700 vojnika. Posle dvočasovne borbe i uzaludnih pokušaja naših džombulista da unište betonske bunkere, naš dalji napad je obustavljen.

Prilikom napada na bunkere oko manastira u Krušedolu ranjen sam u butinu desne noge. Metak se zario duboko u meso, ali začudo rana mi nije krvarila. Prilikom vađenja metka lekar nije mogao da se načudi ovom nesvakidašnjem fenomenu. Zbog toga mi je rana i posle tri meseca flisovala. Moj komandir Jovica Čolić iz Male Remete, veoma hrabar borac i dobar drug, poginuo je nedaleko od mene. Dobio je metak pravo u srce.

— Ta, dotle nevidena trka za kotu 342 i juriš koji je zatim preduzeo komandant 3. bataljona Milovan Ćirić Duka urezali su se duboko u sećanje svakog od nas koji je u njemu učestvovao — tvrdi i Dimitrije Bugarski Mita, koji je tada bio delegat voda u 3. četi 3. bataljona. — Pored snalažljivosti i energičnog nastupa našeg komandanta, hrabrog podviga puškomitraljesca Letrike, mene je posebno impresionirala vižlja-

sta i sitna, ali veoma hrabra Ivanka Stanišić Zora-Bačkulja, pomoćnik komesara naše čete.

Sa samo 18 godina, Ivanka je imala za sobom već dvogodišnje partizansko iskustvo i nekoliko rana iz ratovanja po istočnoj Bosni i Sremu. Borci su je voleli zbog njene vesele prirode i pravog drugarskog i komunističkog odnosa u svakoj prilici. Priče o njenim junačkim podvizima u Trećoj vojvodanskoj brigadi i Fruškogorskom i Prvom sremskom odredu potvrdila je već u ovim prvim ozbiljnijim borbama novoformirane Osme brigade, čim smo izbili na kosu i krenuli na juriš, Ivanka je poletela prema neprijateljskom streljačkom stroju kao tigrica. Za njom su potrčali i ostali borci. Nemci nisu sačekali ovaj strahoviti juriš koji se poput lavine valjao niz padine ogoljene kose. Naši borci su prosto »najahali« na njihova leđa. Bačkulja se ustremila na jednog podebelog švapskog puškomitraljesca zasopljenog od malopredašnjeg trčanja uz brdo i uspaničenog od našeg juriša. Kao u »prolazu« skinula mu je puškomitraljez (francuskog porekla »šoša«) sa ramena i počela sa njima da štepa po Švabama ispred sebe.³¹ Već pri kraju borbe poginuo nam je komandir čete Jovica Čolić iz M. Remete. Ranjen je i moj zemljak Gliša Šijački Lala, koji je ubrzo umro na putu do bolnice.

Neprijatelj je, prema našim operativnim podacima i naknadnim proverama, imao 35 mrtvih i oko 20 ranjenih. Zaplenjena su 2 puškomitraljeza, 2 automata, 8 pušaka i 12 uniformi, dok su naši gubici iznosili 3 mrtva i 1 ranjeni borac.¹²

³¹ Ivanka Stanišić rođena je 1926. u Loku. Zbog toga što joj je otac bio srpski dobrovoljac njenu mnogočlanu porodicu preseljavali su nekoliko puta iz Bačke u Srem i proterivali iz mesta u mesto. Najzad su se zaustavili u Slankamenu i Surduku. Tu se Zorica povezala sa NOP-om, gde ubrzo postaje član SKOJ-a i stupa u 3. vojv. brigadu. Posle povratka iz Bosne, dok se nalazila na bolovanju u Surduku, preobučena u seljačko odelo odlazi po obaveštajnom zadatku u ustaško uporište u N. Slankamenu. Pošto je usput obišla i svoju porodicu, Ivanka skoro legalno i pred očima ustaške posade napušta Slankamen krijući bombe i pištolj u fijakeru. Posle rata bila je udata za Ferencu Kiša, aktivnog oficira JNA i borca 15. VUB. Umrta je u Novom Sadu 1972 godine.

³² Izvod iz Operativnog dnevnika 8. vojvodanske brigade, Arhiv VII, k. 1401, reg. br. 1—2.

Tako je neprijatelj umesto očekivane i lukavo pripremljene pobeđe pretrpeo i drugi uzastopni poraz na ovom delu Fruške gore.

Najznačajnija naša pobeđa u tom trenutku bila je na moralno-političkom planu — tvrde Mihajlo Veselinović Recko i Zorica Ibročić čičica. — U ovim borbama naši novi drugovi i saborci, bivši domobrani, potpuno su opravdali naša poverenja i pokazali su se i više nego što smo od njih očekivali. Posmatrajući ih kako hrabro jurišaju na svoje dojučerašnje saveznike, naši borci, čak i oni sa najvećom dozom rezerve, koji su prilikom leganja pored svojih novih drugova uvijali remenike pušaka oko ruku, što ranije nisu činili, sada su se gotovo stideli takvih postupaka. Osmo brigada se sve više pretvarala u snažan i zdrav borbeni kolektiv...

Joškića salaš

Poučen gorkim iskustvom i ocenivši da bez jačih operativnih rezervi i pojačanja ne može vršiti nekažnjene upade na partizansku teritoriju, neprijatelj se povukao u svoja utvrđena uporišta. Da bi potpuno paralisale njegova kretanja, blokirale njegove garnizone i izvršile psihološki pritisak na njegove posade, naše jedinice su tih dana vršile sistematske napade na neprijateljske komunikacije i demonstrativne pokrete oko neprijateljskih uporišta. U želji da iskoristi nastalu psihološku prednost i demoralizaciju koja je zahvatila ostatke neprijateljskih posada, Štab Brigade je pristupio pripremama za likvidaciju neprijateljskih posada u Krušedolu i na Iriškom vencu. Obaveštajni organi Brigade dobili su zadatak da ispitaju mogućnosti naših upada i u takve garnizone kao što su Irig, Sremska Kamenica, Sremski Karlovci i Petrovaradin.

Postupajući u duhu direktive Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine, 3. bataljon Brigade ponovo zaposeda i preseca komunikaciju (internacionalni drum) Indija—Petrovaradin. Noću 4/25. septembra potpuno je demolirana i železnička komunikacija na ovom pravcu. Između železničkih stanica Sremski Karlovci—Čortanovci razrušeno je više od 300 metara pruge i jedan propust, pokidani su telefonske veze i uređaji, pa je tako ova pruga do oslobođenja ostala van upotrebe. Neprija-^

telj je potpuno zbunjen i ošamućen ovim našim pokretima i uspesima. Njegova kretanja van svojih uporišta skoro da su prestala i svedena su na manje dobro organizovane ispade.. Otud i naše zasede na putevima postaju manje zanimljive, dosadne, bez uobičajenog »plena«. Na jednu zasedu 1. bataljona između Iriga i Krušedola naišla je četa Komande Sremskog vojnog područja.; U zabuni jej došlo do obostrane vatre u kojoj je ranjen komandir ove čete Kuzman."

Da bi sprečio pljačku i nekažnjeno izvlačenje hrane i stoke iz naših krajeva i da bi popunio Brigadu intendantskim zalihama, Štab Brigade upućuje svoje bataljone i na udaljene i dotle dobro obezbedene pustare i poljoprivredna dobra. Jedno od takvih je bila i Jojkićeva Pustara.

Jojkićeva Pustara, Ljukovo, Moja Voja, Nikolin Stan, Crna Pustara i druga naselja nastala posle prvog svetskog rata većinom od kolonista i srpskih dobrovoljaca nalazila su se na domaku nekoliko fašističkih uporišta: Indije, Putinaca, Krušedola i Maradika. Zbog blizine internacionalnog puta, glavne železničke magistrale i razgranate mrežq seoskih puteva, naružane domaće Švabe i gestapovci koji su se nalazili na obezbeđenju hrane i stoke osećali su se prilično komotno u ovim naseljima. Stambene zgrade i jače stočne staje pretvo[^]rene su u utvrđenja. Izgrađeni su bunker, iskopani rovovi [^]saobraćajnice. Na Pustari Jojkića nalazilo se oko 60 neprijateljskih vojnika. Ova akcija kratko je registrovana u brigadnoj dokumentaciji:

«... Noću 26/27. 09. 1944. g. Brigada odlazi u ekonomsku akciju na Pustaru Jojkić. Glavni zadatak tj. sam napad na Pustaru, dobio je 3. bataljon, dok je 2. bataljon imao ulogu obezbeđenja akcije sa zapada i jugozapada... U 21.00 časova, ipošto je izbio pred kapiju Pustare, 3. bataljon je odmah otpočeo napad koji je potrajao sve do 3 sata ujutru. Neprijatelj je nateran u centralnu zgradu odakle je pružao žestoki otpor. Za to vreme pod jakom automatskom vatrom iz staja je izvedena i oterana stoka... Pošto je izvršio ekonomski deo zadatka, bataljon se povukao sa tri lakše ranjena borca. Nejpri-

" Izjava Uroša Jovičića Zorana. Prema izveštaju Štaba Brigade od 25. IX 1944, radi se o sukobu sa jednim vodom Komande Fruškogorskog područja u noći 24/25. IX 1944. (AVII, k. 213, r. br.27—5.

jatolj je imao dva poginula... Po napuštanju Pustare neprijatelj je izgleda sam zapalio Pustaru Jojkić ili je do požara došlo usled obostrane paljbe.. «*»

Žika Živanović iz Golubinaca, borac 1. bataljona, koji je zbog poznavanja terena poslužio u toj akciji kao vodič, tvrdi da je njegova četa prethodne noći izvršila pokušaj napada na Jojkića salaš, ali da u tome nije uspela.

— Prvo smo, neometano od fašista upali u Maradik — seća se Žika. — Tu smo mobilisali desetak kolskih zaprega i krenuli putem pravo prema Ljukovu a zatim skrenuli desno. Nalazio sam se u čelnom odeljenju sa prvih 2—3 kola. Pokušali smo da se neopaženo provučemo i kroz kapiju u Pustaru, ali su nas psi u tome sprečili. Zalajali su iznenada. Istovremeno su i Nemci oštro zapucali. Nastala je prava pometnja: konji ržu, otimaju se, beže; kočijaši uspaničeni jedva uspevaju da ih obuzdaju i okrenu kola; mi iskačemo jedan preko drugog — otvaramo vatru po Švabama... Tek smo se ponovo svi sakupili u Neradinu. Iako nismo imali gubitaka, komandant bataljona nas je dobro izribao i zamerio nam zbog slabe organizacije napada.

— Sledeće noći išli smo sa 3. bataljonom koji je ceo pošao u akciju. Ostale jedinice su bile na obezbeđenju. Ovoga puta u napad se krenulo jednovremeno, sa tri strane. Gestapovci su brzo napuštali rovove i zgrade u dvorištu i sa ivice Pustare i povlačili se u centar i u upravnu zgradu pretvorenu u uporište. Odavde su pružali žestoki otpor. Očekujući ovako reagovanje, komandant bataljona ostavio je jednti četu da blokira opkoljenu zgradu dok su svi ostali borci i radnici upućeni na izgon stoke i utovar hrane na zaprege. Pred zoru smo se povukli prema Neradinu, goneći pred sobom velike čopore svinja, goveda, konja i više zaprežnih kola puna brašna, šećera, slanine.

— Istovremeno je jedan vod izvršio sličnu akciju i na susednoj tzv. Crnoj Pustari. Tu je jedan moj Vrdničanin Mitar Margetić u nekom kanalu dohvatio se za gušu sa jednim domaćim Švabom — priča Laza Pecković, zamjenik komandira 2. čete 3. bataljona.

³⁴ Arhiv VII, k. 1401, reg. br. 1—2.

— Tih dana, čim padne noć, plašeei se naših napada, Švabe su oko Indije i Putinaca palile kamare slame. Jojkića Pustaru su napusti i zapalili čim smo se mi iz nje povukli — kaže i Mita Bugarski, dok Veselin Ziković zaključuje da su konji i zaprege rekvirirani sa ovih pustara dobro poslužili za formiranje trupne komore, pa i za prenošenje iznemoglih i bolesnih na našem putu za Banat. ..

Oslobođenje Vase Stajića

U *Hronologiji Jugoslavije 1919—1979*, na str. 301, za 22. septembar 1944. zabeleženo je:

»Vasa Stajić, istaknuti književnik i političar iz Novog Sada, pristupio je partizanima Osme vojvođanske udarne brigade«.

».. Ime Vase Stajića vezano je za mnoge političke a još više za kulturne događaje u Vojvodini. I ono stoji, čvrsto i istaknuto, među mnogim kulturnim i javnim radnicima koji su se zalagali za kulturni napredak, političke slobode i bolji život našeg naroda. Život Vase Stajića je primer uporne i smele — iako ne uvek sa jasno postavljenim ciljevima — borbe protiv sistema nacionalnog i socijalnog ugnjetavanja... Odrastao u krilu građanske klase a vaspitan u idejama našega građanstva kada je ono na svojoj zastavi imalo ispisane napredne i slobodoljubive parole, Stajić je branio i štitio tu zastavu od te iste klase u vreme kada se ona odričala svoje napredne prošlosti. U ovoj borbi on je bio pobeđen i odbačen, ali se nije savio niti slomio.

Ako je za M. Jakšića rečeno da je, poslednji pesnik stare Vojvodine... za Vasu Stajića se isto tako može reći da je poslednji tribun te stare Vojvodine... On je naslućivao značaj pojave radničke klase kao društvene i političke snage i nastojao da uskladi svoja liberalna demokratska shvatanja sa težnjama radničkog pokreta... Ako i nije bio centralna ličnost u političkom životu Vojvodine, on je to neosporno, izvesno vreme u kulturnom životu...« (Iz uvodnih napomena akademika Ž. Milisavca za biografiju Vase Stajića).

Ostareo i onemoćao od mnogih životnih nedaća, Vasa Stajić, veliki miljenik vojvođanske omladine i naprednog omladinskog pokreta i veliki narodni tribun, po dolasku okupatora povlači se u Sremske Karlovce, gde pokušava da se posveti izuča-

vanju istorije Srba u Vojvodini. Okupatorska i ustaška policija ga odmah stavlja pod prismotru, ograničava mu kretanje i drži ga kao taoca. O njegovom povezivanju sa NOP-om u Sremskim Karlovcima i prebaćivanju na slobodnu partizansku teritoriju ostalo je podosta zapisano i u sećanju pripadnika Osme vojvođanske brigade. Navodimo neka:

— Sutradan smo imali neobičan zadatak — da prihvatimo i odvedemo u šumu Vasu Stajića, istaknutog kulturnog i javnog radnika Vojvodine — iznosi u svojim sećanjima komandant Osme brigade Milan Korica Kovač, kad govori o boravku Brigade na ovom terenu. — O svemu tome prethodno se sa nama dogovorio Miloš Hadžić, sekretar Sreskog komiteta KPJ za Sremske Karlovce, koji je bio glavni organizator ove akcije. Razgovarajući o pripremama za izvršenje ove akcije sa mnom i sa komesarom Brankovićem, Miša mi je oduševljeno govorio:

— Slušaj, Kovač, ako se ovo dobro završi, to će izazvati pravi pakao među ustašama u Karlovcima i Petrovaradinu. Oni njega drže kao taoca i ustaše su stalno pored njega. Odavno on ne srne sam i ne može da se nikuda kreće. Međutim, sada je sve organizovano i sutra stari čika Vasa ima da im »izleti iz ruku«.

— Sa naše strane neće biti nikakvih problema. Samo ga vi dovedite iz grada, kako smo se dogovorili — odgovorio sam Miši.

Tog jutra, 22. septembra oko osam časova, sa svojom suprugom Milicom stigao je čika Vasa do svoga vinograda, nedaleko od Stražilova. Dok je on i dalje ostao u kolima diveći se tobože lepoti Stražilova, njegovi ustaški pratioci požurili su pod čokoće sa zrelim groždem, željno lomeći vruću pogaču specijalno pripremljenu za tu svrhu. Ni slutili nisu da se u blizini, u dobro prikrivenoj zasedi nalaze partizani, borci 2. bataljona Osme vojvođanske brigade. I dok su oni halapljivo jeli grožđe, kola su lagano produžila napred i čika Vasa se začas našao u zaleđu sigurnog obezbeđenja.

Opazivši partizane u svojoj neposrednoj blizini, ustaškim pratiocima je iznenada preselo grožđe. Povukli su se brže-bolje u Karlovce prepuštajući svoje taoce njihovoj sudbini. Za njima se ubrzo vratio i kočijaš sa praznim kolima.

Prelazeći na kola koja su spremno očekivala kod Stražilo-va da bi ga prebacili do Glavnog štaba Vojvodine. Čika Vasa je bio veoma uzbuđen. Iako star, sa belom bradom, iscrpljen bolešću, bio je vedar duhom i dobro raspoložen. Njegova supru-ga, dobra i draga Babuka, takođe nije krila svoje uzbuđenje. Kada se smestio u kola, zamolio nas je da za trenutak zastane-mo. Uspravio se u kolima, onako zamotanih nogu u čebe, okre-nuo se Karlovcima, skinuo šešir i drhtavim glasom rekao:

— Dragi moji Karlovci! Evo me u blizini Brankova groba, ali za cveće sad nije vreme. Preda mnom je veliki i novi put, pa ću svoju posetu Brankovom grabu ispuniti kad se vratimo u Karlovce oslobođene od okupatora.

Svi smo nemo i sa dužnim poštovanjem posmatrali ovu se-du i čestitu starinu. Cenili smo to što je ovako star i oronuo ostao veran idealima svoje mladosti i pridružio se nama i našoj borbi za oslobođenje.

Krenuli smo dalje. Karlovci su bili previše blizu i nismo se ovde smeli duže zadržavati. Iznad nuših glava počeli su da kru-že neprijateljski izviđački avioni. Kolona je ubrzo zašla u dubo-ku šumu i krenula grebenom Fruške gore. Odatle smo u prat-nji jedne manje jedinice uputili čika Vašu u pravcu Mandeloš-kih vinograda. Tamo su ga već očekivali u Glavnom štabu Voj-vodine. ..

— Deco, pa vi se još i ne brijete! — kaže meni i Aci Opoj-leviću, komandantu 2. bataljona Vasa Stajić na jednom sastan-ku u Fruškoj gori dok smo ga pratili prema Jabuci. — Ja sam uvek voleo i verovao omladini, ali je nikad nisam video ovako borbenu i spremnu da gine za slobodu svojih naroda... Uh bre, koliko vas je! I svi ste mladi i veseli... Što bar nisam mladi i zdraviji pa da zapevam sa vama u ovoj našoj prelepoj Fruškoj gori — govorio nam je tom prilikom Čika Vasa, dok smo se oku-pljeni oko njega divili ovom našem već legendarnom borcu za ljudska prava i svojevršnom vojvođanskom Vladimiru Nazoru — iznosi u svom sećanju Veselin Živković Vesa, komesar 2. ba-taljona.

U Mandeloškim vinogradima, u jednoj kućici došli su da ga posete njegovi drugovi i saradnici iz predratnog i napred-nog omladinskog (OMPOK-ovskog) pokreta u Vojvodini — knji-

ževnici Jovan Popović i Živan Milisavac. O tom susretu J. Popović je ostavio jedan zapis u Slobodnoj Vojvodini:

»... Tu sam ga našao opet na bolesničkoj postelji, u skromnoj kućici na podnožju Fruške gore. Naporni put i uzbuđenje svalili su ga ponovo u postelju, pošto je pet-šest dana hodao naokolo kao mladić... On je imao za sobom tri i po godine zatočeništva, ja tri i po godine napora, opasnosti i iskustva. Naše reči nisu bile iste... ali osećanje nam je bilo isto, iz srca...

Ispričali su mi događaj o njegovoj otmici. Vasi Stajiću to nije prvi takav doživljaj. 1918. godine njega su srpski rodoljubi oteli iz mađarske tamnice. Ali ova otmica je najveći i najsvetliji događaj u njegovom životu. Grlo mu je pretesno od reči, oči mu blistaju kad priča kako ih je čitava Osma vojvodanska brigada izvela iz grada, kako su im borci obezbedili put kroz borbu preko pruge i drumova sa fašističkim bunkerima i zasedama, štiteći njihova kola od metaka sa zemlje i iz aviona..«³⁵

Fireru za inat!

Oduševljen toplim prijemom na koji je naišao po svom dolasku među partizane Fruške gore i identifikujući sebe, svoju dotadašnju borbu i mladalačke ideale sa ciljevima NOB, Vasa Stajić se svojom pisanom rečju i aktivnošću odmah uključio u tu borbu. Jedan od njegovih prvih napisa za Slobodnu Vojvodinu objavljen je već u njenom sledećem, 22. broju, pod naslovom *Fireru za inat!* Bio je to, u stvari, pozdrav njegovom predratnom drugu i političkom istomišljeniku dr Josipu Smodlaki, tadašnjem povereniku Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije za spoljne poslove, koji je još 1941. godine, prilikom obaranja izdajničkog ugovora o Trojnom paktu, izbacio ovu parolu:

»... I sad čim sam sa ženom stigao na oslobođeno tlo Jugoslavije, zaželeh da doviknem drugu Smodlaki njegovo geslo: *Fireru za inat!* I da mu rekнем koliko mi godi fruško-

³⁵ *Slobodna Vojvodina*, br. 23, 12. X 1944.

gorski vazduh i moralna atmosfera koju je u šumi izrodila čitava antifašistička omladina Vojvodine, od koje i mi stari imamo šta da učimo. Da mu, najzad, reknem svoju sreću što sam doživeo da mi ta omladina šalje poziv da ja, staračkim svojim silama, poradim na izgradnji lepše i bolje budućnosti naroda Jugoslavije.

Zdravo, družo Smodlaka! Prihvatam sad i ja tvoje juče-rašnje geslo: Fireru za inat!

Podnožje
Fruške gore
22. septembra 1944.

Vasa Stajić, s.r.«³⁶

Na novom operativnom području

Još u toku izvođenja ekonomskih akcija na fašistička poljoprivredna dobra i pustare jugozapadno od internacionalnog puta, Štab Brigade je dobio naređenje od Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine da se sa svojim jedinicima prebaci na prostoriju Bešenovo—Šuljam—M. Remeta. Prebacivanje iz severoistočnog dela Fruške gore na njen centralni deo izvedeno je već narednog dana, 27. septembra, bez većih poteškoća, sem što je neprijatelj po običaju pratio naše kolone mitraljeskim rafalima iz svojih bunkera na pruži Vrdnik—Ruma. (Na ovu vatru je, verovatno, mislio i Vasa Stajić u napred citiranom članku J. Popovića — prim. N. B.)

Zadatak Brigade na novom operativnom području nije odmah i jasno definisan. Štabu Brigade je naređeno da sem neposrednog obezbeđenja svojih jedinica, pristupi njihovom sređivanju i svakodnevnoj obuci. Da Brigada nije slučajno i bez većeg razloga prebačena na ovu teritoriju, pokazaće već naredni događaji. Upravo u tom trenutku na centralnom delu Fruške gore nije bilo većih partizanskih jedinica. Deseta i glavina Šeste brigade nalazile su se u jugoistočnom Sremu radi likvidacije preostalih neprijateljskih posada (Grabovci, Šimanovci, Nikinci, Klenak, Platičevo) i uspostavljanja veze sa jedinicama 12. vojvođanskog korpusa koje su tih dana prodrle u Pocerinu,

" V. Stajić u *Slobodnoj Vojvodini*, br. 22 od 29. IX 1944.

Mačvu i izbile na desnu obalu Save. Slični zadatak kao Deseta brigada, imala je i Deveta brigada u jugozapadnom Sremu, gde se, pored ostalog, nalazio i deo partizanske bolnice i veliki broj »ilegalaca« spremnih za popunu jedinica 12. korpusa. Sedma i Jedanaesta vojvodanska brigada, po naređenju Glavnog štaba Vojvodine, vršile su pripreme i koncentraciju u severozapadnom Sremu radi likvidacije jednog od najtvrdih uporišta na ovoj teritoriji — sreskog mesta Iloka i Šarengrada.

Da bi se obezbedila ova neosporno u vojnom i političkom pogledu veoma značajna operacija krupnijih razmera sa pravca Iriga, Vrdnika, Rume i Sremske Mitrovice, bilo je potrebno na centralni deo Fruške gore dovesti još jednu našu brigadu. Taj postupak će ubrzo dobiti svoje opravdanje. Osim toga, na ovom delu Fruške gore nalazili su se oko 1.500 novomobilisanih i ne-naoružanih boraca, centralna bolnica, najveći deo partizanskih radionica i pozadinskih ustanova, zatim partizanski aerodrom kod Šuljma, što je sve, naravno, trebalo obezbediti do povratka Sedme i Jedanaeste brigade na ovaj teren.

Ogorčene trodnevne borbe Sedme i Jedanaeste vojvodanske brigade u Iloku, Šarengradu i na prilazima Šidu uzbunile su sve neprijateljske posade u ovom delu Srema, pa i mađarske fašiste u Bačkoj. Da bi sprečio intervenciju i vezao za sebe neprijateljske posade iz Čalme i Erdevika, 29. septembra na položaj: Ležimir—Kuveždin—Pištinac, po telefonskom naređenju GŠ Vojvodine, upućen je 2. bataljon Osme vojvodanske brigade.

— Naša 1. četa 2. bataljona dobila je zadatak da se postavi na kosama između Divoša i Kuveždina — priča komesar ove čete Uroš Jovičić Zoran. — Celim putem od Bešenova pa do Kuveždina pratila nas je kiša, pa smo jedva dočekali kraj marša. Taman smo pronašli neke stračare i počeli da se sušimo, kad nam stražari dojaviliše:

— Idu gestapovci od Čalme!... Ulaze već u Divoš!

Sa Stevom Bobockim, komandirovom čete, dogovorio sam se da ja i Džambić, njegov zamenik, pođemo sa jednim vodom istočno, i napadnemo s boka, preko kose Kelinac, a da ih on sa ostatkom čete sačeka ispred Kuveždina, u ranije pripremljenim rovovima, koji su se tu nalazili ko zna od kada. Neprijatelj je, izgleda, primetio naš manevar ili je predosećao da će u davno

napuštenom i spaljenom Divošu naići na našu zasedu. Nastupali su veoma obazrivo. Iza razvijenih vodnih i odeljenskih kolona čule su se oštre komande njihovih oficira. Razvijeni u strelce, mi smo ih strpljivo očekivali da izbiju na čistinu i na domet našeg oružja.

Već prvi plotun našeg oružja ispred Kuveždina stvorio je prometnju u njihovim redovima. Da bi izbegli ubitačnu vatru sa te strane, Nemci su se okrenuli prema nama i počeli se gomilati u udoljici ispred naših položaja. Džambić je tada naredio jednom borcu, bivšem domobranu koji je na leđima još držao laki engleski minobacač, da otvori brzu paljbu po tako unosnim grupnim ciljevima. On je, međutim, i dalje stajao sav zbunjen i kao paralizovan. Nije bio u stanju ni da postavi minobacač u borbeni položaj. Priskočili smo mu ja i Džambić i za kratko vreme izbacili desetak mina, naređujući istovremeno brzu paljbu i našim borcima. To je, izgleda, pokolebalo neprijateljski streljački stroj. On se počeo osipati, zalegati i tražiti zaklone. U tom trenutku Steva je poveo četu na juriš. Krenuli smo i mi, ne skrivajući svoju nameru da neprijatelju presečemo odstupnicu i zaobidemo ga sa našeg levog krila. Neprijatelj nije ni sačekao da ostvarimo svoju nameru. Pobegao je u panici, ne zastavljajući se sve do Čalme...

I narednih nekoliko dana, sve do završetka iločke operacije, 2. bataljon je ostao na ovim položajima. Za to vreme ostali bataljoni budno su pratili kretanje neprijatelja u rumskom, iriškom i vrdničkom garnizonu, gde se u tom trenutku nalazilo oko 3.000 neprijateljskih vojnika.

Da bi onemogućio saobraćaj i vezu između ovih posada. Štab Brigade je tih noći redovno na ove komunikacije upućivao diverzante u pratnji pešadijskih jedinica — četa i vodova. Jednu od takvih diverzija na pruži Ruma—Vrdnik zaibeležio je u svom ratnom dnevniku i borac Dušan Karavidić:

».. U ovoj noći (bili smo tada 'bazirani' u selu Jazak) imao sam doživljaj za mene potpuno nov, jer sam o sličnim podvizima partizana ranije samo slušao. Tek što smo legli na spavanje, došlo je naređenje za pokret. Pošlo nas je svega dvedesetak, a putem smo saznali da je naš zadatak, ove noći, rušenje pruge Ruma—Vrdnik. Dakle, diverzija!

Bespućem, kroz blato do članaka, mučno smo se kretali, ali na sreću ne suviše dugo. Zaustavili smo se u neposrednoj blizini pruge, većina nas je raspoređena kao zaštitnica, a samo nekoliko минера pošlo je na samu prugu da obavi najvažniji deo posla. Nisu se dugo zadržali, jer izgledao da u tom poslu imaju dosta iskustva. Odmah po njihovom povratku na pruzi je nešto sevnulo, a odmah zatim odjeknula je i strahovita eksplozija. To se ponovilo desetak puta, a onda je nastala tišina. Ali ne zadugo! Odjednom je pruga bila osvetljena snopovima svetla iz jakih reflektora, a na nas je osuta puščana i mitraljeska vatra iz bunkera oko pruge. Na vatru uopšte nismo odgovarali, jer je zadatak uspešno obavljen, već smo se pod zaštitom noći i bez ikakvih gubitaka vratili u Jazak. Tek tada sam saznao da se nedaleko od ovog sela (samo nekoliko kilometara) nalazi jako fašističko uporište Vrdnik. Međutim, niko nas odatle nije uznemiravao ni posle ove diverzije. ...«"

Usiljeni marš do Banata

Po dolasku u Šuljam komandant i komesar Osme brigade pozvani su u Glavni štab Vojvodine. Tu im je saopšteno da pripreme Brigadu za jedan izuzetno naporan, odgovoran i poverljiv zadatak. Trebalo je iz Fruške gore, preko neoslobođenog dela Srema, posednuti i dobro branjenih komunikacija, zaobilazeći jake neprijateljske garnizone prebaciti u Banat deo pokrajinskog rukovodstva, stupiti u vezu sa sovjetskim jedinicama i uzeti učešća u oslobođenju tog dela naše zemlje. Usput je sa Fruške gore u jugoistočni Srem trebalo sprovesti i oko 2.000 novomobilisanih boraca i nekoliko kola municije za popunu jedinica 12. vojvodanskog korpusa, koje su u to vreme izbijale na desnu obalu Save.

»...Kada smo primili vest da se Crvena armija približila našoj granici, Glavni štab je u saglasnosti sa PK KPJ za Vojvodinu odlučio da se u Banat pošalje Osmo vojvodanska brigada. Takođe je odlučeno da sa Brigadom pođem i ja, kao dotadašnji zamenik komandanta Glavnog štaba. Pokrajinski komitet je odlučio da sa Brigadom pođu za Banat sekretar PK

³⁷ *Bilten* 8. vojvodanske brigade, cit. delo.

Jovan Veselinov Žarko, zatim Nikola Grulović, Jovan Popović, Luka Mrkšić, Radivoje Davidović Kepa, Stanka Munčan i još neki drugovi. Ačim Grulović, dotadašnji komandant Glavnog štaba, ostao je u Sremu da sačeka dolazak novog komandanta Glavnog štaba generala Koste Nađa...«

Pri proceni mogućih pravaca kretanja i utvrđivanja konačne maršrute vodilo se računa da se maksimalno sačuva tajnost i zamaskira pravac i cilj marša, da se velika masa novomobilisanih boraca prebaci preko glavnih saobraćajnica i dovede što bliže do posavskih šuma i slobodne teritorije u jugoistočnom Sremu, kao i da se po mogućnosti izbegnu teži sukobi i zaobiđu jače koncentracije neprijatelja, naročito u istočnom delu Srema, gde su geografski uslovi za takvu borbu bili daleko teži. Zbog toga je izabran nešto duži i zaobilazniji pravac: Bešenovo—šašinci—Buđanovci—Pećinci—Vojka—Belegiš, koji je nudio i najveće izgleda da će zadatak biti uspešno izvršen. On je vodio već dobro uhodanim partizanskim stazama i svojim najvećim delom prolazio preko poluoslobođene partizanske teritorije, što je, svakako, išlo u prilog uslovu tajnosti marševskog cilja.

Najteže etape, gde se mogao očekivati sukob sa neprijateljem, bile su vezane za prelazak glavne saobraćajnice Beograd—Zagreb, koja se morala čak dva puta prelaziti i koja je posle naših ofanzivnih napada na komunikacije bila posednuta vojskom na celoj dužini. Postojalo je i još nekoliko sporednih, koje nam nisu zadavale veću brigu, kao što su: putna i železnička komunikaciju Ruma—Šabac, zatim Ruma—Pećinci i dr.

Najteži ispit Brigadu je očekivao na Dunavu, kod Surduka i Belegiša, gde se nalazila tzv. kopča na Dunavu koja je u toku NOP-a povezivala Srem sa Banatom. Tu je postojala čitava mala partizanska flota koja je do tada prebacila više od 3.000 banatskih dobrovoljaca a u julu i udarni bataljon Šeste vojvođanske brigade. Na tu »flotu« su računali i Glavni štab Vojvodine i Štab Osme brigade. Trebalo je samo izvršiti dobre pripreme,

³⁸ S. Savić Kolja, *Neugasivi plamen*, Novi Sad 1987, 245.

dovesti Brigadu do ovog mesta u najvećoj tajnosti i tražiti od svih boraca i rukovodilaca besprekornu marševsku disciplinu i kranje požrtvovanje u izvršavanju postavljenog zadatka.

Da bi se što bolje maskirao pravi cilj marša, iz maršrute je izostavljen i uobičajeni »preki« put preko vrdničke pruge koji pored Malih Radnica i Putinaca brže izvodi u tzv. donji Srem. Borcima je nagovešteno da se formira jedan poveći transport »ilegalaca« koje treba sprovesti u sastav 12. vojvodanskog korpusa, što je bilo tačno, ali je samo štabovima bataljona saopšten pravi cilj marša i da će se u koloni nalaziti i najviše vojno i partijsko rukovodstvo Vojvodine.

Tako je konačno utvrđena maršruta koja je od Bešenova do šašinaca usmerena pravo na jug, da bi odavde oštro zaokrenula na istok a kod Vojke ponovo oštro zalomila na sever i kod Belegiša izbila na Dunav. Ovakve »viraže« velike »komunističke skupine« registrovala je fašistička obavestajna služba ne uspevajući da joj utvrdi pravu jačinu i cilj sve do njenog izbijanja na Dunav kod Belegiša.

Izbor Osme vojvodanske brigade za izvršenje ovako odgovornog zadatka nije došao slučajno. Njega, svakako, treba shvatiti i kao izraz poverenja njenom boračkom i pre svega iskusnom rukovodećem sastavu, ali i isto tako postojale su i realne pretpostavke za ovakvu odluku Glavnog štaba Vojvodine. Za dvadesetak dana svoga postojanja Brigada je stekla prva veoma značajna borbena iskustva, posebno za noćna i zasedna dejstva, borbe u susretu, prelazak iz odbrane u napad i si. Orijentacija Štaba Brigade da se svakodnevnim pokretima i manevrisanjem borci fizički ojačaju i steknu izvesnu kondiciju a jedinice osposobe za što veću mobilnost i posebno za noćne borbe i kretanja, pokazala se veoma ispravnom. Za predstojeći marš ovaj ele-
"menat je bio od bitnog značaja, jer se on morao obaviti pretežno noću i u spremnosti za borbu. Neprijatelj je tih dana i bukvalno poseo svoje glavne komunikacije u Sremu da bi iz Srbije izvukao svoje pozadinske delove i opljačkao dobra pred nastupanjem NOVJ i Crvene armije. »Železničke kompozicije su prosto gurale jedna drugu sa usputnih stanica. Istovremeno su Dunavom plovili konvoji brodova i natovarenih šlepova. A sve

kolone i konvoji behu dobro zaštićeni i sa kopna i iz vazduha.. „³⁹

Zbog dužine kolone, velikog broja nenaoružanog ljudstva i većeg broja jahaćih konja i zaprežnih vozila, marševski poređak se sastajao iz dva dela: a) iz borbenog ešelona i b) neborbenog i tzv. pozadinskog ešelona. U prethodnici je određen 1. bataljon na čije je čelo, tih dana, došao najmlađi komandant bataljona — Lazar Marković Čađa, jer je njegov prethodnik, Gligorije Matić Giga u međuvremenu postavljen za zamenika komandanta Brigade. Zaštitnicu Brigade obrazovali su 2. bataljon i delovi Šeste vojvodanske brigade koji su od Buđanovaca imali da produže sa neraspoređenim »ilegalcima« u pravcu juga radi prelaska Save i ulaska u sastav 12. vojvodanskog korpusa.

Oproštaj sa Fruškom gorom i prelaz preko pruge

Nekoliko dana posle pristizanja u rejon Bešenova počelo se zuckati o novom, veoma važnom zadatku Brigade u kojem ćemo se po svoj prilici oprostiti od drage nam Fruške gore i poći tamo, nekud na istok, u susret braći Rusima i našem 12. vojvodanskom korpusu — kazuje u svojim pribeležkama Dimitrije Bugarski Mita, tada politički delegat 3. čete 3. bataljona. — Toga dana uoči pokreta nastala je prava trka i opšte tumaranja. Na jednom mestu prikupljali su se »ilegalci« i »biciklisti«, kako smo tada zvali novomobilisane borce dok smo ih onako zbunjene i nespretne posmatrali očima već »iskusnih i prekaljenih ratnika«. Na drugom mestu, u nekom vrbaku prikupljali su se zaprežna kolona, trupna komora, prateći delovi Brigade i sanitet. Mi smo dobili naređenje da se prikupimo na nekom platou južno od sela Bešenova. Tu su vršene poslednje provere oružja, opreme i odeće. Izvršene su i popune municijom. Komandiri su se posebno interesovali za stanje oružja i obuće, a komesari za borbeno raspoloženje i zdravstveno stanje boraca. Sa njima su išli intendanti i bolničarke.

³⁹ Milan Korica, nav. delo, 329.

Odmah posle doručka održani su skojevski i partijski sastanci. Od komunista i skojevaca traženo je da budu prvi u borbi, u održavanju marševske discipline, veze u koloni, da pomognu iznemoglim i posustalim i si. U kasnim popodnevним časovima otpočelo je postrojavanje, a zatim svrstavanje u kolonu i polazak iz Bešenova. Narod nas je toplo ispratio.

Na izlasku iz Bešenova, u smiraj dana, kišnog, oktobarskog, mahinalno smo okretali glave prema pozlaćenoj i jesenjim lišćem zaodenuť strani Fruške gore. Instinktivno sam osećao da se ovoga puta zaista opraštamo od svoje drage i ničim nezamenjive Fruške gore. I nehotice sam u koloni potražio Gigu, švarca, Nikolicu i sve one stare fruškogorske partizane koji su u njoj ratovali od 1941. Kako li se tek oni osećaju?...

»... U kišno popodne, po blatu do kolena, spuštamo se sa padina Fruške gore. Upravo pred smiraj, sunce je za časak provirilo iz proplanka sivog neba i obasjalo čudesnim predvećernjim sjajem ljupke krivulje, divne, herojske Fruške gore, pune poluobranih vinograda i poluporušenih sela. U toj svetlosti vijugale su kolone delova Osme brigade i dve hiljade regruta, kao pozlaćene. Regruti idu preko Save, u Srbiju, u Vojvođanski korpus. A Osma brigada u Banat — to se, doduše, ne priča javno, ali ipak svi to šušćaju i tajanstveno se smeškaju. A Fruška gora, slobodna Fruška gora, kao da se naročito osmehnula na nas pri rastanku, privremenom rastanku, nagoveštavajući da će uskoro gledati slobodnu čitavu Vojvodinu.

No onda dolaze mrak i kiša i blato i tegobe puta. Srem je naš, ali pruge i drumove još drže fašisti, i to primenjuju diverzantske metode — sad oni miniraju pruge i drumove. Put je težak, kolona već pomalo sustaje, iako će imati dva dana forsiranog marša. Pritom neprijatelj ne sme saznati našu nameru, jer iako je u rasulu, može da posedne obalu Dunava...

Stižemo na prugu Beograd—Zagreb, koju smo stotinu puta razarali. Kolona je ogromna, kilometre dugačka, u njoj ima i konjanika i kola. Grmi na daleko. Prethodnica likvidira bunčere. Deo kolone već prelazi. Odjednom, jedna drugarica i jedan drug nailaze na minu. Plamen sevu i detonacija se razleže. Čitavi snopovi svetlećih metaka šaraju noć, pucnji se slićvaju u groktanje. Dok prelazimo, ne razabiremo tačno koje su naši a koje neprijateljski meci. Konji i kola su se zapleli i popadali u kanalu pred prugom. Gužva. Regruti, ili kako ih u Sremu zovu »ilegalci«, nevićni ovakvim pucnjavama, saginju se kad god zupacu i stalno pitaju: »Jel' to naši pućaju?« Njihova pitanja izazivaju smeh kod njihovih drugova, boraca...

Najzad smo prešli. Tada saznajemo da je na prugu bilo stiglo jako nemačko obezbeđenje s minobacačima i mitraljezima, i da imamo sedmoro ranjenih. Jedna vrlo lepa, mlada drugarica leži u kolima sklopljenih očiju na samrtnički bledom licu. Borci prolaze čuteći pored nje i stežu pesnice...

Na dva kilometra od pruge odmaramo se u malom selu, u našim slobodnom selu šašincima, u koje fašisti više i ne ulaze. Ranjenici se previjaju i stavljaju na kola. Neke novajlije huču: „Bogami je bilo strašno!“ Stariji se borci na to samo osmehuju; „Pa to je obično čarkanje sa fašistima!... Ali neće još dugo. Trebaju im pruge za povlačenje. Čim ih toliko čuvaju!...“

I zaista, bila je to drskost sa naše strane, prkošenje svim uobičajenim ratnim pravilima. Prelaziti preko zaposednute pruge ne samo sa tako ogromnim kolonama, nego i sa konjima i sa zaprežnim vozilima. Ali ta ratna pravila smo očigledno mi menjali. Fricovima ne preostaje ništa drugo nego da ujutro pokupe svoje mrtve i ranjene oko pruge...«

Tako je književnik Jovan Popović doživeo i opisao u *Slobodnoj Vojvodini* početak ovog velikog marša i prvu borbu i proboj preko glavne železničke pruge Beograd—Zagreb.

Nešto slično zabeležio je u svojoj knjizi *Svi smo mi jedna partija* i tadašnji politički sekretar KPJ za Vojvodinu Jovan Veselinov Žarko:

»U noći 4. oktobra, Brigada je krenula iz Bešenova prema Vognju i šašincima. Trebalo je preći dobro čuvanu železničku prugu. Nemci su nas pustili da se približimo njihovoj zasedi i bunkerima na pruzi, pa su otvorili žestoku paljbu. Kovač je, jašući na konju, naredio juriš. Zaštekali su i naši mitraljezi.

Posle dvadesetak minuta čula se komanda: Prolaz je slobodan! Kolona napred!

Nemci su i dalje pucali, ali se nisu micali iz bunkera. Mislio sam da ćemo u toj silnoj noćnoj pucnjavi pretrpeti osetne gubitke. Dva-tri kilometra od pruge, međutim, kad smo se dokopali naše slobodne teritorije, za vreme malog predaha, Kovač je obišao jedinice i utvrdio da niko nije poginuo. Toza Jovanović ranjen je u koleno, a ranjena su još četiri borca.«

— Pored kolone ubrzano prolazi Laza obaveštajac. On uvek uliva neko poverenje. Gazi nekako samouvereno, sigurno i hlad-

no krvno. Čini mi se, poznaje svaki grm, svaku stazu i bogazu. Prilazi mi tiho, iza leđa i lupivši me po ramenu pita:

— Može li Mito, stari druže!

— Može, Lazo, zašto da ne? — trgoh se ja iz sladunjavog dremeža u koji me je zavlačilo monotono šljapkanje blata i kiša koja je ponovo počela da rominja...

— Baš isad nešto razmišljam, kad bi nas ovaj naš marš doveo nekud pored moga Tovariševa. Šta misliš, ala bi se naši Bačvani obradovali — pokušavao sam ja da navedem svog prijatelja da mi ispriča nešto više o cilju i pravcu ovog našeg puta.

— Ne brini, Mito. Odande kud smo krenuli neće biti daleko do tvog Tovariševa — šapnu mi Laza u poverenju i produži brzo na čelo kolone.

Nastavljam da koračam ili bolje reći klizam niz padine koje su sve blaže što smo bliže pruzi. Iza mene je Steva Spasojević Isus. To ime je dobio verovatno zbog toga što je većito išao bos, jer nije mogao da nađe cipele za svoju nogu. Ispred mene je Ivo Čulina, bivši domobran, koji stalno nešto gunda. Ljut je na puškomitraljesca Alduma jer je maločas naleteo na cevčugu njegovog puškomitraljeza. Pozadi se čuje prigušeni glas Mite vodnika, koji se ljuti na jednog borca što ne drži propisno rastojanje.

Odjednom, kad smo to najmanje očekivali, noćnu tminu zasekoše bliski mitraljeski rafali. Bljesak učestalih raketa i svetlećih metaka otkri nam gomile starih i izgorelih vagona. Odmah smo prepoznali to mesto na glavnoj železničkoj magistrali, nedaleko od Vognja. Partizani su ga prozvali »kod vagona«, jer su ovde cd početka rata najčešće, gotovo svake noći, leteli železnički vagoni u vazduh. Nedaleko od ovog nevidenog i za Nemce neplaniranog »otpada starog gvožđa« nalazila su se dva velika dvospratna bunkera.

— Brže, brže! — začuli smo komande naših komandira, a odmah zatim: — U strelce! Napred na prugu! Juriš, drugovi!...

Potrčali smo napred, ali smo brzo zastali. Naleteli smo na neke žice. — Pazi, minirano je! — začulo se istovremeno ulevo od mene. Tada su odjeknule i prve eksplozije. Neko je jauknuo. Izgleda da su prilazi pruzi ipak minirani, ali ove žice — koje smo se zapetljali, bile su telefonske. — Bombaši napred! Mit-

raljesci udarite po otvorima bunkera!... Zora je ranjena!... — čujem, dok pucam u pravcu idvospratnog bunkera, oko sebe razne komande i obaveštenja. — Koja Zora? — Misao mi se ponovo vraća na Zoru Bačkulju. Pa malopre je bila tu, pored mene, u koloni, sve dok nismo -krenuli na juriš... — Hajde, prelazi brže! Šta ste se upetljali u ite žice ko pile u kućinu!... Nema tu više s kime ni da se borimo. Zavukli su svoje guzice u bunkere pa sad cvokoću zubima i mitraljezima, da razbiju strah... — hvatam između reskih mitraljeskih rafala reči našeg komandanta 3. bataljona, Milovana ćirića Duke, koji stoji pored pruge i požuruje naše prebacivanje.

Vatra se potpuno utišala. Kolona se ponovo formirala. Sa pruge, koja je ostala iza naših leđa, dopire do nas još po neki usamljeni rafal i blesak poneke rakete. Nismo čestito ni krenuli a već ulazimo u jedno selo. Kažu mi da su to šašinoi, selo Vese Živkovića i Voje Početka, naših drugova iz Brigade i ranijeg Fruškogorskog odreda. Iako je jedva prošla ponoć, svi su na nogama. I malo i veliko. Po srdačnom dočeku vidi se da je selo »skroz« partizansko, da je dobro organizovano i da sve naše organizacije odlično funkcionišu. Za tren oka preuzeti su i zbrinuti naši ranjeni, bolesni i iznemogli drugovi. Dok smo prolazili kroz selo, narod nas je nutkao jelom i pićem, bodrio nas, čestitao na uspešnom proboju, raspitivao se za svoju decu i sinove. ... Prosto da čovek ne poveruje svojim očima: tu na puškomet od glavne železničke pruge, bukvalno posednute i opasane betonskim bunkerima, opkoljeno najjačim neprijateljskim garnizonima Rumom i Mitrovićem, živi i bori se već pune četiri godine jedno partizansko selo, stalna partizanska baza i stalna spona između Fruške gore i donjeg Srema...

Za razliku od do sada iznetih viđenja učesnika u ovom događaju, a posebno iz prethodnog opisa Dimitirija Bugarskog Mite, koji se tada nalazio u 3. bataljonu, sećanja, Uglješe Živanovića Rode iz 2. bataljona, Joce Despotova iz 1. bataljona i dr., iz kojih bi se dalo zaključiti da su u proboju učestvovala i ostale jedinice, brigade, komandant i komesar Brigade u svojim napisima tvrde da je proboj preko pruge kod Vognja izvršila prethodnica u kojoj se nalazio 1. bataljon, onako kako je i planom bilo predviđeno. Evo kako je 'tu borbu opisao komandant Brigade Milan Korica Kovač:

»Kad je čelo kolone izbilo u neposrednu blizinu železničke pruge Beograd—Zagreb, koja je uvek bila dobro obezbeđena, komandant 1. bataljona Lazar Marković Čada uputio je svoju prvu četvu na železničku stanicu Voganj sa zadatkom da je blokira. Četa je ujedno trebalo i da spreči eventualni neprijateljski napad iz Sremske Mitrovice. Drugu četvu je uputio železničkom prugom na raskrsnicu sa drumom Voganj—šašinci sa zadatkom da blokira tamošnji bunker. Sa 3. četom je krenuo sam komandant Čada da omogući nesmetan prelaz ostalog dela Brigade i nenaoružanog ljudstva drumom prema šašincima.

Međutim, neprijateljska posada voganjske železničke stanice osetila je prisustvo naših jačih snaga, pa se povukla u bunke i rovove u očekivanju našeg noćnog napada. Zaustavljena je i železnička kompozicija koja trebalo da pođe iz mitrovačke stanice. Verovatno se očekivala pomoć sa te strane.

Nemačke snage u bunkeru nisu ostale pasivne. Osetivši da velike snage prilaze železničkoj pruzi, Nemci su napustili bunker sa namerom da napadnu našu kolonu. Tako su naleteli na 2. četvu Čadinog bataljona, koja se već nalazila u zasedi blizu samog bunkera. Planula je kratka ali oštra borba. Nemci su primorani da se povuku u bunker i rovove oko njega. No, odatle su nastavili da tuku po našoj koloni koja je već počela da prelazi preko pruge.

Krećući se ispred glavnine Brigade, Čada je sa svojom 3. četom naleteo u mraku na nemačku patrolu koja se našla u međuprostoru već blokirane pruge i brzo je rasterao. Posle toga je kolona ubrzala prelaz. Međutim, kako se u koloni pored nenaoružanog ljudstva nalazio i veći broj zaprežnih kola sa municijom, upućenom takođe našim jedinicama u Srbiji, prelaz je potrajao prilično dugo. Stoga smo činili sve što smo mogli da se to ubrza. Tako su komesar Gadža i moj zamenik Gligorije Matić Giga sačekivali delove kolone sa druge strane pruge, sređivali ih i upućivali u pravcu šašinaca.«⁰

I komesar Brigade Vladimir Branković Gadža daje sličan opis prelaza, s tom razlikom što on tvrdi da je prethodnica izbacila po jedan vod levo i desno na prugu i time stvorila tzv.

⁴⁰ M. Korica u *Sećanja komandanata*, 329.

zaslone i zonu sigurnosti prelaza u širini oko 2 km i zaključuje:

»... Bočna obezbeđenja su, skoro istovremeno, izbila na prugu koju je neprijatelj bio zaposeo. Otvorivši snažnu mitraljesku vatru sa bliskog ostajanja, izvršen je juriš. Nešto kasnije, čelo glavnine prethodnice, imajući u špicu proboja šest mitraljeza i veliki broj automata, ubitačnom vatrom osulo je po neprijatelju i za nekih petnaest minuta put, širine oko 2 km, bio je slobodan. Mi smo imali pet lakše ranjenih drugova, uglavnom od protivpešadijskih mina koje je neprijatelj na brzinu postavio. Pokret je dalje tekao bez smetnji i zastoja i Brigada je, pred zoru 5. X 1944. **g.** u s. Buđanovcima razmeštena za odmor...«"

U nedostatku autentičnih pisanih izvora malo više ismo se zadržali na sećanjima kao glavnim izvorima za rekonstrukciju istorijskih događaja. To činimo samo u ovakvim slučajevima uz ostavljanje veće mogućnosti i autoru i čitaocima da se sa više kritičnosti postave prema pogledima »iz različitih uglova« i sećanjima kao tzv. sekundarnim istorijskim izvorima. U konkretnom slučaju, najlogičnija bi i najverodostojnija bi bila verzija data od komandanta i komesara Brigade, lcoji su ovom akcijom i neposredno komandovali. Ne postoji, međutim, bitna razlika ni u sećanjima ostalih učesnika. Jer i 2. i 3. bataljon su takođe prelaz preko pruge izvršili pod kišom metaka, u razvijenom borbenom poretku i odgovarajući na neprijateljsku vatru iz bunkera.

Susret sa neprijateljskom kolonom u Pećincima

Železničku prugu Ruma—Šabac kolona je prešla pred zoru iste noći, bez ikakvih poteškoća. Nju su jedinice Šeste i Desete vojvodanske brigade u toku prethodnih dana potpuno demolirale i takoreći izbacile iz upotrebe. Neprijatelj se nije usudio da interveniše iz obližnjih garnizona ili da pođe po tragovima ove »brojne komunističke skupine« koja je te noći prešla iz Fruške gore u jugoistočni Srem. Činjenica da neprijatelj inije

⁴¹ V. Branković, *Mi smo borci VIII brigade*, 16.

odmah poseo kanal Jarčinu i komunikaciju Ruma—Šabac i tame presekao jedini mogući pravac našeg daljeg nastupanja, samo potvrđuje jednu od dve moguće pretpostavke: neprijatelj ili ise uplašio našeg napada na Rumu, odnosno Sremsku Mitrovicu, ili nije imao dovoljno snage i smelosti da se suprotstavi ovako velikoj »komunističkoj skupini«.

n Ruđanovcima, velikom sremskom i partizanskom selu, borci su »bazirani« po kućama, da bi se nahranili i odmorili. Narod ih je vrlo srdačno dočekaio. Prilikom razmeštaja od strane odbornika (u Sremu se to nazivalo »baziranje«) svi su tražili mitraljesca, okupili se svi njegovi rođaci, tek stasali omladinci zbog jačeg imovnog stanja mesni odbornik doveo na bazu više partizana, ili ako je nečija kuća, slučajno, ostala bez boraca...

—»E baš ti je ovaj Srem prava partizanska majka. Gde god dođeš i kad god dođeš, kao da si došao u svoju kuću. Dočekaju te kao najmilijeg gosta. Iznose pred tebe sve što imaju najpijese. Trče svi Oko nas, i odbornici, i omladinci, i afežejke. Pitaju nas da li nam treba kakva pomoć, donose nam voća i kolača, započinju pesme, razgovore... Iz svakog kontakta sa ovim narodom osećaš kako iz njega izbija ljubav prema nama, svojoj vojsci, i kako nas povezuje nešto zajedničko, neraskidivo... U kući Radoslava Slepčevića Letrike, našeg neustrašivog puško-mitraljesce, bombaše, »džobuliiste« i ljutili se ako je komšiji i pioniri. Otimaju se oko njegovog šarca i traže da im priča gde ga je zarobio i kako iz njega bije fašističke gadove...« Ovako je u svojim nedovršenim pribeležkama dočarao svoj susret sa Buđanovcima Mita Bugarski.

U Buđanovcima su izdvojeni iz kolone municijska komora i nenaoružano ljudstvo koji su u pratnji 2. čete 2. bataljona i priključenih delova Šeste brigade upućeni dalje prema Subotiću i Karlovčiću radi prebacivanja preko Save i ulaska u sastav 12. vojvođanskog korpusa. Popodne 5. oktobra, posle postrojavanja i smotre na buđanovačkim ledinama, Brigada je nastavila put prema Sibaču. Tu se sastala sa pozadinskim delom koji je predanio u šašincima pa je odavde u kompletnoj marševskoj koloni produžila za susedno selo Pećince.

Okolo 18. časova, prethodnica marševske kolone u kojoj se i dalje nalazio 1. bataljon stiže u Pećince. Iznenada, čelo pretho-

dnice se zaustavilo i počelo zauzimati zaklon. Kolona je stala. Komondir 1. čete Slavko Stanišić Ducin javljao je sa čela prethodnice da se putem od Prhova preko Pećinaca i dalje prema Rurni kreće nemačka kolona jačine puka. Na čelo je brzo stigao zamenik komandanta Brigade Gligorije Matić Giga. On je preneo komandantovo naređenje da se po mogućnosti izbegne sukob, ali da se prethodnica razvija za borbu a ostali bataljoni spremno sačekaju dalji razvoj situacije.

Štab Brigade je takvu odluku doneo u dogovoru sa članovima pokrajinskog rukovodstva, zbog daljeg očuvanja tajnosti pokreta i da bi se izbegle nepotrebne žrtve naroda do kojih bi, svakako, došlo u ovom partizanskom selu.

Nemcima takođe, i po svoj prilici, nije bilo do borbe. I oni su se žurili da što pre stignu u Rumu. Teško je odgovoriti zbog čega. Možda je taj razlog bio baš ona »brojna komunistička skupina« koja se toga dana pojavila na jugozapadnim prilazima Rume (!?). U svakom slučaju, nisu reagovali na pojavu a razvoj naše prethodnice u njihovoj neposrednoj blizini. Pravili su i preko cevi svojih puškomitraljeza. Žurili su da što pre pređu seosku raskrsnicu i sokak koji je na nju izvodio od Siibača, jer se da ne primećuju naše borce koji izviruju iza seoskih zgrada se na njemu još videla velika marševska kolona u pokretu. Izgledalo je kao da isu se obe kolone »džentlmenski« sporazumele da jedna drugu propuste bez incidenta.

— Uh, Čađo, 'bog te maz'o, daj da ih opalimo! Bar sa nekoliko rafala. Pa vidi, molim te, kako su se napenalili, kao na paradi. Pobio bih najmanje desetak jednim rafalom! — molio je komandir 1. čete Slavko Stanišić Ducin svoga komandanta i starog ratnog druga Lazara Markovića Čađu dok je ležao između dva mitraljeza pozadi seoske ćuprije na sibačkom šoru, nedaleko od raskrsnice.

— Zar misliš da bih ja propustio ovu priliku i da mene ne svrbi prst na obaraču moj Ducin? Ali, šta ćeš, vojska radi samo po naređenju! — odgovori mu Čađa, smrknuto, stojeći u vratima susedne kuće, dok je nervozno stezao svoj automat u rukama. Sa nestrpljenjem je očekivao Gigin povratak od Kovača. Pošao je da ubedi Kovača za dozvolu da makar švapskoj zaštitnici »potpraše pete«. Giga mu je poslao kurira i naređenje —

da produži dalje... Čim prode nemačka kolona! Tako je i postupio. ...

Susret sa prvim crvenoarmejcima

U najveće sremsko selo Vojku kolona je 'stigla 6. oktobra u 00.30 časova po ponoći. Tu je Brigada pradanila razmeštena po kućama radi odmora. Ponovila se ista slika kao i u Buđanovcima. Dobra hrana i srdačan razgovor -sa narodom i omladinom. Obaveštajni organi Brigade iskoristili su ovaj predah da na terenu prikupe podatke o trenutnoj 'situaciji u sesednoj neprijateljskim garnizonima — Staroj i Novoj Pazovi, Batajnici i Indija. Prikupljeni podaci nisu bili ohrabrujući. Ovaj deo Srema, a posebno Zemun i Batajnicu, vrveo je od neprijateljske vojske. Pruga je bila zakrčena železničkn kompozicijama.

Ostati isa kompletnom partizanskom brigadom punih 24 sata na nepuna 2 km od glavnih neprijateljskih komunikaoija, na 4—5 km od St. i Nove Pazove i samo 20-taik kilometara od Zemuna, u kojem se nalazilo oko 10.000 neprijateljskih vojnika i više desetina tenkova i bornih kola, bilo je veoma rizično. Postojala je opasnost da Brigada bude otkrivena i pre nego stigne do Dunava i izvrši postavljeni zadatak. To je zabrinjavalo i Štab Brigade.

»Pred sam polazak iz Voj'ke, kad nas je u očekivanju vodiča počela već da hvata nervoza, pozvao me je Jovan Veselinov Žarko u kuću gde je bio smešten. Verovatno se i na mom licu mogla pročitati nervoza, jer me Žarko još sa vrata dočeka neočekivanim rečima:

— Šta je, Kovač? Što si se tako namrštio? Zar ti ne znaš, brajko, da su nam Rusi već stigli u Srem? Eno, čekaju nas tu u Belegišu!

Obaveštenje da su Rusi u Sremu za čas je promenilo moje raspoloženje i obradovalo me do kraja. Ali vremena za radovanje nije bilo. Trebalo im je pohitati u susret. Žarko mi je objasnio da bi trebalo, čim stignemo u Belegi'š, jedan naš bataljon odmah prebaciti preko Dunava i uputiti ga što pre u Petrov-

grad. Dogovorili smo se da sa tim bataljonom krene i Gligori-je Matić Giga.. «⁴²

Taj trenutak, tu dugo i željno očekivanu vest u partizanskom Sremu zabeležio je i književnik Jovan Popović opisujući svoj put od Fruške gore do Banata zajedno sa Osmom vojvođanskom brigadom:

»... Čitava sela izlaze pred Brigadu i ispraćaju je. Poneko pitao pomalo uvređeno: „A zar će nas Rusi obići? Zar nismo zaslužili da ih dočekamo?“ U stvari, to je i razumljiva ljubomora na Banaćane, koji su ih prvi videli, a Sremci ne čekaju da ih Rusi oslobode, nego da bi oni Ruse dočekali kao najmilije goste.

Opet noćno putovanje. U Vojki, dva kilometra ispred glavne pruge i međunarodnog drumu, odmaramo se pre probijanja. Spremni smo na oštru borbu, jer je to glavna linija Nemaca za povlačenje. U selu bruji od novosti sa radija, a jedan naš kurir iz Belegiša sa Dunava glavna je senzacija: doneo je rusku kapu — nekoliko Rusa je već stiglo u goste Surdućanima i Belegišanima preko Dunava. Koliko smo radosni, toliko smo i začnuti: još ćemo zakasnuti, Rusi će preći u Srem pre no što Brigada pređe u Banat...«

— Negde oko dva sata posle ponoći, 7. oktobra, krenuli smo iz Vojke prema glavnoj železničkoj pruzi i internacionalnom putu koji je prolazio na kilometar severnije i paralelno sa prugom. Naš 2. bataljon nalazio se u prethodnici — priča komesar ovog bataljona Veselin Živković Vesa. — Pruzi smo podišli u tri razvijene četne kolone stvarajući tako bočne zaslone i sigurnosnu zonu širine oko dva kilometra. Sačekali smo da prođe jedna kompozicija i taman smo postavili bočne zaslone i sa srednjom četom krenuli prema internacionalnom putu, kad je iza naših leđa ponovo zatutnjala nova kompozicija. I ona se kretala iz Nove prema Staroj Pazovi i bila je puna nemačke vojske i ratnog materijala. Dugo je prolazila dok smo mi ležali svud oko pruge i sa otkočenim oružjem očekivali komandu u slučaju da se voz zaustavi. Na sreću, prošlo je bez okršaja i mi smo pojurili na internacionalni put. Njega smo prešli još lakše.

⁴² M. Korica Kovač u *Sećanja komandanata vojvođanskih brigada*, 332.

⁴³ *Slobodna Vojvodina*, br. 24 od 28. X 1944.

Po prelasku internacionalnog puta, negde na polovini puta prema Banovcima, naš bataljon, pošto je bio određen da prvi pređe u Banat, odvojio se od kolone i krenuo prema Belegišu. Sa nama su pošli Štab Brigade i vojno-političko rukovodstvo Pokrajine. Iako smo u Belegiš stigli oko sedam časova ujutru, dočekalo nas je celo selo — i staro i mlado. Susret se pretvorio u pravo slavlje. Ugledavši ruske topove na levoj obali Dunava i celu partizansku brigadu kako im ulazi u selo »usred bela dana« i još dolazi preko glavnih komunikacija, pored jakih neprijateljskih garnizona, Belegišani su shvatili da je došao dan njihovog konačnog oslobođenja. Radosno su nam pričali kako su prvi u Sremu uspostavili vezu sa Rusima, kako su u toku jučerašnjeg dana prevezli njihove izviđače na ovu stranu i ugostili ih. Ubeđivali su komandanta i komesara Brigade da dovedu u Belegiš celu Brigadu i obećali da će nam pripremiti bogat zajednički ručak sa zajedničkim stolovima kao za svatove. Komandant bi verovatno na to i pristao da ubrzo nije stigao kurir 1. bataljona sa obaveštenjem da su Nemci došli u Stare Banovce.

Odmah posle toga isturena su obezbeđenja a jedinice su na smenu razmeštene po kućama gde su nas meštani nahranili i ugostili. Obaveštajni oficir uputio se na levu obalu Dunava sa jednom grupom izviđača. Vratio se ubrzo sa jednim ruskim podoficijom i nekoliko vojnika. Susret sa prvim pripadnicima slavne Crvene armije, o kojoj smo toliko maštali, pretvorio se u pravo veselje, grljenje i bratimljenje. Na drugoj strani videli smo njihove jedinice i topove kako se ukopavaju na obali. Goreli smo od želje da što pre pređemo preko Dunava i da im se pridružimo u isterivanju okupatora iz naše Vojvodine i ostalih delova zemlje. Međutim, tu su nastale neke komplikacije. Rusima je, izgleda, više odgovaralo da mi ostanemo na desnoj obali Dunava, da tu obrazujemo jači mostobran i uzmemo učešće u beogradskoj operaciji. Tu našu dilemu ubrzo je presekao potpukovnik Sreta Savić Kolja, zamenik komandanta Glavnog štaba Vojvodine. On se u međuvremenu sporazumeo sa najstarijom sovjetskom komandom čije su jedinice izbile na ušće Tise da u slučaju potrebe podrže svojom artiljerijom naše forsiranje Dunava i prelazak u Banat. Na mitingu koji je posle toga održan sa narodom Belegiša, Kolja nam je u svom govoru ukazao na naše držanje

prema narodu Banata i pravilnom odnosu prema našim saveznicima. Naše veselje je prekinuo nailazak nemačkog brodskog konvoja i naređenje da što hitnije posednemo desnu obalu Dunava u Belegišu...

Na pitanje zašto se nije odmah pristupilo prebacivanju preko Dunava, kako je bilo dogovoreno u Vojki sa pokrajinskim rukovodstvom kao i o tom našem prvom nesporazumu sa ruskim saveznicima, govori i Vladimir Branković Gadža, komesar Brigade, u već pomenutom članku:

»Očekivali smo da ćemo se još istog dana prebaciti u Banat — to je bio i osnovni cilj našeg pokreta. Međutim, formalnosti koje je trebalo obaviti sa vojnim komandama Crvene armije nametnule su nam neugodne trenutke i nepotrebne gubitke Brigade i stanovništva u ovom taktičko-topografski vrlo nepovoljnom trouglu Srema. Naime, vojne komande Crvene armije zahtevale su da ostanemo na desnoj obali Dunava i da obrazujemo mostobrane za njihova dalja dejstva. Njihov zahtev je bio teško prihvatljiv za nas jer smo imali druge zadatke.

Prostor na kome smo se nalazili bio je sa zapada i jugoistoka odsečen prugom i tzv. internacionalnim drumom Beograd—Indija—Novi Sad, sa istoka rekom Dunav čije je ispupčenje prema istoku bilo najveće baš kod sela u kome smo se nalazili. Udaljenost ovog ispupčenja do pruge i puta prema j. zapadu je najviše 15 km (kod N. Pazove je samo 4 km — prim. N. B.).

U to vreme Nemci su pripremali Beograd i njegovu okolinu za odbranu od udruženih snaga NOVJ i Crvene armije, kojima je glavni cilj bio Beograd. Očigledno je bilo da Nemci u takvoj situaciji neće ni za trenutak trpeti iza svojih leđa već gotov mostobran i da će zato nastojati da ga što pre likvidiraju i time obezbede svoj levi bok i pozadinu na ovom delu Dunava.

Nije bilo nikakve sumnje u to da su već prvog dana bili obavešteni o našem prisustvu u ovim selima na desnoj obali Dunava. Zbog toga smo očekivali pojavu Nemaca svakog trenutka. Da stvar bude gora, naše obaveštajne veze su bile poremećene i nismo mogli na vreme saznati sa kakvim snagama će nas neprijatelj napasti. Beograd i Zemun su od ovog mesta udaljeni oko 30 km, što znači da je neprijatelj mogao svojim

jedinicama (oklopnim i motorizovanim) da stigne za nepun sat.

Brigada, s čijom se borbenom vrednošću moglo računati, nije bila opremljena za protivoklopnu borbu. Pri pokretu iz Fruške gore dodeljene su nam dve protivtenkovske puške, što je bilo skoro simbolično naoružanje...«

Eksplodije nemačkog broda na Dunavu

Za vreme odmora u Vojki, Svetozar Kostić Čapa, obaveštajni oficir Brigade, prikupio je nas obaveštajne oficire bataljona i postavio nam zadatke po obaveštajnoj službi kojima smo trebali da pristupimo po pristizanju u Podunavlje — iznosi u svojim sećanjima obaveštajni oficir 2. bataljona Uglješa Živanović Roda. Pošto je moj bataljon određen da prvi organizuje prelaz u Belegišu, ja sam zajedno sa komandrom izviđačkog voda dobio još jedan veoma značajan zadatak, da pristupimo izviđanju i osmatranju samog Dunava, mogućih mesta prelaza, mesta iskrcavanja i ukrcavanja i prikupimo podatke o kretanju neprijatelja na ovoj velikoj vodenoj saobraćajnici. Zamenik komandanta Brigade Giga i intendant Vlajko pošli su sa nama istim kolima da bi se povezali sa našom ilegalnom »partizanskom flotom« koja je postojala u tim selima i da ih odmah priprema za prebacivanje Brigade.

Pošto smo se u Belegišu povezali sa mesnim organima vlasti, ja sam sa nekoliko izviđača odmah krenuo preko Dunava da uhvatimo vezu sa ruskim izviđačima za koje sam čuo da se nalaze na suprotnoj obali i da su već prelazili na ovu stranu. Bili smo veoma srdačno dočekani. Pošto smo se izljubili i ispredstavljali, odveli su me kod jednog njihovog kapetana, komandira njihove »razvjetke«, koji me je dočekao kao svog kolegu, obaveštajca, i saopštio da oni već kontrolišu najveći deo leve obale Dunava od St. Banovaca do ušća Tise, ali da Nemci sada pokušavaju da se probiju kroz okuku Dunava sa velikim konvojima koje su oni zaustavili između Starih i Novih Banovaca. Rekao mi je da je kod Banovaca primećeno i nekoliko jurišnih čamaca i jedan brod nemačke rečne ratne flote i da im njihove jedinice pripremaju zasedu.

»Dobro bi bilo da ih i naše jedinice malo potpraše sa desne obale Dunava.« Shvatio sam to kao hitan, zajednički zadatak i požurio se nazad da o tome izvestim Štab Brigade i bataljona. Sa nama je pošao i jedan ruski seržant (vodnik) i još nekoliko njegovih izviđača.

Od silnog pešačenja i probijanja preko blatnjavih banatskih oranica i poplavljenih šikara oko Dunava, bili su svi blatnjavi, ulepljeni ilovačom, sa umazanim i nakrivo nasađenim šubarama, lica ogrubelih i neobrijanih ali sa širokim i prostodušnim osmesima i pogledima punog prijateljstva i razumevanja. Znajući da su ovo pripadnici njihovih elitnih, gardijskih jedinica, jer sam od njihovog kapetana dobio za uspomenu gardijsku značku, i nehotice sam pomislio: »Kako li tek izgledaju obične, streljačke i pešadijske jedinice, kad su im gardijski ovakve?«

— Pa šta si ti, Rodo, očekivao, da prepešače na hiljade kilometara od Moskve i Staljingrada i proteraju Nemce preko Dona i Karpata i još da ih sretremo sada u crvenim uštrikanim mundirima i lakovanim čizmama!? — odgovorio mi je moj drug Mikica Budimčić Kuštra, omladinski rukovodioc našeg bataljona kada sam na ručku u njegovoj kući u Belegišu izneo ovu svoju »jeretičku« misao u prisustvu naših već dobro »nakićenih« sovjetskih drugova i saboraca. Imao je i pravo. Pravu vrednost njihovih gardijskih jedinica videli smo već u borbama kod Batine i Apatina."

Podatak o pojavi nemačkih ratnih brodova i čamaca na Dunavu, kao i da se na zadržanim konvojima takođe nalaze neki njihovi naoružani delovi, zabrinuli su Štab Brigade i uticali su na odluku da se forsiranju Dunava sa Brigadom pristupi tek po padu noći. Štabovima 1. bataljona, koji se nalazio u St. Banovcima, i 2. bataljona u Belegišu naređeno je da se delom svojih snaga hitno posednu desnu obalu Dunava i vatrom svoga oružja onemoguće proboj nemačkog konvoja prema Novom Sadu.

Za kratko vreme položaji su bili posednuti i maskirani. Sa suprotne strane, na ulasku u zasedu, dobro prikrivene u vrbaku izvirivale su cevi dva topa tipa ZIS — 76 mm. Uz-

⁴⁴ Jedinice sa kojima je 8. vojvodanska brigada tada uspostavila kontakt pripadale su 10. gardijskom korpusu CA.

vodno prema Belegišu bila su postavljena još dva topa iz iste ove baterije. Između njih sa obe strane obale raspoređeni su naši i sovjetski mitraljezi i protivtenkovske puške. Znak za otvaranje vatre dogovoreno je da bude opaljenje prvog sovjetskog topa.

— Uskoro su se iza okuke Dunava pojavili neprijateljski biodovi — zabeležio je taj događaj komandant Brigade Milan Korica Kovač. — Bilo je oko 12,30 časova kada je u zasedu uplovio prvo nemački patrolni čamac a odmah za njim i ratni brod. Skoro istovremeno, odmah posle prvog pucnja sovjetskog topa, otvorena je vatra iz svih naših oružja i ostalih sovjetskih topova. Nemci kao da su očekivali ovako nešto i spremno su uzvratili vatrom svojih topova i mitraljeza. Zbunjivalo ih je očigledno to što su naišli na zasednu vatru sa obe strane Dunava. Pokušali su da se izvuku manevrisanjem. Međutim, posle prvih hitaca uništen je patrolni čamac a na brodu su naši mitraljesci brzo neutralisali sve otkrivene ciljeve. Uhvaćen unakrsnom vatrom sovjetskih topova i naših protivtenkovskih pušaka, brod je povećao brzinu »do daske« i nastojao da pobegne iz tučene zone. Tada se dogodila strahovita eksplozija, kakvu nismo imali priliku da vidimo do kraja rata.

Po svoj prilici, kako smo kasnije saznali iz komentara ruskih artiljeraca, jedna probojna granata je doprla do municijske komore ili rezervoara za gorivo i tu eksplodirala. Kad se posle nekoliko trenutaka dim razišao, od broda više nije bilo ni traga. Sa mesta gde je on bio pre eksplozije širila se velika crna mrlja ulja i nafte. Prema našoj obali plivali su preživeli mornari...

— Eksplozija je zaista bila strahovita — tvrdi i Milorad Budimčić Kuštra. — U Belegišu nije ostalo ni jedno čitavo staklo na prozorima. Zajedno sa nekim svojim meštanima i borcima 2. bataljona potrčali smo na obalu. Tamo su već hvatali nemačke mornare koji su isplivali na obalu. Drhtali su od straha i hladnoće. Predali smo ih ruskim izviđačima, koji su ih prebacili na suprotnu obalu...

Upad Nemaca u Stare Banovce

»... Već je svanjivalo kad smo stigli u St. Banovce nekoliko kilometara od utvrdenog uporišta St. Pazova. U ovom selu narod je bio iznenađen ogromnom vojskom — čitavom našom Brigadom, jer zbog položaja ovog budžaka u okuci Dunava, u Podunavlju nikad nisu bile veće naše jedinice. Zbog blizine uporišta, pak, i zbog toga što je fašistička opština tek nedavno likvidirana, Banovčani — koje ostala sela pomalo potcenjuju — bili su isto toliko zbunjeni koliko ushićeni, jer su očekivali napad iz Pazove. Od njih smo saznali da jaka nemačka mornarica čuva Dunav i bombarduje sela pokraj Dunava. . .⁴⁵

Posle kraćeg zadržavanja, jedinice su produžile za Belegiš. Na prilazima Belegišu, radi obezbeđenja prema St. Pazovi i Zemunu, ostavljeni su delovi 1. bataljona. To se pokazalo veoma uputno. U želji da provere zbog čega je došlo do zastoja plovidbe na okuci Dunav, Nemci su u Stare Banovce uputili jedno jače izviđačko odeljenje (oko 100 vojnika). Saznavši da su u susedno selo stigli partizani, Nemci su iz Banovaca produžili za Belegiš. Pretpostavljajući, verovatno, da se radi o našim manjim diverzantskim jedinicama kojima je cilj ometanje njihove plovidbe na Dunavu, Nemci su najveću pažnju usredsredili na obalu Dunava, pretražujući svaki sumnjivi žbun. To je omogućilo Štabu 1. bataljonu da iz Belegiša privuče i ostale jedinice, da ih prikriveno razvije za borbu i postavi u zasedu.

Iznenađna i plotunska vatra zbunila je i naterala Nemce na neorganizovano povlačenje. Komandant bataljona Lazar Marković Čada preduzeo je gonjenje, upućujući istovremeno Mrdinu 3. četu da im sa jugozapadne strane preseče odstupnicu. Mrda je uspeo da ih zaustavi neposredno pred ulazom u selo i prisili na borbu u seoskom groblju na desnoj obali Dunava. Ograđeno zidom, na omanjem brežuljku sa nadgrobnim spomenicima koji su im poslužili kao zaklon, Nemci su iz groblja pružali žestoki otpor, očekujući da im pristigne pomoć. Ona im je uskoro i stigla i to ne samo u pešadiji nego i u tenkovima. Borbu u starobanovačkom groblju za-

⁴⁵ Jovan Popović, cit. članak u *Slobodnoj Vojvodini*.

beležio je u svom ratnom dnevniku i vojnik Dušan Karavidić:

» — Naš bataljon je dobio zadatak da iz Belegiša pođe prema Banovcima, gde su se u povlačenju zaustavili Nemci. Nesmetano smo došli do samog sela, a ja sam sa delom čete raspoređen iza zida seoskog groblja. Ne znam kako je počelo, ali odjednom su nam uši zaglušnule od eksplozije minobacača i ručnih bombi, prema kojima su pucnji i rafali pušaka i mitraljeza bili prava igračka. Mi smo imali dobar zaklon i lepo smo mogli s vremena na vreme da preko zida gađamo Nemce, koji su izvirivali zaklonjeni iza grobnih humki i spomenika.

Okolo pola sata trajao je taj dvoboj, a onda je neko odjednom uzviknuo: Tenkovi! Odmah je došlo naređenje za povlačenje, jer nismo raspolagali oružjem za borbu protiv ovih grdosija. Preko oranica i kroz kukuruze, trudeći se da budemo što je moguće manje otkriveni, trkom smo se vraćali prema Belegišu, praćeni od desetak tenkova, čije smo brujanje sasvim lepo čuli. Obasipani neprekidno topovskom i mitraljeskom vatrom iz tenkova i od pešadije koja se prikrivala iza njih, tek sada smo počeli da osećamo posledice umora od napornog marša sa Fruške gore. Odelo i cipele, inače teške od oktobarskog blata, još više su nam otežali posle prelaska jednog potočića u koji smo upali do pojasa, tako da smo se jedva dovukli do prvih kuća... Ovde smo se rasporedili oko sela, očekujući novi napad. I zaista, oko 16 časova čuli smo prvo udaljeno, a zatim sve bliže brujanje. Opet tenkovi! Neki naši delovi i drugovi su im pošli u susret. Kasnije smo saznali da im je i bez pravog oružja pošlo za rukom da unište jedan od njih...« (Jedan tenk je naišao na postavljenu pt minu — prim. N. B.).

Oštre prepodnevne borbe kod Starih Banovaca, u neposrednoj pozadini i blizini Zemuna i Beograda, te zaustavljanja plovnog saobraćaja na Dunavu i uništenja ratnog monitora i motornog patrolnog čamca, zabrinuli su nemačko komandovanje i odbranu Beograda. Sada više nije bilo dileme da je ovdje, na desnoj obali Dunava, između Banovaca i Surduka obrazovan ili se ubrzano pristupa obrazovanju mostobrana koji se po logici stvari morao dovesti u vezu sa oslobodjenjem Pančeva i izbijanjem sovjetskih jedinica na ušće Tise u Dunav. To se, svakako, moralo sprečiti, jer bi nemačkim snagama u Srbiji zapretilo okruženje i pre početka odsudne bitke

za Beograd. Zbog toga je iz sastava snaga predviđenih za odbranu Beograda na ovaj sektor hitno upućena borbena grupa »Grosman« u čijem se sastavu pored oklopnih transportera i bornih kola nalazilo i dve čete srednjih tehnova.^{45a} Ako se ima u vidu da je Nemcima u tom trenutku radi očuvanja doline Velike Morave za povlačenje Grupe armija »E« iz Grčke i svojih snaga iz Srbije bio potreban svaki vojnik a pogotovu oklopno vozilo, onda se tek može shvatiti šta je značilo upućivanje na ovaj sektor čitave jedne borbene grupe sa 16 tenkova i njihovo vezivanje za ovaj sektor Dunava sve do kraja beogradske operacije. Da neprijatelj nije baš »potpuno podbacio« u svojoj proceni opasnosti koja mu preti sa leve obale Dunava potvrđuje i forsiranje koje je nekoliko dana kasnije izvršeno desetak kilometara nizvodno od Beograda snagama 109. gardijske streljačke divizije i Dvanaeste vojvođanske brigade. Ovaj mostobran odigrao je značajnu ulogu u razbijanju odbrane u severoistočnom delu Beograda i sprečavanju prodora nemačke borbene grupe »Vitman« u pravcu Beograda.

I posle napuštanja »surdučko-belegiškog mostobrana« i prelaska Osme vojvođanske brigade u Banat, neprijatelj će zadržati veoma jake snage na desnoj obali Dunava. Ona će ostati i bukvalno fizički posednuta sve do povlačenja neprijatelja iz ovog dela Srema. Tu ulogu će kasnije preuzeti Divizija »Bether«. Iz Operativnog dnevnika Komande »Jugoistoka« se vidi da je nemačka komanda sve do 21. oktobra bila zabrinuta pitanjem »šta će biti posle zauzimanja Beograda. Bilo bi neprijatno ako bi neprijatelj presekao džep u Sremu«. Sve to nas upućuje na zaključak da su borbe Osme vojvođanske brigade kod Belegiša i Surduka imale karakter jedne ozbiljnije demonstracije i provokacije neprijatelja, da na ovaj sektor privuče njegovu pažnju i jake snage, pre svega motomehanizovane, koje su mu u tom trenutku bile daleko potrebnije za neposrednu odbranu Srbije i Beograda,

i

⁴¹a *Beogradska operacija*, Beograd. 1964, 236.

Nemci ubacuju u borbu tenkove i avione

Sa obližnjeg zemunskog aerodroma prvo su doleteli nemački avioni. Bili su to lovci-bombarderi koji su počeli pomno da pretražuju i mitraljiraju obale Dunava od Zemuna sve do Slankamena i ušća Tise. Tu i tamo, čim bi primetili pokrete naših i sovjetskih jedinica, pored mitraljiranja bacali su i poneku bombu. Njih je ipak, i po svoj prilici, više interesovalo gde se nalaze položaji sovjetskih baterija i protezanje spoljne linije našeg mostobrana, jer su najviše nadletali Belegiš i Stare Banovce.

Na vest da je neprijatelju u St. Banovcima pristiglo pojačanje u tenkovima i da je 1. bataljon počeo pod pritiskom da se povlači prema Belegišu, Štab Brigade je održao kraći sastanak.

»... Na tom sastanku zaključili smo da Brigada ne sme odstupiti od svog osnovnog zadatka. U tu svrhu se do noći mora održati na desnoj obali Dunava, dok će se naporedo preduzeti sve neophodne mere da se pod zaštitom mraka prebaci na banatsku stranu. Zaključeno je i da pokušamo ponovo da se sporazumemo sa sovjetskom komandom radi prebacivanja preko Dunava uz njihovu artiljerijsku zaštitu, ukoliko to bude potrebno.

Oko 13,30 započele su žestoke borbe na sektoru 1. bataljona. Prve nalete Nemaca bataljon je uspeo da odbije. Ali nakon izvesnog vremena Nemci ubacuju u borbu četu tenkova. Ona se probija kosama uz Dunav i uspeva donekle da odbaci bataljon od reke. No tenkovi ne uspevaju da pređu preko dubokih putnih prošeka (jaruga potoka Budovar) pa zastaju za izvesno vreme. Oko 16 časova ponovo napadaju i sat kasnije, otprilike, uspevaju da potisnu 1. bataljon sa položaja i prodiru u Belegiš.

U novonastaloj situaciji, naređeno je 2. bataljonu, koji se do 13 časova nalazio na obali Dunava u Belegišu, da preuzme odbranu pravca Belegiš—Surduk, s tim da jednu svoju četu uputi na potok Budovar i zatvori put od Stare Pazove i Novih Karlovaca. Posle toga se 1. bataljon, oko 18 časova, sređuje i kroz Surduk izbija na obalu Dunava. Tu odmah pristupa organizaciji prebacivanja preko reke: svojih boraca, članova Pokrajinskog komiteta i Glavnog štaba, kao i dela

stanovništva koje je napustilo selo...« — Ovako je komandant Osme brigade Milan Korica Kovač opisao događaje kod Belegiša i Surduka u već pomenutim *Sećanjima komandanata vojnovođanskih brigada*. Pošto je on, po odluci Štaba i drugova iz pokrajinskog rukovodstva prešao na suprotnu obalu odmah sa 1. bataljonom, radi organizacije prihvata ostalih jedinica i usaglašavanja podrške sovjetske artiljerije ukoliko se za njom ukaže potreba, to se njegovo sećanje ovde i završava. Međutim, najdramatičniji trenuci nastaju u povlačenju iz Belegiša, pa ćemo se na njima malo više zadržati.

— Posle povlačenja iz Banovaca, naš 1. bataljon organizovao je novi odbrambeni položaj na putu Banovci—Belegiš između jednog potoka i Dunava — priča borac 1. bataljona Žika Živanović. — Moja četa se postavila ulevo od puta, u nekim vinogradima, na 30-tak metara od okomito zasečene dunavske obale. Prvi juriš nemačke pešadije odbili smo lako streljačkom i mitraljeskom vatrom. Sačekali smo ih plutonom, iznenada i sa bliskog odstojanja. Naneli smo im prilične gubitke i naterali da se povuku prema Banovcima.

Ubrzo su se vratili, ali sada sa tenkovima. Nisu to više bili samo 2—3 laka tenka ili borna kola, već čitava kolona, onih najtežih od čije tutnjave je podrhtavao čitav onaj obrok pored Dunava na kojem smo se nalazili. Put kojim se kretala ova zmijolika kolona, čije je začelje tek izlazilo iz Banovaca, vodio je na nekoliko stotina metara od obale i bio je miniran. Zbog iznenadne pojave tenkova mine su, izgleda, samo razbacane po putu i nedovoljno maskirane. To se dalo zaključiti po tome što su čelni tenkovi sve češće zastajali, tukli ta mesta topovima i mitraljezima ili ih jednostavno zaobilazili.⁴⁶

Nemajući drugih protivtenkovskih sredstava, u trenutku kada smo se već našli odsečeni od ostalih delova bataljona, dobili smo naređenje da se povlačimo prema Belegišu. Pošto je nekoliko tenkova pošlo za nama, bili smo prinuđeni da se niz strminu spustimo na samu obalu Dunava. Ugledavši neprijateljske tenkove iznad naših glava i nas na obali, Rusi su sa suprotne strane otvorili vatru i po nama. Jedva smo uspeli

⁴⁶ Po kazivanju Vere Veličković rođ. Radojčić, mine je pred tenkove razbacivao vodnik Steva Džambić sa svojim vodom.

da se objasnimo. Nekoliko puta smo pokušavali da se priklučimo ostalim delovima bataljona, ali su nas na putu ponovo sačekivali nemački tenkovi. Nas nekoliko je ipak uspelo da se prebaci, ali je meni tom prilikom na cesti ostao ranac. Predveče mi ga je jedan drug doneo. Bio je sav izrešetan od mitraljeskih metaka sa tenka. Nemci su, izgleda, pomislili da mi ponovo postavljamo protivtenkovske mine po putu. Kasnije smo saznali da je jedan tenk ipak naišao na minu, a jednog su uništile naše protivtenkovske puške...

— Taj tenk je uništila četa Milenka Kovačevića Brigadira iz 2. bataljona, ili tačnije sam Milenko — tvrdi Nikola Božić Gaverić iz Beške. — Naišao sam se nedaleko od njega kada je on ljutito pograbio protivtenkovsku pušku od nišandžije u čijim rukama ona »nije htela da dejstvuje« i već posle nekoliko hitaca zapalio čelni neprijateljski tenk i zaustavio za kratko njihovu kolonu. Pri zaobilaženju ovog tenka i drugi im je naišao na protivtenkovsku minu. Tada je kolona potpuno stala.⁴⁷

Iz svih 16 tenkova, koliko smo tada saznali da ih je bilo, otvorena je strahovita topovska i mitraljeska vatra po našim položajima. Tom prilikom ranjeno je nekoliko naših boraca, a poginula je i Kata Božić Milena, lepa i krupna plavuša iz Velikih Radinaca... Upravo u tom trenutku naišlo je i nekoliko ruskih aviona koji su otpočeli mitraljirati zastalu nemačku kolonu. Mi smo takođe otvorili vatru iz sveg raspoloživog oružja. Sve to, kao i približavanje noći, nateralo je Nemce da se pregrupišu i krenu daleko obazrivije, čekajući na pristizanje svoje pešadije, koju smo mi, svojom vatrom, držali na »propisnom odstojanju«...

Ulazak Nemaca u Belegiš zabeležio je u svojim posleratnim pribeležkama i Mita Bugarski. Sticajem okolnosti njegova četa nalazila se u selu u ulozi brigadne rezerve a on lično na tornju seoske crkve kao osmatrač. Sa dvogledom u

⁴⁷ Po sećanju mitraljesca Luke Primorca, koje je ispričao Miloš Radojčin, protivtenkovskom puškom koja je tri puta zatajila pri opaljenju rukovao je Zdravko Đorđević Puniša iz Banovaca (kasnije je postao komandir voda i čete u 8. brigadi). Mika Esapović takođe tvrdi da je taj tenk kod Belegiša ipak uništio Z. Đorđević Puniša, koji je uspeo konačno da osposobi svoju pušku.

rukama on je prenosio odozgo jednom borcu dole sve što se događalo na frontu oko sela. Dok se borba vodila na prilazima sela, njegove izveštaje borci su preko veze prenosili sve do Štaba Brigade.

— Odjednom je zapraštalo sa svih strana. Fijuk topovskih zrna zaparao je vazduh iznad krovova. U selu su planule prve kuće. Na ulicama je nastala prava pometnja. Reka usplahirenih civila krenula je u pravcu Surduka. Tu i tamo, između eksplozija mina i mitraljeskih rafala, čula se vriska i zapomaganje. To se neprijatelj obračunavo sa uhvaćenim stanovništvom sela... Pažnju mi odvlači jedan konj koji trči ulicom, sapliće se o ular, pada, ponovo ustaje i nastavlja trk, ali sada u pravcu Nemaca. Tek tada, sa zaprepašćenjem, u okularima dvogleda hvatam kolonu nemačkih tenkova i kamiona, koja se u međuvremenu ponovo pokrenula i već pristiže u selo:

— Trivo, javi brzo komandiru da tenkovi ulaze u selo! — vičem odozgo sa tornja da bih nadjačao buku koja je sve veća.

— Nemam kome da javim, Mito. Ostali smo samo ja i ti! Izgleda da su zaboravili da nas povuku!? Nego daj silazi, pa da i mi zбриšemo, dok još ima vremena — odgovara mi Triva.

Naravno, nisam čekao da mi to ponovi drugi put. Na moju nesreću, morao sam ponovo da se vratim. Na tornju sam zaboravio torbicu sa municijom i bombama. Za to vreme Nemci su već stigli pred crkvenu portu. Jedva smo uspjeli da se izvučemo iz sela i preko bašta i plotova stignemo našu jedinicu...

— Nemačka tenkowska kolona je prosto protutnjala kroz Belegiš — kaže Ankica Crnoborac Danka...

— Jedva smo uspjeli da evakuišemo bataljonsko previja-lište, koje nam je bilo smešteno u jednoj kući pored Dunava — dodaje na to Jelica Markov. — Tenkovi su prošli glavnom ulicom pucajući iz mitraljeza na sve što se kreće; po vratima i prozorima; rušili su topovima zidove i zabate na kućama... Iskoristila sam poslednji trenutak da se prebacim preko ulica i dohvatim nekih kukuruza. Jedna naša bolničarka, Ljuba iz Kamenice, ostala je. Nju je neka žena sakrila u podzemnu bazu i u toku noći izvela iz sela i blokade...

Dramatična noć u Surduku

Odluka Štaba Brigade da se forsiranje Dunava umesto u Belegišu izvrši u susednom selu Surduku, pokazala se veoma korisnom i promišljenom iz više razloga. Time se dobilo ne samo u vremenu jer je prelaz umesto po danu, u prisustvu velikog broja nemačkih tenkova i aviona, izvršen noću, sa daleko manje žrtava i na mnogo povoljnijem mestu prelaza. O tome govori i komesar Osme vojvođanske brigade Vladimir Branković Gadža u napred citiranom članku. On je, posle odlaska komandanta Brigade (koji je prešao Dunav sa 1. bataljonom i političkim rukovodstvom Vojvodine), preuzeo komandu nad mostobranom i preostalim delom Brigade pa je imao i najbolji uvid i uticaja na dalji razvoj situacije na ovoj strani obale.

— Još za vreme bitke kod Belegiša — piše Gadža — ocenili smo da ćemo teško odoleti jakom pritisku neprijatelja koji je napadao sa oko 500 vojnika i 16 tenkova. Naši borci su činili čuda od junaštva, ali je postajalo sve očiglednije da se samo sa dve protivtenkovske puške i nekoliko protutenkovskih mina nećemo još dugo održati u ovako neravnopravnoj borbi i za nas veoma nepovoljnim terenskim uslovima. Na sreću, i neprijatelj je rešpektovao našu upornost i već posle prvih unitšenih tenkova počeo je daleko obazrivije da nastupa. Nije imao hrabrosti da vrši smelije manevre svojim oklopnim snagama, da čepa našu odbranu, opkoljava naselja, već je postupao metodično, uz podršku svoje pešadije koja, opet, zbog naše sve žilavije odbrane nije mogla napred bez svojih tenkova. A nama je bio cilj da izdržimo do pada mraka. Pretpostavljali smo da će neprijatelj, po starom pravilu, tada i sam obustaviti napad i nastaviti ga tek u sva- nuće idućeg dana.

Drugi bataljon, koji je ispred Belegiša prihvatio 1. bataljon i preuzeo na sebe ulogu zaštitnice, obavio je svoj zadatak uz veliko požrtvovanje svojih boraca i starešinskog sastava. Vodeći zadržavajuću odbranu, on je uspeo da nekoliko puta natera neprijatelja da se zaustavlja i razvija za borbu. Time je izgubio dragoceno vreme, tako da smo u Surduk stigli tek po padu mraka u 19,30 časova. Za to vreme prelaz je bio uspostavljen a pokrajinsko rukovodstvo sa glavinom

1. bataljona nalazio se već u Banatu. Prelazak je tekao dosta sporo; raspolagalo se samo sa dve skele i sa desetak čamaca. Na samom navozu zatekli smo veliku masu stanovnika ovih sela. Svi su hteli preko. Opravdano su strepeli od fašističke odmazde zbog trogodišnje nesebične saradnje sa NOP-om. Strpljivo su očekivali svoj red. Znali su da ih partizani neće ostaviti na milost i nemilost neprijatelju.⁴⁸

Selo Surduk nalazi se u jednoj blagoj kotlini koja se spušta sa krajnjeg istočnog dela Fruške gore sve do Dunava. Samo periferni deo sela prema Belegišu i Novim Karlovcima nalazi se na južnoj uzvišici kotline. Sredinom sela, kroz udoljicu vodi put do same skele na obali Dunava. To je ujedno i jedini mogući prilaz do skele koju sa južne strane zatvara prirodni vertikalni usek desne obale Dunava visine oko 30 metara, koji se proteže sve do Banovaca. Na taj način mesto prelaza, ili tzv. linija ukrcavanja, nalazi se pod samom obalom, u mrtvom uglu (od 90°), a zbog strmih obala jedini prilaz skeli je moguć samo putem iz Surduka kroz dubodolinu (jarugu) širine od 30—60 metara. Bilo je, dakle, dovoljno dobro obezbediti ulaz u ovu dubodolinu koji se blago spušta negde od centra sela prema Dunavu i time osigurati bezbedan prelaz Dunava i ostvariti uži mostobran. Za razliku od Belegiša, ovde je i suprotna obala bila nešto bliža jer je sa njom u vezi bila i pošumljena Surdučka ada, koja je pružala veće mogućnosti maskiranja.

Od zamenika komandanta Brigade Gligorija Matića Gige saznali smo da je komandant Brigade u međuvremenu uspostavio vezu sa sovjetskom komandom i da će nam oni u slučaju potrebe obezbediti artiljerijsku podršku, te da oko našeg prelaska u Banat više nema nikakvih spornih pitanja. Bio sam zadovoljan ovom vešću, a još više saznanjem da se pokrajinsko rukovodstvo bezbedno prebacilo preko Dunava. Sa njim se već nalazila i glavnina 1. bataljona. Znači — glavni zadatak Brigade je bio izvršen. Trebalo je još sačuvati Brigadu, izvući njenu živu silu ispod tenkovskog udara, koji smo očekivali tek pred zoru. Brzo ćemo se uveriti da jedino u ovoj proceni nismo bili u pravu...

⁴³ Nemci su ipak po ulasku u Surduk, 10. X 1944, ubili 24 lica iz Surduka i 18 lica iz Belegiša (*Hronologija NOR-a 1941—1945*).

Ostavljajući Gigu da ubrza prebacivanje preostalog dela 1. bataljona i stanovništva, požurio sam nazad u selo. Trebalo je u Štabu 2. bataljona organizovati odsudnu odbranu užeg dela mostobrana. Neprijatelju se ni po koju cenu nije smelo dozvoliti da se probije do skelskog mesta prelaza jer to bi značilo masakr nedužnog stanovništva i nesagledive posledice za Brigadu. Istovremeno je naređeno Štabu 3. bataljona, koji se nalazio na obezbeđenju prema Novim Karlovcima i Staroj Pazovi, da se hitno povuče u Surduk..⁴⁹

— Posle nailaska jednog tenka na minu i uništenja još jednog, Nemci su postali daleko obazriviji. Čim bi naišla na naše zaštitnice, njihova pešadija razvijala se u strelce a tenkovi i prateća artiljerija otvarali su besomučnu vatru po našim položajima. Tako su gubili dragoceno vreme, što je nama sasvim odgovaralo. Da bi prevalili rastojanje od Belegiša do Surduka, koje je iznosilo jedva 6—7 km, bilo im je potrebno više od tri sata. To je omogućilo našem bataljonu da na jugoistočnoj ivici Surduka pripremi i posedne novi odbrambeni položaj — iznosi svoje sećanje pomoćnik komesara 2. čete 2. bataljona Aleksandar Čalić Alojz.

Noć se već uveliko spustila — nastavlja dalje Čalić — moglo je biti negde oko 9 časova pre pola noći. Pomislili smo već da će nas Nemci ostaviti na miru sve do zore. A tada ćemo pijuckati na njihove »čelične šklopocije« sa suprotne strane Dunava... Taman sam ovu svoju misao hteo izneti komesaru čete Radivoju Filipoviću Miloju ležeći pored njega u nekom kanalu, kad tresnu mina nedaleko od našeg položaja. Odmah zatim, kao da se provalio pakao, na nas se sručio pravi vatreni uragan. Na sreću, gađali su, izgleda, prednju ivicu sela, pa nam cela ta kanonada nije nanela veće gubitke. Pri odsjaju zapaljenih kuća i stogova sena kao i svetlećih raketa koje su razbijale noćnu tamu, ugledali smo neprijateljski streljački stroj kako izbija iz kukuruza, stotinak metara ispred naših položaja. Putem od Belegiša, na mnogo većem rastojanju, puštajući ovoga puta svoju pešadiju napred, krenula je ponovo i tenkovska kolona.

⁴⁹ VI. Branković Gadža, nav. delo dopunjeno sećanjima ispričanim autoru knjige.

— Šta veliš, Aco, ovi su, izgleda, dobili naređenje da nas još noćas nateraju u Dunav!? Ne sećam se da su nas do sada napadali noću! I to sa tenkovima! — reče mi Miloje pripremajući se za otvaranje vatre.

— Mora da su takav nalog dobili pravo iz Berlina ili ih je uhvatila panika. Plaše se da im i Rusi ne pređu na ovu stranu! — odgovorio sam Miloju dok sam podešavao i repetirao svoj automat.

Juriš Nemaca bio je veoma snažan. Zbog slabe, noćne vidljivosti, naša plotunska vatra nije bila mnogo efikasna jer smo se ubrzo našli izmešani. Došlo je do oštре borbe prsa u prsa, kundačenja i hvatanja za guše. Po sve većoj buci tenkova osećali smo da nam se neprijatelj probija na levom krilu i da svoj glavni udar nanosi duž glavne ulice i na spoju između naše 1. i 2. čete. Zbog toga je komandant bataljona Živko Sudarski naredio povlačenje bataljona na sledeću odbrambenu liniju. Ona se nalazila na samoj ivici sela. Naša 2. četa povukla se samo stotinak metara, na ivicu surdučkog groblja. Treća četa je zatvorila pravce od Novih Karlovaca i Stare Pazove. Tamo su se nalazili i delovi 3. bataljona koji su dobili naređenje da se povuku prema skelskom mestu prelaza i da pristupe prebacivanju na drugu obalu.

Novi položaj naše čete, pozadi zidane ograde surdučkog groblja, pokazali su se veoma podesnim za odbranu. Pružali su nam odličnu zaštitu od neprijateljske vatre i omogućavali da ispoljimo snažnu bočnu vatru na neprijatelja koji je i dalje uporno nastojao da se probije u selo. Uviđajući da bez slamanja našeg otpora neće moći dalje, neprijatelj je tada najveću pažnju usredsredio na našu četу. Više od pola sata, snažnom artiljerijskom i minobacačkom vatrom zasipao je naše položaje na groblju. Stradali su nadgrobni spomenici, ispreturani su mnogi grobovi, ali na sreću mi nismo imali većih gubitaka (dva poginula i nekoliko ranjenih).⁵⁰ Kada ni posle nekoliko uzaludnih pokušaja nisu uspeli da zauzmu na juriš naše položaje, počeli su da ih zaobilaze i opkoljavaju.

⁵⁰ Osim napred pomenute Kate Božić, prema brigadnoj dokumentaciji u borbama kod Surduka i Belegiša poginuli su još sledeći borci: Stevan Crveni, Pavle Matančić, Luka Radivojević i Stjepan Crnac.

Da ne bismo ostali u okruženju, u poslednjem trenutku povukli smo se u jedan kanal koji se severno od groblja nastavlja na neku udolicu i pruža se prema centru sela. On nam je takođe dobro poslužio da svojom vatrom i udarom zbunimo neprijatelja, koji je već počeo da se uklinjava između naše i 1. čete i ulazi u Brdanski šor i glavnu ulicu Surduka. Posle odbijanja našeg protivnapada, neprijatelj je bio prinuđen da se ponovo prestrojava i priprema da bi produžio tamo gde je stao. Tako je još više gubio u vremenu i tempu napada. Moglo je već biti blizu ponoći kada mu je konačno pošlo za rukom da nas iz jugoistočnog dela sela potisne u centar Surduka. Tu se sada, oko crkve i oko nevelikog tržnog platoa, odakle se spuštao usečeni kolski put prema skeli i Dunavu, formirao najuži mostobran. Odatle se više nije imalo kud, sem u Dunav, ili u još neizvesniji prodor prema Fruškoj gori. Svi smo znali i osećali da se ovde mora pružiti poslednja odbrana...

Skela im je bila na dohvat ruke...

Do tog saznanja su, verovatno, došli i Nemci. Po izbijanju na visoke i okomito zasečene obale, pri odsevu eksplozija i raketa oni su mogli samo pogledima, negde sa polovine Dunava, da ispraćaju naše pretovarene skele. Takav osećaj mogao je imati lovac gledajući kako mu gotovo siguran plen izmiče iz ruku. Da bi došli do skela i mesta prelaza, koji su im se nalazili tu, tako reći pod nosom, morali su proći kroz naš mostobran, kroz dobro branjeni ulaz kolskog puta i strmu, prolokanu jarugu kroz koju prolazi put do skele. Tu više nije pomogao nikakav manevar, ni razorna moć artiljerije, već direktan juriš i borba prsa u prsa. Bilo je to ono od čega su Nemci najviše zazirali. Iskustvo ih je naučilo da su partizani najopasniji noću, u borbi na nož, u hvatanju za guše... Da su bar mogli sačekati još koji sat, do svitanja i da »oni iz komande« nisu bili tako nestrpljivi...

Premda je veoma dobro morao znati da je put do skelskog prelaza kroz usku vododerinu gotovo neprolazan za tenkove, nemački komandant se odlučio za ovaj sa vojne tačke gledišta potpuno neracionalan i rizičan pokušaj. Verovatno je

pretpostavljao da će uz pomoć tenkova uspeti da probije naš mostobran i da otvori svojoj pešadiji bar prolaz do skelskog prelaza. I tu se, naravno, prevario...

— Za vreme kraćeg predaha, uoči poslednjeg neprijateljskog napada u Surduku, obišao nas je komesar bataljona Vesa Živković — priča Janko Maho, borac 2. čete 2. bataljona iz Stare Pazove. — Imao sam tada 17 godina, ali su mi kao starijem borcu pri polasku iz Fruške gore dali protivtenkovsku pušku, koju sam tek u Belegišu imao prilike da isprobam. Pomoćnik mi je bio neki domobranac, stariji čovek. Ležali smo na nekom stepeništu, nedaleko od škole. Ulevo od nas, kroz ogradu na crkvenoj porti namestio je svoju protivtenkovku i Zdravko Đorđević Puniša iz Starih Banovaca. Poznivali smo se još pre partizana, bio je iz Šijačkog šora. Imali smo tada samo te dve puške u celoj Brigadi. Mine smo do tle sve utrošili na putu od Banovaca i Belegiša do Surduka pa smo sada mi bili poslednja prepreka nemačkim tenkovima prema prolazu za skelu na Dunavu. Svud oko nas bili su raspoređeni puškomitraljesci iz naše 2. i 1. čete. Treća četa našeg bataljona i deo 1. već su se nalazili na prevozu. Ugledavši me onako mladog i zgrčenog kako ležim pozadi protivtenkovke, komesar bataljona me nije odmah prepoznao:

— Šta je, mali, gde ti je nišandžija, da se niste uplašili od ovih švapskih šklopocija!?

— Pa to je Janko! On je nišandžija — odgovorio je umešto mene moj komandir Milenko Kovačević Brigadir. — Ne brinem ja za njega. Dogovorili smo se malopre da ćemo za koji dan zajedno sa Rusima u njegovu Pazovu. Vodiće me u bioskop! Brine me jedino, ova Punišina puška. Izvlakač mu ne radi dobro. Dobio je i novu municiju. Ona je bila neispravna! — čuo sam poluprigušene reči Brigadira dok su povijeni u pasu pretrčavali u crkvenu portu kod Puniše. Tamo su se nalazili i naši minobacači i dva teška mitraljeza. Pošto su obišli i ostale borce, vratili su se ponovo kod mene i Puniše. Tu su zauzeli položaj. Brigadir je još samo dodao: — Ne pucaj bez mojeg naređenja! To nas je smirilo i smanjilo onu neizvesnost i napetost koja se obično javlja neposredno uoči odlučujućeg trenutka pred borbu.

Na taj trenutak nismo dugo čekali. Nije prošlo ni desetak minuta kada se po našim položajima, na platou surduč-

kog raskršća, sručio pravi orkan iz svih vrsta neprijateljskog naoružanja. U gustom streljačkom stroju krenula je prvo neprijateljska pešadija. U kratkim razmacima između dugih rafala njihovih šaraca čuli smo poznate nemačke poklike — Los! Los! Forverc!... Išli su dosta samouvereno, jer su odmah iza njih, prateći ih u stopu, krenuli i njihovi tenkovi.

Spuštajući se odozgo, iz Brđanskog šora, prema udoljici na kojoj smo se nalazili, izgledali su nam veći i strašniji nego toga dana na putu kod Belegiša, ali su nam time otkrivali svoj »meki trbuh« i gusenice, najidealnija mesta za gađanje naših protivtenkovskih pušaka. U blizini raskršća gorela je jedna kuća i neko guvno, što nam je omogućavalo da dobro podesimo nišane. Grmljavina njihovih motora postajala sve snažnija, ali i meta čelnog tenka sve bliža i sve uočljivija. Tu promašaja ne bi smelo biti. A taj luksuz ne bismo sebi ni smeli dozvoliti, jer ih je uska ulica usmeravala pravo na nas i brzo bismo se našli pod njihovim gusenicama — razmišljao sam dok sam sa приметnom nervozom i nestrpljenjem očekivao naređenje za otvaranje vatre. Neprijatelj kao da je naslućivao šta mu se priprema. Na stotinak metara od naših položaja čelni tenk je naglo usporio. Iz njegovog topa sevnuo je granata i uz snažnu eksploziju zarila se u krov neke kuće pozadi naših leđa.

— Brza paljba! — začuli smo prodoran glas komandira Milenka Kovačevića Brigadira.

Prolomila se paklena vatra. Zapucali smo iz svog naoružanja. Već posle prvih hitaca čelni tenk je stao. Sa iskidanim gusenicama nemoćno se zavrteo u krug i preprečio prolaz ostalima. Iz njega je poskakala posada a odmah iza toga suknuo je i plamen. Preneli smo tada vatru na sledeći, koji je odmah počeo da se povlači praveći nesigurne cik-cak linije po izrovanom seoskom putu. Ispraćen je eksplozijama mina naših lakih minobacača. Pričali su nam kasnije da je i ovaj tenk ostao oštećen u Surduku, još dugo posle rata. Za prvi tenk znam sigurno da je uništen iz naše dve protivtenkovke ali se ne bih smeo zakleti da li sam to učinio ja ili Zdravko Đorđević Puniša, jer smo ga obojica gađali istovremeno. To, u ostalom nije ni važno!...

— U odbijanju ovog zaista dramatičnog nemačkog napada u Surduku ne treba zaboraviti ni ulogu minobacača 2. ba-

taljona — kaže Srdan Mihajlović iz Vrdnika. — Bio sam tada pomoćnik kod lakog minobacača na kojem je nišandžija bio Milenko Gmizić iz Sibača. Brigadir nas je postavio u crkvenu portu i na njegovu komandu otvorili smo brzu paljbu po tenkovskoj koloni koja je napadala ulicom od Belegiša. Za nekoliko minuta izbacili smo desetak mina. Presudno je u toj borbi bilo uništenje čelnog tenka. Ostali su se odmah povukli da bi nas, verovatno, napali ponovo u zoru. Isto tako ne treba izgubiti iz vida ni ulogu delova našeg 3. bataljona, koji je u tom trenutku napao neprijatelja s leđa...

O ulozi 3. bataljona u odbijanju poslednjeg neprijateljskog napada kod Surduka govore u već navedenim napisima i komesar i komandant Osme brigade, s tom razlikom što Kovač govori o upotrebi jedne čete a Branković o angažovanju celog 3. bataljona:

— Kada je borba po žestini dobila vrhunac, odjednom se iza leđa Nemaca prolomilo »ura«, »juriš« i pritisak na 2. bataljon je počeo da slabi — piše Vladimir Branković. — Šta se desilo? Naš 3. bataljon, koji se nalazio na obezbeđenju prema Novim Karlovcima, primivši naređenje, krenuo je za Surduk. Međutim, izgubio je dosta vremena dok je povukao i okupio sve jedinice pa krenuo. Čuvši borbu u Surduku ubrzano je krenuo i u najkritičnijem trenutku podišao Nemcima iza leđa i izvršio juriš. Za nepuna pola sata neprijateljski borbeni poredak se prosto istopio. Ostala su samo dva oštećena tenka...

Kao što to obično biva, istina je, po svojoj prilici, na sredini. To potvrđuju i neki borci 3. bataljona: Laza Pecković, Mika Esapović, Mita Bugarski i dr. Svi oni tvrde da je u tom poslednjem okršaju na desnoj obali Dunava učestvovala samo jedna i to najverovatnije 2. četa 3. bataljona. Ostale čete 3. bataljona, kao i polovina 2. bataljona, nalazile su se u tom trenutku već na levoj obali ili u toku prebacivanja preko Dunava.

Iz oskudne brigadne dokumentacije teško je izvući pravu i potpunu rekonstrukciju. Ipak, kritikom postojećih izvora, a pre svega sećanja učesnika, metodom eliminacije i logičkim rasuđivanjem može se konstatovati sledeće: najveću ulogu u odbrani užeg mostobrana odigrale su Brigadirova, 2. četa, deo 1. čete i prateća četa 2. bataljona. Treća četa ovog bataljona i deo 1. čete izvučeni su iz borbe i poslani na skelu

pre uništenja tenkova. Ova četa, (3. č. 2. bat.) se, prema tvrdjenju Uroša Jovičića Zorana, nalazila na obezbeđenju prema N. Karlovcima i pri obrazovanju užeg mostobrana povučena je na skelu a da pre toga nije opalila ni metka u Surduku.

Što se tiče 3. bataljona, koji je zanoćio u Surduku, on je delom svojih snaga vršio prihvat ostalih delova Brigade iz Belegiša a delom snaga, najviše do 1,5 čete, vršio šire obezbeđenje Surduka sa pravca Novih Karlovaca i to u visini Čolićevog salaša i potesa Dormoš. Otud, ovom bataljonu nije ni bilo potrebno mnogo vremena za prikupljanje u Surduku, gde se već nalazila njegova glavnina. Takva verzija se najviše podudara sa izjavama pripadnika ovog bataljona koji tvrde da je u poslednjem protivnapadu učestvovala samo 2. četa 3. bataljona i, naravno Zdravko Đorđević Puniša sa svojom protivtenkovkom.

Analiza utrošenog vremena za prebacivanje jedinica Brigade takođe ide u prilog ove verzije. Nesporno je utvrđeno da je prebacivanje 1. bataljona otpočelo 7. X 1944. oko 18 časova a prebacivanje poslednjeg talasa Brigade završeno 8. X 1944. u 3 časa i da je borba u Surduku vođena do 23 časa. Ako bi se prihvatila verzija da su u odbijanju poslednjeg neprijateljskog napada u Surduku, tj. do 23. časa učestvovala kompletno oba bataljona (2. i 3. bataljon), što je malo verovatno i zbog malog kapaciteta najužeg mostobrana, onda ispada da je 1. bataljonu, ili 1/3 brigadnog sastava, trebalo više vremena (pet sati) nego za prebacivanje ostala dva bataljona koji su tada činili 2/3 njenog sastava. Pri svemu tome, treba imati u vidu i veliki broj civilnih lica koji su usložavali organizaciju prevoza. Oni su pridolazili sukcesivno i bilo ih je u svim talasima izmešano sa borcima.

Bilo kako bilo, treba reći da je ovo dotle najteže iskušanje Osme vojvodanske brigade uspešno prebrođeno. Puna dva dana i jednu noć, vodeći teške borbe u izrazito nepovoljnim terenskim i geografskim uslovima sa daleko jačim, iskusnijim i tehnički opremljenim neprijateljem, Brigada je njegovim tenkovima i tehnicima suprotstavila hrabrost i srčanost svojih mladih boraca, dve protivtenkovske puške i nešto protivtenkovskih mina. Dobrom i smišljenom oclbranom i veštima komandovanjem, ona je ne samo izvršila svoj najodgovorniji ratni zadatak, nego i sačuvala živu silu i nanela neprijatelju ose-

tne ljudske i materijalne gubitke uz sopstvene gubitke od 5 poginulih, 8 ranjenih i 5 nestalih boraca..

— Šta je, Veseline, vesela vam majka!... Je l' bilo »prpa Bato!?!« — upitao je Gligorije Matić Giga, zamenik komandanta Brigade, komesara 2. bataljona Veselina Živkovića Vesu, koji se sa Janom Kovačom, jednim puškomitraljescem i Jeftom Jankovićem, zamenikom komandanta bataljona, poslednji iskrcao na suprotnu obalu.

— Lako se tebi zajebavati, moj Gigo. Pitao bih i ja tebe da li ti je »vesela majka« da si kao mi moka k'o poljski miš! Ovaj naš čamdžija naterao čamac na neki sprud. Morali smo ga gurati do pola Dunava. A oni sa brega »dodaju nam gas olovnom kišicom« — odgovori mu Vesa dok je cvokoćući zubima cedio mokro odelo. Svi se ipak veselo nasmejaše, jer su pod nogama osetili čvrstu i slobodnu banatsku ravnicu...

U Orlovatu odenula se cela Brigada

»... Cela Brigada prešla je reku bez gubitaka, iako je na čamce bila osuta topovska paljba. Spasla nas je noć i skoro neverovatna brzina sa kojom je izvršeno prebacivanje. Odmah pošto smo stigli na drugu obalu, nastavili smo desetak kilometara marša, a zatim stigli u selo Opovo, gde smo zanočili. Nastalo je opuštanje i, kakva ironija: posle tih prvih koraka na slobodnoj teritoriji, većina nas nije imala snage ni za večeru.

— Prvi dan u slobodi! Brigada kreće dalje, ovoga puta bez izgleda da će se za izvesno vreme sudariti sa naprijateljem. Mnogi od nas su se snabdeli odelima, kabanicama, obućom i čizmama zaplenjenim u jednom nemačkom magacinu. U pravcu Vel. Bečkereka (današ. Zrenjanina — prim. N. B.) putujemo kolima, drumom i po danu. Kako je sve to drugačije nego u Fruškoj gori!

Međutim, ni ovaj deo puta nije prošao nesmetano. U blizini Perleza na nas je osuta paljba iz mađarskih topova i minobacača sa još neoslobođene teritorije na desnoj obali Tise.

⁵¹ Operativni dnevnik Štaba 8. brigade za dane 7, 8. i 9. X 1944.

Detonacije su praštale svud oko nas i za čas je kolona zaprega bila razbacana po njivama oko druma. No nikakvih gubitaka ni štete nije bilo. Kolona je opet brzo formirana i mi smo pošli dalje. Celim putem nailazimo na ostatke uništene nemačke ratne tehnike, koja svedoči o njihovom skorašnjem povlačenju...« Ovako je borac Dušan Karavidić u svom autentičnom ratnom dnevniku zabeležio prve korake i boravak Brigade u oslobođenom Banatu.

».. Skela je pristala. Dočekali su nas banatski partizani i Rusi. Stupio sam na tie svog rodnog zavičaja, ali sam, kao i drugi drugovi i drugarice rođeni u Banatu, poneo u sebi Srem...

Još jednom su Surduk i Belegiš morali da osete fašistička zverstva. Nemci su bili zaposeli Dunav, naša Osmo brigada je pred prelazak u Banat imala tešku bitku sa njima. Još jednom su fašisti činili čuda u ovim selima. Ubijali starce i starice, pljačkali, palili čitave ulice. Ali sada fašista tamo više nema i narod je siguran da je oslobođenje jednom zauvek stiglo. Srem se oslobađa u celini. On je to zaslužio, on je tome neobično mnogo doprineo, i on to ume da razume i ceni baš zato.

Žao mi je, veoma žao, što nisam mogao biti na prvom sremskom mitingu, gde ne bih morao ja govoriti, nego bi svaki drugi čovek, svaka druga žena ili dete moglo održati sadržajan govor o ceni naše slobode i značaju naših tekovina. Nemojte se ljutiti, dragi Banaćani i Bačvani, što vam često spominjemo Sremce kao primer. Nije to prebacivanje vama, nego zaslužen priznanje Sremcima!« Tako se književnik Jovan Popović oprostio sa slobodarskim Sremom i završio svoj članak objavljen u *Slobodnoj Vojvodini* 28. oktobra 1944. o svom zajedničkom putu u Banat sa Osmom vojvođanskom brigadom.

I Milorad Budimčić Mikica, koji je u svom sačuvanom ratnom notesu registrovao svako mesto i veću borbu kroz koju je Brigada prolazila, zabeležio je te prve korake Brigade u Banatu:

»Posle teških borbi i marša zanoćili smo u Barandi. Bili smo toliko umorni i iscrpljeni da smo jedva sačekali da poležemo. Sutradan je spontano nastalo veselje sa narodom. Naše raspoloženje pokvarila je jedna tragična vest. Poginuo nam je

Milan Dević Bruno, hrabri omladinac iz Indije i sekretar jednog skojevskog aktiva u 2. bataljonu. Pogodio ga je zalutali metak sa desne obale Dunava...«

Za vreme odmora u Čenti i Barandi, po naređenju Štaba Brigade i pod rukovodstvom Obaveštajnog odeljenja, manje izviđačke grupe i patrole krstarile su okolnim terenima u potrazi za razbijenim neprijateljskim ostacima. U selu Orlovatu jedna takva grupa natrapala je na ostavljeni nemački magacin vojne intendentske opreme. Bilo je to skladište nemačkih vazduhoplovnih jedinica sa aerodroma u Ečki, koji je napušten u brzini gotovo netaknut. Odmah je obavešten Štab Brigade, koji je tamo uputio intendentu Brigade Vlajka Kalauzovića sa potrebnim brojem ljudstva i zaprežnih vozila. Ubrzo su svi borci i jedinice koji su imali slabu odeću i obuću bili kompletirani. Ostatak opreme stavljen je na raspolaganje vojnopoljodinskim organima.

— Najviše smo se obradovali kišnim kabanicama sa kapuljačama i nemačkim vazduhoplovnim uniformama plave boje — seća se Mita Bugarski. — Bile su to, doduše, letnje, platnene uniforme i dobro su učinili svi oni koji su zadržali i svoju zimsku, toplu odeću. Oficiri su dobili i nove čizme, neka kombinacija platna i kože koje su nam kasnije, na blatištima Kazuka, zajedno sa kabanicama i te kako koristile...

— U Zrenjaninu Rusi su saznali da mi u našim magacinima imamo još ovih kabanica pa navalili, traže da im to ustupimo jer to, kažu, pripada njima kao ratni plen — priseća se tog događaja Spasoje Anojčić Kića, koji je zajedno sa M. Koricom Kovačom i 3. bataljonom ostao u Zrenjaninu još neko vreme u ulozi Komande garnizona. — Ne znajući kako da se odbranim, jer je ta oprema bila namenjena za formiranje nove vojvođanske brigade, obratio sam se drugu Jovanu Veselinovu Žarku.

— Upitaj ti njih, Kićo: »Kak vaša familija?« — odgovori mi Žarko. — Ako ni to ne pomogne, a ti ih onda uputi kod »sekretara ABKOMA!« Ja ću već znati kako da postupim... Tako sam i učinio i sačuvao ovu opremu za naše jedinice..

⁵² Ispostavilo se, da su to ruski oficiri tražili na svoju ruku i zato, čim je zatraženo da se legitimišu ili kad se pomene ime sekretara Pokrajinskog komiteta Partije, oni bi se udaljivali.

Nezaboravni dočeci Brigade u Petrovgradu i Senti

— Istog dana u sumrak (10. X 1944) Brigada se pojavila na ulicama Petrovgrada — piše Milan Korica Kovač u pomenutom delu *Sećanja komandanata vojvođanskih brigada*. — Odmah zatim našla se cela Brigada na večeri u jednom hotelu. Posle toga prisustvovali smo svi pozorišnoj predstavi koju je u našu čast priredila kulturna-umetnička ekipa 3. ukrajinskog fronta Crvene armije. Iznenadenje za iznenadenjem — nakon toliko vremena najtežih uslova života, odjednom smo se našli kao u nekom drugom svetu. Dvorane hotela i pozorišta izgledale su većini nas prosto kao doživljena bajka, nešto o čemu smo jedva i sanjali kraj logorskih vatri po Fruškoj gori ili bosanskim planinama.

Četiri dana provedena u Petrovgradu, spavanje u udobnim krevetima u kasarnama, izgledali su starijim ratnicima kao neki nestvarni san. Navikli na dotadašnje uslove, a znajući da rat još traje, neki su se već počeli pitati: zašto već ne krećemo dalje? Vreme od 9. do 13. oktobra bilo je dovoljno za odmor i osveženje boraca, za sređivanje jedinica. Pre nega što je napustila Zrenjanin, Brigada je po odluci Glavnog štaba Vojvodine podeljena. Naime, 3. bataljon je izdvojen da posluži kao jezgro za formiranje Četrnaeste vojvođanske brigade. Stoga se on zadržao u Petrovgradu do 19. oktobra, da bi zatim krenuo preko Bečeja ka Novom Sadu i Bačkoj Palanci. ..

I *Slobodna Vojvodina* u svom prvom broju štampanom u slobodnom Petrovgradu pozdravila je dolazak Osme vojvođanske brigade u Banatu:

»Velika je radost za narod Banata bio dolazak Osme vojvođanske brigade naše junačke Narodnooslobodilačke vojske. U Petrovgradu je ona svečano dočekan a bratska Crvena armija joj je priredila odličan koncert i bioskopsku predstavu.

Osma vojvođanska brigada je prva jedinica naše regularne Narodnooslobodilačke vojske koju su Banačani videli i s kojom se Crvena armija na svom putu kroz Banat sreća, pošto su u Banatu operisali samo naši partizanski odredi. Zato je ova brigada ostavila jak utisak svojom disciplinovanošću, bodrošću, vedrinom, izgledom i naoružanjem...«

— U Zrenjaninu naš 2. bataljon bio je smešten u Fabrici duvana — priča Anka Đukić Crna, delegat voda 2. čete. — Po-

red veoma lepih utisaka sa dočeka i boravka u dotada najvećem slobodnom gradu naše Pokrajine, ostao mi je u sećanju i jedan neprijatan doživljaj. U potrazi za ostacima neprijateljske vojske, pretresu kuća i hapšenju petokolonaša saznali smo da su na zrenjaninskom groblju primećeni nemački vojnici. Komandir naše čete Ciga poveo nas je odmah tamo i pošto smo blokirali groblje otpočeli smo pretres. Nemce smo pronašli u nekoj kosturnici. Pružili su nam žestoki otpor dobivši pozive na predaju. Pozvala sam tada bombaše i pošla na njih s bombama u rukama. Ranjena sam i pre nego što sam uspela da bacim bombu. Rana, doduše, nije bila teža. Nemci su likvidirani, ali meni je bilo krivo što su mi pokvarili ono veselje i raspoloženje koje je tih dana zahvatilo svakog našeg borca i narod Zrenjanina...

— Posle dva dana provedena u Petrogradu, dobio sam naređenje da sa prethodnicom Brigade pođem u Potiski Sveti Nikola, malo selo na levoj obali Tise — osvežava svoje sećanje Mikica Budimčić pribeležkom iz svog ratnog notesa.

— Naš zadatak je bio da pripremimo forsiranje reke Tise za našu Brigadu i pređemo u njenom prvom talasu. Drugim rečima, trebalo je, već posle nekoliko dana premostiti još jednu veliku reku, obrazovati i odbraniti još jedan mostobran (koliko će ih samo biti za našu Brigadu do kraja rata?) i otvoriti put na zapad ne samo našim jedinicama, već i Crvenoj armiji, koja je već nekoliko dana pokušavala da se prebaci na desnu obalu Tise kod Ade, Bečeja i Titela. Svi naši obaveštajni podaci govorili su nam da će Nemci i Madari posle povlačenja iz Rumunije pružiti jaku odbranu na desnoj obali Tise i da se tamo još užurbano ukopavaju. U to smo se mogli uveriti i sopstvenim očima kada smo kod Perleza, na putu prema Zrenjaninu, iznenada zasuti jakom artiljerijskom i minobacačkom vatrom sa suprotne obale Tise. Otud nije ni čudo što smo ovde, u Potiskom Svetom Nikoli, očekivali veliki okršaj, još teži možda nego u Surduku.

Po dolasku u selo, uveli smo stroge mere pripravnosti i maskiranja. Danju smo ograničili svako kretanje i organizovali osmatranje suprotne obale. Noć smo iskoristili da prikupimo sve čamce iz okoline. U najvećoj tajnosti prikupili smo dvadesetak čamaca različite veličine. Bilo je najviše malih ribarskih i tzv. čakiji, u koje je moglo stati jedva 4—5 boraca.

Pripremljena je i jedna skela, ali ona se mogla iskoristiti tek pošto se na suprotnoj obali obrazuje najuži mostobran. Uveče 12. oktobra u selo su pristigli i ostali delovi Brigade. Dok su se borci razmeštali po kućama radi odmora, zamenik komandanta Brigade Gligorije Matić Giga obišao je mesto prelaza. Nepopravljivi optimista i šeret po prirodi, obratio se komesaru 1. bataljona Milanu Georgijeviću Fricu:

— E, moj Milane, jabuko sa grane! Posmatrao sam te ono u Surduku kad smo ulazili u prvi čamac na Dunavu. Ti koji si odrastao na Dunavu i naučio da plivaš u svom Krčedinu, odmah si počeo da otkopčavaš šinjel i odšniravaš cipele. Ja, koji nisam znao da plivam, rekao sam ti: »Meni neće pomoći ni Panta s gaćama!« i još čvršće stegao ivicu čamca. Mislio sam, čamac ne može potonuti, pa kud on tud i ja. Tamo su bar na jednoj obali bili Rusi, a na drugoj naši, pa negde će me valjda izvući... Ovde će biti malo drugačije. Nemci će nas, verovatno, »oduševljeno« dočekati i zato je možda bolje ostaviti na nogama cipele. One će te povući dublje u vodu i tako zaštititi od »olovne kišice« koja će početi da pada taman kada mi krenemo. ...

Gigin »crni humor« primili smo kao i uvek sa velikim odobravanjem, ali i kao upozorenje da se iz raspevanog oduševljenja i osećaja slobode koja nas je zahvatila u prolazu kroz Banat vratimo u surovu stvarnost rata. Ipak, razmišljao sam vraćajući se u svoju bazu na spavanje, vredelo je živeti i boriti se i za ono nekoliko dana doživljenih u slobodnom Banatu i Zrenjaninu...

Probudili su nas kad su tek drugi petlovi zapevali u selu. Brzo smo se okupili na obali Tise. Nebo na istoku je crveno. Po blagom povetarcu osećamo da će dan biti lep i jutro prijatno i toplo. Čamcima prilazimo u najvećoj tišini, bez ikakvog šuma i meteža. Dogovarano se šapatom i dodirom lakata u slabinu. Tako ulazimo i u čamce. Svima je metak u cevi. Tiho, gotovo nečujno, otiskujemo čamce od obale. Vesla kao da klize po površini vode. Napetost raste. Kažiprst je na obaraču. Kroz jutarnju sumaglicu, oči već ukočene od usmerenosti u jednom pravcu najzad naziru suprotnu obalu. Iz sela zapevaše i treći petlovi. Neprijatelj još čuti. Kao da se u zemlju sakrio. Sigurno nam priprema krvavo iznenađenje na samoj obali. To još više povećava našu uznemirenost. Sa još većom strepnjom

prilazimo i samoj obali. Sad će verovatno plotunom!... Grozničave misli prekida mi prodorni glas jednog našeg borca koji je prvi uskočio u duboki nemački rov na obali:

— Pa ovde nema nikog! Nemci su pobegli!

Iškaćemo svi na obalu i ne čekajući da čamci zaparaju muljevito dno. Iznenadeći smo i začuđeni. Pomno pretražujemo napuštene neprijateljske rovove i ne verujemo svojim očima. Pretpostavljajući da je ovo još jedno lukavstvo neprijatelja, oprezni komandiri sređuju svoje jedinice i kreću prema Senti. Neprijatelj se sigurno izvukao na sledeću liniju odbrane i sad hoće da nas ovako nagomilane šatre vatrom svoje artiljerije. Ali tek što smo zakoračili od obale, doživeli smo još jedno iznenađenje, ništa manje od onog prethodnog, čak i mnogo prijatnije.

Umesto neprijatelja, nama u susret, skoro trčeći, sa zastavama u rukama hitali su razdragani građani Sente. Zastali smo u nedoumici: »Ukoči oružje!« — komandovali su rukovodioci svojim borcima. Plašeći se da neko u ovim naglim psihičkim preokretima ne opali metak. Pihvatili smo ispružene ruke radosnih Senčana, pionira i omladine. Mnogi su se gušiii u suzama, klicali toliko željenoj slobodi, našoj vojsci i drugu Titu. Tako zagrljeni, sa pesmom na usnama, ušli smo u grad. Tu nam je priređeno pravo slavlje i nezaboravan doček...

Sta se to, u stvari, dogodilo kod Potiskog Svetog Nikole i gde su se izgubili Nemci koje su borci Osme brigade sve do 12. oktobra posmatrali kako se utvrđuju na suprotnoj obali?

Odgovor na ovo pitanje može se dobiti uvidom u opštu situaciju na tom delu fronta i hronologiju događaja. Dejstvujući na debrecinskom pravcu i usmeravajući svoj pravac glavnog udara prema Budimpešti, trupe 2. ukrajinskog fronta su tih dana na širokom frontu izbile na levu obalu Tise. U nezadrživom naletu, 37. i 46. armiji ovog fronta polazi za rukom da 11. oktobra zauzmu važnu saobraćajnu raskrnicu Segedin i da iz pokreta forsiraju Tisu i usmere svoja dejstva na severozapad prema Baji i Kiškunhalašu. Tako se dogodilo da je još istog dana, dejstvujući na levom krilu 46. armije, 31. gardijski korpus zajedno sa Subotičkim NOP odredom oslobodio Suboticu.

Osetivši da je levo krilo kod Sente i Kanjiže iznenada ostalo ugroženo i otvoreno za udar sa severa, Komanda Grupe armije »F« naređuje svojim jedinicama u Bačkoj da se povuku na liniju Bajmok—Bačka Topola—Ada i da se osloncem na Telečku visoravan, rečice Čiker i Krivaja, kao i na već postojeće fortifikacijske objekte na Tisi i Velikom kanalu zaustavi dalje napredovanje sovjetskih i naših jedinica prema južnoj Bačkoj. Trebalo je, dakle, trupe 2. ukrajinskog fronta zadržati što dalje od Beograda, Srbije i Srema, gde je tek počinjala odlučujuća bitka. To objašnjava i zašto su Sombor i Novi Sad oslobođeni čitavih deset dana posle Sente i Subotice i zašto su Nemci tako žestoko kidisali na naše i ruske mostobrane na Tisi kod Bečeja i Titela...

— U Senti smo ostali samo nešto više od pola dana, ali to što smo u njoj doživeli ostalo nam je u doživotnoj uspomeni — tvrdi Janko Kovač Slovak, koji je u to vreme bio kurir u Štabu Brigade. — Bio je to zaista trijumfalni i veličanstveni doček — kaže Janko. — Od ulaska u Sentu pa do centra bili smo zasipani cvećem, posipani žitom, uvezivani peškirimama. Narod je išao sa nama i za nama ulicama, klicao, pevao, radovao se slobodi. U centru je bio podignut slavoluk i postavljen dugački sto za celu Brigadu. Svud okolo, sa krovova i prozora vijorile su se jugoslovenske trobojnice sa zvezdom petokrakom u sredini, zvonila su crkvena zvona, za vreme bogatog ručka dve muzičke grupe svirale su partizanske pesme, pevalo se i nazdravljalo. Na tribini su se redali govornici. Veselje je potrajalo i posle ručka. Prilikom ispraćaja na železničku stanicu sa Brigadom je krenuo i veliki broj dobrovoljaca. Među njima je bilo najviše Srba, dece srpskih dobrovoljaca i kolonista, povratnika iz mađarskih logora i zatvora...

Ukrcali smo se u voz i onako veseli, siti i raspevani nismo ni osetili kad smo stigli u Suboticu.

U Subotici — ratna atmosfera

— Spustila, se već noć kada smo se iskrkali na subotičkoj željezničkoj stanici. Na sve strane videli su se tragovi nedavne borbe. Tu smo saznali da je na dan oslobođenja, dva

dana pre našeg dolaska, u žestokom okršaju na železničkoj stanici poginuo hrabri komandant Subotičkog partizanskog odreda Jovan Mikić Spartak. Umesto parola i slavluka, sa udaljene periferije grada čula se pojedinačna puščana i mitraljeska vatra. Sa severa od Tompe i Kelebije dopirala je neujednačena topovska i minobacačka vatra. Nešto se slično događalo i na jugu između Subotice i Bačke Topole. I tamo je nešto tutnjalo i sevalo u toj burnoj oktobarskoj noći.

Nalazeći se negde na sredini, kao u nekom vatrenom koridoru, otvorenom jedino prema istoku, prema tek oslobođenoj Senti i Banatu — Subotica, taj najveći vojvođanski grad na severu, onako pritajen i zamračen, delovao je nekako uzdržano i zaplašeno. Bila je to jedna sasvim drukčija atmosfera od one u Senti — prava ratna, frontovska. Oko grada su još kružile manje i veće grupe mađarske i nemačke vojske, koje su se povlačile sa fronta na Tisi i pokušavale da se probiju do Dunava i do svojih jedinica kod Bačke Topole i na Velikom kanalu. Grad su nadletali nemački avioni, stvarajući tako psihozu straha i nesigurnosti — pričaju o tom događaju Mikica, Recko, Vesa, Ljuba Radošević...

»... U gradu je neka čudna tišina. Nad njim lebdi nekakav neuobičajeni mir. Narod je budan, ne spava. Još je u njemu više strepnje i neizvesnosti nego radosti. Okupator je svojim zlodelima i postupcima uterao veliki strah stanovništvu. O partizanima su ispredane čudovišne priče. Neprijateljska propaganda je još prisutna. Zato sada neki još strahuju, proviruju kroz prozore, odškrinute kapije, sašaptavaju se preko plotova sa komšijama, doturaju jedni drugima najnovije vesti, upoređuju, komentarišu, proveravaju... I dok su malene ali odvažne snage Subotičkog partizanskog odreda čvrsto zbijale svoje redove, čuvale grad od iznenadnog povratka i upada razbijenih okupatorskih jedinica, održavale red i obezbeđivale normalan život i rad, u grad su nakon tri dana stigli bataljoni Osme vojvođanske brigade. Kako nisu najavljeni, nisu ni dočekani onako kako je dočekan Subotički partizanski odred na dan oslobođenja...« Ovako je Ivan Bašić iz Subotice, koji je tih dana postao borac Osme vojvođanske brigade opisao ulazak Brigade u Suboticu.

Biće to prvi, varljivi utisak boraca Osme vojvođanske brigade iz njihovog prvog susreta sa Suboticom. Već posle

dvadesetak dana provedenih u ovom gradu, Subotica će za njih postati nešto sasvim drugo, deo njih samih, grad koji će biti neraskidivim nitima i za sva vremena povezan za borbeni put Osme vojvodanske brigade. Takvu prisnu i spontanu vezu između jednog velikog grada na severu naše zemlje i jedne regularne jedinice naše Narodnooslobodilačke vojske teško da će naći, čak i tamo gde je neka naša jedinica daleko duže boravila i neposredno učestvovala u oslobođenju tog grada.

Na železničkoj stanici Brigadu je sačekao Miloš Tadijin, tadašnji komandant grada, koji je pre toga bio zamenik komandanta Subotičkog partizanskog odreda. On je Vladimira Brankovića Gadžu, — koji je posle Milana Korice Kovača, kada je ovaj ostao u Zrenjaninu radi formiranja Četraneste brigade, preuzeo dužnost komandanta Osme brigade — upoznao sa situacijom u Subotici i njenoj okolini. Posebno je ukazano na potrebu da Brigada preuzme na sebe obezbeđenje važnijih privrednih objekata u gradu pa i od upada neprijatelja u sam grad, naročito sa severa, od Kiškunhalaša i sa pravca severoistoka, od Segedina i Horgoša, gde su još vođene borbe. To je i učinjeno. Već sutradan »Brigada je uputila u pomoć 111. ruskom puku svoj 1. bataljon, koji je u rejonu Tompe ostao na položaju 24 časa«.⁵³

Sa železničke stanice. Brigada se uputila u kasarnu na Paličkom putu. Komesar bataljona Subotičkog odreda Jovica Jerkov pobrinuo se da Brigadi obezbedi hranu. Iz fabrike »Handa« (danas »29. novembar«) dovezena su dvojica kola salame i suhomesnatih proizvoda...

Subotički partizanski odred i oslobođenje Subotice

Posle krvavih pokolja od strane mađarskih fašističkih okupatora u zimu 1941/1942, teških gubitaka i krize ustanka u Bačkoj, došlo je do obnavljanja pokrajinskog rukovodstva i povezivanja sa Sremom, a zatim do oživljavanja NOP-a u Bačkoj. Tako je krajem 1943. i početkom 1944. godine u Su-

⁵³ Operat. dnevnik Brigade, Arhiv VII, k. 1402, br. 35—38.

botici, tom najsevemijem delu naše zemlje, došlo do oživljavanja rada partijskih i skojevskih organizacija, osnivanja Gradskog komiteta KPJ i SKOJ-a, Gradskog i rejonskih NOO, Odbora AFŽ-a i drugih oslobodilačkih organizacija. Oni su razvili živu aktivnost u političkom radu sa narodom, prikupljanju pomoći i pripremanju uslova za pokretanje oružanih akcija na ovoj za partizansku borbu veoma nepovoljnoj teritoriji.

Da bi se pospešio razvoj oružane borbe, po odluci Glavnog štaba Vojvodine, krajem avgusta iz vojvođanskih jedinica u Sremu izvučeni su iskusniji borci — Bačvani i dobro naoružani i opremljeni, sa dosta municije i eksploziva, upućeni u Bačku. Jedna takva desetina upućena je na teritoriju subotičkog sreza da posluži kao jezgro za formiranje Subotičkog partizanskog odreda. Već i sam marš ove desetine, preko ravne i okupirane Bačke, dug blizu 120 km, predstavlja svojevrstan podvig.

Njihova pojava i prve akcije koje su odmah usledile u okolini Subotice uneli su pravu pometnju u redove neprijatelja i spontano raspoloženje naroda koji ih je radosno prihvatio i svestrano pomagao. U svom prvom izveštaju članu Pokrajinskog komiteta Gezi Tikvickom, Jovan Mikić Spartak, komandant Odreda, koji je već posle desetak dana narastao na 50 boraca, piše:

»... Narod je ovde sjajan!... Prosto neverovatno, teško je opisati sa kolikim oduševljenjem nas dočekuju. Tri četvrtine bunjevačkih salaša su spremni da nam budu baze. Bunjevci su se, izgleda mi, potpuno probudili, široko nam otvaraju srca i domove, plaču od radosti kada se na pragu pojavimo...

Meni je već neugodno šta se radi kada dođemo u neku kuću. Sakupi se, protivno svim uputstvima i naredenjima o konspiraciji, ceo komšiluk („Ovo je naš. Ovo je naš!“ — kaže nam gazda salaša tako da sam jednom sasvim spontano uzviknuo: „Pa tu je ceo narod naš!“), pa se tu onda kolju pilići, prasići, otvaraju flaše sa kompotom, peku palačinke i fanci — jednom rečju, nastaje čitavo slavlje i veselje kao na svadbi. Jedino ne shvataju kako to da ne pijemo vino. Jedan gazda salaša (uzeli smo ga za informativca Odreda) nam je svima nabavio odela... Da imamo oružja, mogli bi da zauzmemo, odnosno oslobodimo i samu Suboticu ili logor u Topoli — toliki je broj onih koji bi da nam pristupe. I pored rigorozne se-

lekcije, već nas je u samom Odredu 50. Naoružani smo sa sledećim naoružanjem: 1 puškomitraljez, 7 mitraljeta, 19 pušaka, 18 revolvera i svega 17 bombi... bilo bi veoma poželjno da nam pošaljete bar jedan „Džon-Bul“, što više bombi, koju pušku i eventualno jedan puškomitraljez...»^H

Za nešto više od mesec dana Subotički odred izveo je dvadesetak oružanih akcija, od kojih su najznačajnije dizanje u vazduh električne centrale u Subotici i borba za oslobođenje Subotice. Upad Subotičkog odreda u Suboticu 10. septembra 1944, predstavlja ne samo njegovu najavu na ovom terenu, koja je daleko odjeknula, nego i veoma poučan primer uspešne partizanske diverzije. Jedan od desetorice učesnika u drskom napadu na električnu centralu u neposrednoj blizini konjičke kasarne i žandarmerijske postaje, kao i garnizona prepunog fašističke vojske, bio je i Jovica Jerkov, komesar bataljona u Subotičkom odredu i kasnije u Osmoj vojvodanskoj brigadi. Evo kako je on opisao ovu akciju:

»... Doneta je odluka da se krene na glavni ulaz jer je sporedni u međuvremenu bio zatvoren. Pošto nismo našli odgovarajuće merdevine, zaobišli smo ogradu i izbili na glavni put. Išli smo pored samih kuća. Putem su prolazili kamioni sa vojskom i poneka limuzina sa oficirima. Ulaz u centralu bio je oivičen zelenilom-puzavicom. Pred žandarmerijskom postajom, prekoputa od centrale, nismo videli žandarma, ali se odnekud čuo bat njihovih cokula.

Vrata na centrali su bila samo pritvorena. Spartak ih otvara širom i ulazi prvi. Tiho smo šmugnuli za njim i za čas se našli u centrali.

— Hej, ko ide!? — viknu stražar na mađarskom jeziku.

Praveći se da nismo čuli njegov poziv, produžili smo pravo prema njemu, sa uperenim oružjem. Zastao je kao omađijan, očiju prikovanih za cev našeg puškomitraljeza, a puška mu u ruci. Voja ga brzo razoruža — predao se bez otpora, ukočen i preneražen od straha. Miloš upire u njega automat i naređuje mu da ga vodi do sledećeg stražara. Za nekoliko minuta privodi i preostalu trojicu. Na ulaz postavljamo našeg stražara. Svi ostali ulazimo u zgradu. Upravo je isticala ponoć.

⁵⁴ Pismo J. Mikića Spartaka od 24. IX 1944, Gradski muzej Subotica, inv. br. 811/8.

Radnici u centrali nemo nas posmatraju.

— Dođite svi ovamo, brzo! — doviknuo im je Spartak.

Začas su ise okupili u jednom uglu prostorije. Za to vreme Voja je već postavljao eksploziv na transformator.

— Ima li još koga u centrali? — pita Spartak.

— Nema, svi smo ovde — odgovara jedan, bled kao krpa.

— Mi smo jugoslovenski partizani, onesposobićemo centralu — objasnio im je Spartak. — Vojo, pali!

Tek što je štapin počeo da gori, jedan od prisutnih sav izbezumljen viknu:

— Moja žena je gore, sa detetqm...

To je bio taj, takozvani komesar. Stanovao je na spratu iznad centrale.

Istog trenu Spartak potrča niz stepenice.

Štapin je, doduše, bio sporogoreći, ali je postajao sve kraći i kraći. Svima nam je zastajao dah, a Spartaka još nema.

Voja je već spremao makaze da preseče štapin, kad se konačno pojavio Spartak. U ruci je nosio dete, a za sobom vukao unezverenu ženu.

— Svi napolje! — viknuo je još sa stepeništa.

Istrčali smo na ulicu. Na drugoj strani ulice, pred žandarmerijskom stanicom, stražar se mirno šetao.

Odjeknula je detonacija.

Subotica je ostala u mraku. Akcija je uspela..

Desetog oktobra 1944. štab Odreda nalazio se u Skenderevu u bazi Lajče Jaramazova kada je dobio izveštaj da su u Aleksandrovu i Malom Bajmoku primećene prethodnice Crvene armije. Spartak je naredio da se odmah prikupe borci iz obližnjih baza u Tavankutu. Za nekoliko časova prikupilo se Oko 40 boraca. Na raspolaganju su imali i jedan kamion koji su pre toga zaplenili u Subotici. Natovareni na kamion, 10. oktobra u 21 krenuli su iz Skendereva prema Subotici. Pred Malim Bajmokom Odred se sreo sa izviđačkim delovima 40. gardijske streljačke divizije 31. streljačkog korpusa 46. armije 2. ukrajinskog fronta. Posle veoma srdačnog pozdravljanja, razmene oružja i informacija o neprijatelju, sporazumeli smo se da radi zajednič-

⁵⁵ Bilten 8. vojvod. brigade, br. 10/83.

kog sadejstva i veze u Odredu ostane jedan crvenoarmejac. Za to vreme, Miloš Tadijin, zamenik komandanta Odreda, pošto je znao da vozi, vratio je kamion po još jednu grupu boraca. Po pristizanju i sledeće grupe iz Skendereva, Odred je krenuo u Suboticu.

Ne nailazeći na otpor neprijatelja, Odred je u 21 čas izbio Somborskim putem u centar grada. Na prilazu Gradskoj kući, po ranije sačinjenom planu i rasporedu, kroz Štrosmajerovu ulicu uputila se jedna četa sa komandantom bataljona Tivadarom Felegijem Radenkom na čelu. Njihov zadatak je bio da zauzmu poštu. Tamo, međutim, nije bilo neprijatelja. Drugi, veći deo Odreda, na čelu sa komandantom Jovanom Mikićem Spartakom i komesarom Jougenom Njaradijem Stenjkom, uputio, se prema železničkoj stanici.

Na prilazu stanici iz parka, na Odred je otvorena vatra. Mikić je tada naredio da se stanica opkoli i zauzeme na juriš. Ostavljajući sa severne strane svoga zamenika Miloša Tadijina, Mikić je sa grupom boraca obišao stanicu sa južne strane i prvi izbio na peron. Upadajući tako iz jedne u drugu prostoriju, pozivao je neprijateljske vojnike na predaju. Jedan oficir je odbio predaju i pištoljem smrtno ranio hrabrog komandanta Subotičkog odreda i čuvenog predratnog atletičara Jovana Mikića Spartaka. Saznavši za njegovo ranjavanje, borci su pošli u odlučujući juriš i ubrzo skršili i poslednji otpor neprijatelja. Tom prilikom ubijeno je oko 30 a zarobljeno više od 200 neprijateljskih vojnika.

Ujutru, oko 9 časova, 11. oktobra, iznenada, kada to više niko nije očekivao u blizini železničke stanice pojavila su se tri kamiona nemačkih vojnika. Grupa boraca koja se sa komandantom bataljona Tivadarom Felegijem Radenkovom zatekla na železničkoj stanici bila je zasuta vatrom, na koju je odgovorila još žešće. Osetivši da su naišli na »tvrđ orah«, Nemci su se povukli prema severu. Na žalost, u toj kratkotrajnoj borbi na železničkoj stanici ostao je mrtav još jedan komandant iz Subotičkog odreda. Bio je to Tivadar Felegi Radenko, student iz Novog Sada i borac Sremskog odreda od 1943. godine.

Odmah posle proterivanja ove grupe Nemaca, u potrazi za njima u Suboticu je upao jedan eskadron ruske konjice. »Upi-

tali su nas za Germance!« — navodi Jovica Jerkov i dodaje: »vratili su se brzo. Nemce nisu stigli. Ali su pokupili naše zarobljenike i povelili ih sa sobom.«⁵⁶

Tako se završio kratak ali uspešan borbeni put Subotičkog partizanskog odreda. Dva dana posle ulaska Osme vojvođanske brigade u Suboticu u njen sastav ušao je i kompletan Subotički NOP odred sa oba svoja bataljona. Za Brigadu će to predstavljati veliko borbeno i kadrovsko ojačanje jer su, kako smo videli iz SpartaKuvog pisma, u Udica pirmani borci posle veoma »rigorozne selekcije« (zdravi i mladi ljudi, koji su služili vojsku i bili politički opredeljeni za NOP).

Oko upotrebe i učesća sovjetskih jedinica u Samom gradu, za oslobođenje grada uopšte, ima nekih neslaganja u našoj i sovjetskoj historiografiji pa i dokumentaciji. UuK se u sovjetskoj Istonogranji oslobođenje Subotice pripisuje isključivo 4U. garu. strelj. diviziji II. str. Korpusa (Mmasjan, /aharov, izveštaj btaoa fo. armije ur. ooz od li. a lyttj, uuiie se a na^iin posieratnim napisima i hronologijama govori isključivo o Subotičkom partizanskom ureau u^i- uuuajic, amen o. vuis, or. o/*+; t. reric, Msiuen, br. Jovica JerKov, nuten Dr. IU/öj; *tironoiogija Muzeja revolucije vojvodine* i dr.}. Slično je i sa datumom oslobođenja Subotice. Kod nas se uglavnom govori o IU. oktooru Kao danu oslobođenja subotice, u sovjetskoj literaturi i dokumentaciji izričito se tvrdi da je to Dilo 11. oktobra, dakle istog dana Kada je oslobođen i Segedin.

fo našem mišljenju, najtačnija zabeleška data je u *Hronologiji oslob. borbe naroda Jugoslavije*, gde se za 11. oktobar kaže da su na taj dan »Subotički partizanski odred i prednji delovi 31. gardijskog streljačkog korpusa oslobodile Suboticu«. Jer, sasvim je logično da je oslobođenje Subotice u neposrednoj vezi sa tzv. debrecinskom operacijom i dejstvima 2. ukrajinskog fronta (6—27. X 1944) i da su jedinice 31. streljačkog korpusa i njegove 40. gard. streljačke divizije razbivši spoljnu okupaciju na l'isi i na prilazima Subotice omogućile Subotičkom NOP odredu da uspešno izvede svoj napad na železničku stanicu u Subotici. I obratno. Malobrojnom prednjem odredu 40. gard. streljačke divizije i te kako je dobro došla pomoć i sadejstvo Subotičkog NOP odreda u oslobođenju i održanju u svojim rukama ovog veoma značajnom saobraćajnog i velikog ekonomskog i kulturnog centra kakav je u to vreme bila Subotica. Otuda je i svaka isključivost i majorizacija u našoj i sovjetskoj historiografiji istorijski neodrživa i štetna.

Povratak 3. bataljona u sastav Brigade

Napred je već rečeno da je 12. oktobra u Zrenjaninu, po odluci Glavnog štaba Vojvodine, iz Osine vojvođanske brigade izdvojen njen 3. bataljon, koji je 'trebalo da posluži kao kadrovsko jezgro za formiranje nove — Četrnaeste vojvođanske brigade. Sa tada najjačim 3. bataljonom ostao je i komandant Osme brigade Milan Korica Kovač, koji je predviđen za komandanta nove, Četrnaeste brigade, kao i Spasoje Anojčić Rića, omladinski rukovodilac Osme brigade, koji je određen za političkog komesara nove brigade. Za komandanta. Osme brigade postavljen je njen dotadašnji komesar Vladimir Branković Gada. Njegovu dužnost preuzeo je Uroš Ostojić Đetić, pored svoje dotadašnje funkcije zamenika ^političkog komesara, a za načelnika Štaba je došao kapetan Rudolf Akrap, koji se dotle nalazio na radu u Glavnom štabu Vojvodine.

Nakon odlaska Brigade za Suboticu, 3. bataljon se zadržao u Zrenjaninu do 19. oktobra. Međutim, do formiranja nove, Četrnaeste vojvođanske brigade nije došlo sve do 11. novembra i to u Bačkom Petrovcu od boraca slovačke narodnosti. Iz naše dokumentacije nismo utvrdili decidirani odgovor zašto je ovako postupijeno i kako je došlo do izmene odluke Glavnog štaba Vojvodine. Po mišljenju Spasoja Anojčića Kiće i Milana Korice Kovača, jedan od glavnih razloga je bio i nedostatak iskusnih rukovodećih kadrova za kompletiranje štabova bataljona i komandi četa. Naime, najveći deo rukovodećih kadrova iz rasformiranih banatskih odreda raspoređen je u Dvanaestu vojvođansku brigadu, koja je 8. oktobra formirana u Vojlovici kod Pančeva, i Trinaestu vojvođansku brigadu, obrazovanu 13. oktobra u Kikindi. Ove dve brigade apsorbovale su i najveći deo boračkog sastava i dobrovoljaca. Sem toga, veliki deo proverenih kadrova povučen je na rad u novoformirane vojnopozadinske organe, Vojnu upravu, organe vlasti i si.

— Kada sam se u Zrenjaninu obratio sekretaru Pokrajinskog komiteta drugu J. Veselinovu Žarku sa rečima da nam je u 3. bataljonu ostalo samo 17 članova Partije, nešto kandidata i 45 članova SKOJ-a i da nemamo dovoljno iskusnih rukovodilaca za štabove bataljona, on se složio da se formiranje nove

brigade odloži za kasnije — kaže Spasoje Anojić Kiča." — Mi smo tada preuzeli ulogu Komande garnizona u Zrenjaninu, a 19. oktobra dobili smo naređenje da se preko Bečeja i južne Bačke vratimo u sastav svoje, Osme vojvođanske brigade.

— Ta maršruta nije slučajno izabrana — nastavlja dalje Kiča. — Trebalo je, preko slobodarske šajkaške, Titela, Novog Sada i Bačke Palanke i srednje Bačke, odakle se okupator tek povlačio, napaćenom narodu najaviti dugo očekivanu slobodu. Dobili smo punu slobodu odlučivanja i bližeg preciziranja pravca kretanja i načina dejstva na ovom još nesigurnom terenu i putu dugom skoro dve stotine kilometara...

— Preko Melenaca, Kumana i Bečeja stigli smo 20. oktobra oko 2 časa do mosta kod Bačkog Gradišta — nastavlja dalje Milan Korica Kovač. — Tu nam je priređen doček iz mitraljeza. Iako je bio upozoren da se u ovom selu još nalaze Nemci, komandir čete koja je nastupala na čelu bataljona nije tom upozorenju pridavao važnost. I kad se našao pred mitraljeskim rafalima, skočio je odmah sa konja u kanal pun vode. Za tren pka isprazniše se fijakeri i kola trupne komore. Intendanti i pomoćno osoblje brzo su se našli u prvom borbenom redu, jer tu je ipak bio najsigurniji zaklon. Tek u svanuće bataljon je uspeo da odbije neprijatelja i nastavi put prema Žablju i Čurugu. Posle jedne neprijatne rasprave sa meštanima Čuruga, koji su na svoju ruku pozatvarali neke domaće izdajnike, učesnike u čuvenom pokolju Srba u zimu 1942. godine, želeći nad njima da izvrše odmazdu, Kovač dalje nastavlja:

— U Temerinu i Bačkom Jarku zadržali smo se 22. oktobra. Malo smo se odmorili i pokušali da ispitamo situaciju u Novom Sadu. Ni od koga nismo uspeli da dobijemo nikakve podatke. Ipak smo krenuli za Novi Sad. Pošli smo oprezno, jer je pred nama bio jedan veliki grad. U grad smo ušli Kisačkom ulicom. Deo bataljona išao je u koloni, držeći se kuća, spreman za borbu ako zatreba. Drugi deo je išao kolima. Ulica beše zamračena. Samo poneko od građana pojavljivao se na ulici.

⁵⁷ Ovu brigadu ne treba nikako dovoditi u vezu sa 14. slovačkom brigadom, koja je docnije formirana u Bačkoj. Ova je trebala biti formirana u Banatu u Zrenjaninu, odmah posle 13. brigade.

Na raskrsnici kod Tanurdžićeve palate nije bilo ni žive duše. Komesar Kića, ja i kurir zastali smo za trenutak razmišljajući na koju stranu da se uputimo. Sa nama su u grad ušle i sovjetske »razvojotke«, ali su začas nestale svojim poslom.

Danas, posle toliko godina, nikako ne mogu da se setim kako smo se našli na večeri kod vlasnika Tanurdžićeva palate — Kića, ja i kurir. Sećam se kao kroz maglu kako su me zapanjili raskoš i pažnja sa kojom smo bili okruženi na večeri.

Tu smo se zadržali do tri sata izjutra, pa je bataljon produžio marš prema Futogu. Iznenada smo se sreli kod Sinagoge sa sovjetskom kolonom, koja je takođe pošla ka Futogu...

Spasuje Anojčić Kića i mnogi borci. 3. bataljona, kao na pr. Laza Pecković, Mika Esapović, Mita Bugarski i dr., takođe potvrđuju navode Milana Korice i kategorični su da prilikom njihovog ulaska u Novi Sad nisu naišli niti na jednog borca Novosadskog partizanskog odreda ili bilo koje druge naše jedinice.

Ovo ističemo zbog toga što je poslednjih godina bilo podosta diskusija oko pitanja — koja je jedinica NOVJ prva ušla u Novi Sad; ko je prvi istakao zastavu slobode na Gradskoj kući i si. To je zaista deplasirano, jer neprijatelj je, pre toga, porušio most na Dunavu i napustio Novi Sad bez borbe. Njegovo oslobođenje je rezultat, pre svega, opšte situacije na susednim frontovima i uspešnog završetka beogradske i debrecinske operacije.⁵¹

⁵⁸ Pored Novosadskog odreda, za koji je neosporno utvrđeno da je u Novi Sad ušao ujutro 23. oktobra, svoj »primat« za ulazak u Novi Sad dokazuju borci i autori napisa o 7. i 12. vojvodanskoj brigadi. Naročito su uporni autori monografija 12. VUB Đ. Momčilović i M. Popov, koji uprkos originalnog izveštaja Štaba 12. brigade (Arhiv VII, k. 213, reg. br. 4/35) gde stoji da je 12. VUB ušla u N. Sad 24. X u 15 časova, to vreme pomeraju napred i tvrde da je »12. VUB prva krupnija jedinica koja je posle Novosadskog NOPO ušla u Novi Sad«. Posle svestrane analize i kritičke ocene ovih napisa, autori monografije *Novi Sad u ratu i revoluciji* (str. 459) Z. Golubović i Z. Kumanov utvrdili su sledeći red ulaska naših jedinica u N. Sad: *Novosadski NOP odred, 3. bataljon 8. vojvodanske brigade, 7. vojvodanska brigada i na kraju 12. vojvodanska.*

— Sa sovjetskom kolonom stigli smo zajedno do Čiba (Čelareva) — nastavlja dalje svoj opis marša 3. bataljona M. Korića Kovač. — Tu smo se pozabavili ostacima nemačke vojske koja se ispred nas povlačila, ne pružajući nigde otpor. Ispred samog sela ugledali smo kako uzleće avion »roda« — verovatno je poneo nekog od nemačkih komandanata, zaostalog iza glavne kolone.

Na drugoj strani obale ugledali smo mučan prizor: ogromne plamene baklje dizale su se iz sela Neština. To su Nemci palili kuće povlačeći se iz sela.

Put prema Bačkoj Palanci bio je slobodan, jer su ispred nas već prošle jedinice Crvene armije, dok smo se mi zadržali oko zaostalih nemačkih delova kod Čiba. U prvi sumrak ušli smo u grad. U jednoj kući, gde se verovatno nalazio neki niži nemački štab, pronašli su naši izviđači radio-stanicu. Bila je uključena, ali u njenoj blizini nije bilo nikoga. Pobjegli su na brzinu.

Čitave te noći u Bačkoj Palanci, između 23. i 24. oktobra, petljali smo oko skele želeći da se prebacimo preko Dunava. Nikako nismo uspevali da je osposobimo za upotrebu. Goreli smo od želje da predemo u Srem i pomognemo malo nezaštićenom narodu fruškogorskih sela.

Kad je svanulo, pronašao nas je kurir sa naređenjem da odmah produžimo za Suboticu, u sastav Brigade...

Dolazak boraca Srednjobanatskog odreda

Nekako sa povratkom 3. bataljona u Suboticu je došlo oko 90 boraca bivšeg Srednjobanatskog odreda. Oni su na traženje maršala Tita izvučeni iz jedinica Crvene armije i vraćeni u Jugoslaviju. U Subotici su ušli u sastav Osme vojvođanske brigade. Interesantan je borbeni put ovog odreda do Subotice. Iznosimo ga u sažetom obliku.

Formiran 3. septembra 1944. u naprednom kolonističkom selu srednjeg Banata — Miletićevu, on je već narednog dana prešao rumunsku granicu da bi preko uspostavljene veze sa rumunskim pograničarima došao do oružja. Pošto do realiza-

cije ovog plana nije došlo, Odred je produžio do sela Soka, naseljenog srpskim stanovništvom. Ovde je Odredu pristupila nova grupa dobrovoljaca, tako da je njegovo brojno stanje već 7. septembra naraslo na 300 ljudi.

Saznavši za njegovu lokaciju, jače nemačke snage iz Vršca preduzele su poteru. Suočen sa ovakvim snagama gotovo bez naoružanja, Štab Odreda je odlučio da se podeljen u nekoliko grupa probije iz okruženja. Jedna grupa sa oko 80 boraca, na čelu sa komandantom Đorđem Mitićem i komesarom Jovanom Tišmom, uputila se dublje u Rumuniju, u susret Crvenoj armiji. Probijajući se kroz mnoge zasede i gonjen u stopu od jakih nemačkih jedinica, Odred je 19. septembra uspeo da uspostavi kontakt sa izvidnicom Crvene armije. Dogodilo se to u selu Gataji.

Jedinica sa kojom je Štab Odreda uspostavio kontakt i stavio joj se na raspolaganje činila je prednji odred 2. ukrajinskog fronta i nosila je naziv 3. gardijski vazdušnodesantni kavalerijski odred Bogdana Hmeljnjackog, Bukureško-streljački puk. Odred je i dalje zadržao svoju strukturu, naziv i komandovanje, ali je u okviru ovog puka figurirao kao njegova 9. četa. Pošto je dobro naoružan, još iste večeri počeo je da izvršava borbene zadatke, uglavnom izviđačke i u ulozi prednjih i gonećih odreda.

Dvadeset prvog septembra u 13 časova jake nemačke snage iznenada su napale delove ovog puka u selu Gataj. Borci našeg Odreda pokazali su tom prilikom izuzetnu hrabrost i upornost. Poslednji su se povukli iz sela kada je selo već ostalo u okruženju. Tom prilikom poginuli su komesar odreda Jovan Tišma i borac Milan Vranješ, a ranjeni su komandant Odreda i još dva borca. Nakon toga Odred je učestvovao u svim borbama ove jedinice na teritoriji Jugoslavije i Mađarske. Naročito teške borbe vođene su oko Debrecina. Tu je poginulo još nekoliko najboljih boraca Odreda. Jedno odeljenje upućeno je u sastav druge divizije.

— U Debrecinu smo ostali dva-tri dana i tom prilikom preko Štaba puka postavili smo zahtev za naš povratak u Jugoslaviju, u NOVJ — pričaju borci Odreda Đuro IČlašnja i Rade Petković. — Ubrzo je stigla saglasnost sovjetske i naše

komande. Putovali smo zaprežnim kolima i za kratko vreme stigli u Suboticu. Istog dana, Štab Odreda stupio je u kontakt sa Štabom Osme vojvođanske brigade, gde je odlučeno da uđemo u njihov sastav. U krugu jedne kasarne, gde smo odmah zatim bili postrojeni, zamenik komesara Uroš Ostojić Đetić održao nam je govor i pozeleo dobrodošlicu... Mnogi naši drugovi postali su četni i vodni rukovodioci u Osmoj vojvođanskoj brigadi. Veliki broj ih je ranjen i odlikovan a 13-torica su ostala zauvek na borbenom putu Brigade. Među njima su bili Lazo Zarić, komandir, i Milan Panćin, komesar čete, Sreten Rodić, omladinski rukovodilac bataljona, vodnici Žarko Sučević i Ilija Orlić, delegat Nikola Bobić, dok su ostali izginuli kao hrabri mitraljesci, desetari i bombaši...

Reorganizacije Brigade i odbrana Subotice od spoljnih i unutrašnjih neprijatelja

Povratak 3. bataljona i ulazak Subotičkog i Srednjobanatskog odreda u sastav Osme vojvođanske brigade pored svakodnevnog priliva sve većeg broja mladih dobrovoljaca iz Subotice, Sente i njihove neposredne okoline pretvarali su Brigadu svakog dana u sve snažniji borbeni kolektiv. Tako je već sedam dana posle dolaska u Suboticu, u Operativnom dnevniku Brigade zabeleženo da Brigada ima 1.712 naoružanih boraca i 61 drugaricu svrstane u četiri bataljona. Samo desetak dana kasnije, u Nadbarački brojno stanje će porasti za još 1.000 novih boraca, a Brigada će dobiti i svoj 5. bataljon, artiljerijski divizion, konjički eskadron i prateću četvu, sa kompletnim sovjetskim pešadijskim naoružanjem. »Brojno stanje nam se utrostručilo i već 26. oktobra, kada sam se ponovo vratio u Suboticu« — kaže Milan Korica Kovač, koji je sada ponovo preuzeo dužnost komandanta Brigade — »imali smo već 2.200 boraca svrstanih u pet bataljona, artiljerijski divizion, prateću i intendantsku četvu... Brigada je i do tada bila dobro naoružana — lakim pešadijskim naoružanjem, naravno. Sada smo dobili novo, sovjetsko naoružanje, sve od pištolja do protivavionskih topova. Trebalo nam je samo još

malo vremena da se borci upoznaju i obuču u rukovanju novim naoružanjem...«

»U Subotici smo stvorili jednu zaista jaku, mladu i poletnu jedinicu koja se po svojoj borbenoj vrednosti i pre svega po vatrenoj moći mogla svrstati u red najjačih brigada i jedinica NOVJ u to vreme. Bio je to veliki kvalitetni skok na istorijskom i borbenom putu Brigade, koji joj je omogućio da se osposobi za izvršenje najsloženijih ratnih zadataka u teškim frontovskim uslovima sa kojima smo se susreli već kod Batine« — tvrde komesar 2. bataljona Veselin Živković i komesar Brigade Vladimir Branković Gadža.

Uporedo sa reorganizacijom, preoružanjem i intenzivnom obukom, za vreme svog boravka u Subotici Brigada je izvršavala i niz drugih veoma odgovornih vojno-političkih i borbenih zadataka. Poražene neprijateljske snage, kako one prikrivene u gradu, tako i one u neposrednoj okolini Subotice, nisu se mirile što su olako izgubile ovako važan saobraćajni čvor i kulturno-politički i ekonomski centar severne Bačke. Sinhronizovanim akcijama spolja i uz pomoć prikrivenih izdajnika iznutra, neprijatelj je u nekoliko navrata pokušao da povрати Suboticu i ugrozi njenom stanovništvu već izvojevanu slobodu. O tim osujećenim pokušajima neprijatelja ima dosta podataka i u brigadnoj dokumentaciji.

Tako iz Operativnog dnevnika Štaba Brigade za 21. i 22. oktobar 1944. saznajemo:

— da je u Subotici zavedeno opsadno stanje »jer ima podataka da peta kolona i neprijateljski elementi nameravaju da izvrše puč i da je neprijateljska akcija izvana i iz grada Subotice trebala biti povezana«;

— da su jače neprijateljske snage koje su sa severa krenule prema Subotici, saznajući da se na putu prema Tompi i na liniji Zapadni vinogradi—Čordaški put nalaze u zasedi 2. i 3. bataljon Osme brigade, iznenada odustale od pokreta prema Subotici i vratile se ponovo na sever;

— da se jedna kolona mađarskih honveda istovremeno uputila prema Subotici iz pravca Segedina. Njima u susret je

hitno upućen 4. bataljon Osme brigade. Prevezen tramvajem do Palića, bataljon je trčećim korakom sustigao mađarsku kolonu i tom prilikom zarobio jednog oficira i 57 mađarskih vojnika sa celokupnim naoružanjem;

— »nameravanom napadu na Suboticu doprineo je i oklopljeni voz, te je pruga Subotica—Budimpešta porušena na 8 km od Subotice«;

— da je severno od Subotice pored puta koji vodi za Tompu preko Daščanske sume, železničke pruge koja vodi za Budimpeštu do Čordanskog puta obrazovan neprekidni front a da su ostale jedinice Osme brigade zbog nameravanog puča u gradu u pripravnosti;

— da su neke jedinice Osme brigade upućene u Sentu i Sombor kao stalna posada ovih gradova;

— da su neki delovi Brigade upućeni za obezbeđenje ruske artiljerije na putu za Tompu, severozapadno od Subotice, kao i »za pojačanje ruskog fronta na jugu Subotice u selu Šandor itd. .⁵¹

Vidljivo je, dakle, da je Štab Brigade tih dana imao pune ruke posla, da je postupajući samostalno i u skladu sa nastalom situacijom ostao na visini svoga zadatka, kao i da je Osma vojvođanska brigada odigrala značajnu ulogu u očuvanju grada i sprečavanju razaranja, zločinačke osvete nad njegovim stanovništvom, koje se već masovno i plebiscitarno opredelilo za novu Titovu Jugoslaviju.

— Nalazio sam se na obezbeđivanju prema Kelebiji, nedaleko od železničke pruge, kad se iznenada, iza naših leđa, do-

⁵⁹ Operativni dnevnik Štaba Brigade (Arhiv VII, k. 1402, reg. br. 35—38); izvod iz Oper. dnevnika od 1—26. X 1944 (k. 1401, reg. br. 7—2); izveštaji Štaba Brigade od 22. X 1944 (AVII, k. 1401, reg. br. 6—2 i k. 213, reg. br. 33—4.

Prema izjavi Borivoja Stakića iz Vrdnika, mađarske vojnike na Paliću zarobila je njegova 1. četa 2. bataljona u kojoj se posebno istakla njegova desetina.

lazeći iz Bačke Topole preko Subotice, pojavio nemački oklopni voz — priča borac 1. bataljona, tada već delegat voda Joca Despotov iz Despotova. — Ni danas mi nije jasno kako je prugom od Novog Sada, gde su se po našem mišljenju već nalazili Rusi, protutnjao leroz Suboticu i na očigled svih nas, Rusi i građana Subotice, pucajući iz topova i mitraljeza, produžio neometano za Budimpeštu. Gledali smo za njim zgranuti i ozlojeđeni. Tek tada smo dobili naređenje da hitno porušimo prugu i da mu onemogućimo eventualni povratak u Suboticu. To smo i učinili... Jedna naša patrola produžila je sve do Kelebije, ali ni tamo nije naišla ni na kakav otpor neprijatelja. ...

Brzom intervencijom organa nove vlasti, tek formiranih organa OZN-e, uz svestranu pomoć boraca Osme vojvođanske brigade, pohapšeni su neprijateljski elementi, Folksdojčeri i domaći izdajnici koji su kovali zaveru u gradu i bili u vezi sa neprijateljskim jedinicama u okolini Subotice. To isto je učinjeno i u Bajmoku, gde se pre toga nalazio štab nemačke divizije, zatim u Senti i drugim mestima. Iskoristivši masovan priliv dobrovoljaca, neprijatelj je pokušao da se ubaci i u Osmu vojvođansku brigadu. O tome govore i neki borci: Mikica Budimčić, Ivan Kričković, Ljubica Pantelić, Pera Mamuzić i dr.

— Prilikom formiranja artiljerijskog divizionu, u kojem sam ja postao omladinski rukovodilac — priča Mikica Budimčić — za njegovu popunu tražili smo starije iskusnije ljude, koji su već služili vojsku u artiljeriji, mitraljeskim i minobacačkim jedinicama. Tako se u divizionu našao veći broj starijih jugoslovenskih vojnika i podoficira. Među njima je bio i jedan bivši jugoslovenski oficir, major po činu, koji je postavljen za zamenika komandanta divizionu. On se pokazao veoma agilna u obuci vojnika na topovima koje smo zaplenili u artiljerijskoj kasarni u Subotici.

Sasvim slučajno, preko jednog vojnika romske narodnosti koji je uhvaćen kako tajno iznosi pištolje iz kasarne i predaje nekim civilima u gradu, otkrili smo da se radi o čitavoj ilegalnoj organizaciji i da je na njenom čelu baš taj oficir, zamenik našeg komandanta. Pošto je on jedini stanovao u gradu, za-

jedno sa Perom Perićem i još nekoliko boraca prisustvovao sam njegovom hapšenju. Ponašao se veoma drsko i nadmeno. Kasnije se ispostavilo da u divizionu ima još njegovih ubačenih ljudi i članova tajne organizacije »Trojanski konj«. Nazvali su je tako jer im je bio glavni zadatak da pošto likvidiraju naše štabove, uz pomoć onih u gradu koje su naoružavali našim oružjem, izvrše puč i »oslobode« Suboticu od boljševika. Njega je još 1943. godine zavrbovao Tibor Rem, rukovodilac mađarske obaveštajne službe u Subotici sa još nekim, četnički nastrojenim elementima i politikantima..⁶⁰

Artiljerijski divizion imao je prilikom formiranja u Subotici samo tri, da bi već po prijemu ruskog naoružanja dobio još dve baterije. Od naoružanja imao je 6 protivtenkovskih topova, 1 protivavionski top, 2 protivavionsika mitraljeza, 4 topa 75 mm, 10 minobacača 82 mm, 5 minobacača 81 mm. (Prema sećanju Pere Mamuzića, ii početku je svaka baterija imala i po dva teška mitraljeza). Brojno stanje diviziona iznosilo je 342 borca i 14 drugarica. Od pešadijskog naoružanja imao je 232 puške, 71 automat, 11 pištolja i 2 protivtenkovske puške." Komandant diviziona postao je Bogdan Stojković Crni Đorđe, komesar diviziona postao je Petar Marković (poginuo 16. aprila 1945. kod Kućanaca), zamenik komesara Dragoljub Tomić Mornar (poginuo 12. decembra 1945. kod Belog Brda), omladinski rukovodilac bataljona Milorad Budimčić Mikica.

Za komandanta novoformiranog 4. bataljona postavljen je Stevan Bobocki (poginuo 10. marta 1945. kod Bar. Petrovog Sela), komesar bataljona Jure Čule. Njegov zamenik postala je Drena Čirić a zamenik komandanta Ignjat Milutinovic Kurjak.

Komandant 5. bataljona postao je Aca Opojlević, koji se u međuvremenu vratio sa kursa, politički komesar postao je

⁶⁰ O delovanju Tibora Rema piše i J. Jerkov u *Biltenu* 8. vojvodanske brigade br. 10/83. Po sećanju Grge Vojnića, pomenui zamenik komandanta artiljerijskog diviziona koji je tom prilikom osuđen od narodnog suda i streljan, zvao se Andrija Mazić i bio je major BJV.

S Operativni izveštaji artiljerijskog diviziona br. 42 i 45 (Arhiv VII, k. 1404/A. reg. br. 5/8—2 i reg. br. 3/7—3); izvod iz Operativnog dnevnika diviziona (Arhiv VII, k. 1402, reg. br. 6—3).

Zdravko Pantić Čira, zamenik komesara Radivoj Filipović a zamenik komandanta Đura Miler Švaba."

Konjički eskadron imao je 70 konja i kompletnu konjaničku opremu (sablje, sedla) zaplenjenu u konjičkoj kasarni u Subotici. Komandir eskadrona postao je Vojislav Početak."

U brigadnoj intendanturi takođe je došlo do velikih promena. Ona je prilagođena uslovima savremenog frontalnog ratovanja. Formirana je transportna četa od 30-tak dvoosovinskih zaprežnih kola, koja je ubrzo prerasla u trupnu komoru. Na njeno čelo došao je Vasa Đorđević Zoza. Osnovana je mesarska radionica na čelu sa Lazom Đermanovom, zatim krojačka i obućarska radionica, finansijski odsek i dr. Intendant Brigade Vlajko Kalauzović dobio je dva pomoćnika: Srđu Mihajlovića — odgovornog za ishranu ljudi, i Jocu Maksimovića za ishranu stoke.

Brojno stanje bataljona raslo je sukcesivno u skladu sa radom novoosnovanih mobilizacionih centara i komisija. Regrutna komisija na čelu sa brigadnim lekarom dr Mišom Radićem radila je neprekidno u subotičkoj gimnaziji. Istovremeno je on organizovao i rukovodio tronedeljnim kursom za bolničarke, na koji se prijavio veliki broj omladinki iz Subotice i okoline. Osposobljeni regruti razvrstavani su u čete i bataljone i upućivani u kasarne, gde je sa njima izvođena intenzivna vojna i politička obuka. Za vojnu obuku iskorišćeni su svi bivši i rezervni oficiri i podoficiri koji su još podlegali vojnoj obavezi. Nakon tronedeljne obuke oni su kao posebni »marš-bataljoni« upućivani za popunu Osme brigade ili u neku drugu našu jedinicu. To se najbolje vidi iz sledećeg primera.

Prema Operativnom dnevniku 2. bataljona, od 2. novembra pa do 11. novembra 1944. nalazio u Nadbarački i Santovu, imao je sve do 10. novembra po spisku 204 drugova i 16 drugarica, da bi već sutradan, 11. novembra brojno stanje naraslo za skoro dva i po puta, ili na ukupno 453 drugova i drugarica. Od naoružanja je imao: 277 pušaka, 2 teška i 26 puškomitra-

^w Izveštai Štaba 5. bataljona od 10. XII 1944. (Arhiv VII, k. 1401, reg. br. 30—2).
⁶³ Izjava Pere Mamuzića iz Subotice.

ljeza, 3 teška i 1 laki minobacač, 3 protivtenkovske puške, 35 automata i 30 pištolja.⁶⁴ Ovakvo brojno stanje i naoružanje imali su tada i ostali bataljoni. Naoružanje je bilo rusko, novo, konzervirano, dopremljeno vozom do Nadbaračke.

Ispraćaj Brigade na Jront. Zar opet na Dunavu?

Ako je dolazak Brigade u Suboticu ostao skoro nezapažen, onda je njen ispraćaj posle tronedelnog boravka bio više nego svečan, gotovo spektakularan. Tome su doprineli ne samo pravilan odnos, prisna i drugarska saradnja, pomoć i spremnost naše vojske da se u svakom trenutku žrtvuje za slobodu svoga naroda, već pre svega činjenica da se u redovima Osme brigade našlo oko 2.000 Subotičana, cvet subotičke omladine i najprogresivniji deo njene mladosti i budućnosti. Tako je Osmo brigada, jedna od desetak vojvođanskih brigada za koju je »na severu Bačke« neko dotle jedva i čuo da postoji, odjednom postala sinonim ovog kraja, pojam sa kojim se Subotica neraskidivo, tako reći krvno i doživotno povezuje.

Ta promena osetila se već posle nekoliko dana i ulaska Subotičkog odreda u sastav Osme brigade. Nju je registrovao i tek pridošli borac Osme brigade Ivan Bašić:

— Ulice su ponovo oživele. Susreću se vojnici, poluvojnici (novopečeni partizani) i crvenoarmejci, svi sa petokrakama na čelu. I poneki civil, prikupio je sebi smelost pa prišio sebi na kapu, šešir ili šubaru poveću crvenu petokraku. Najviše je onih koji su na revere svoga kaputa prišili trobojku sa petokrakom zvezdom. Sve su to simboli i odrazi unutrašnjih zbivanja, osećanja i promena u dušama ljudi koji su pune četiri godine doživljavali prezir, nipodaštavanje i zlostavljanja osionih okupatora i njegovih domaćih satrapa. Teška mora robovanja sada je raspršena, nebo je vedro. Glave su visoko podignute, pogledi bistri, smeli, čela vedra, lica nasmejana. A sve to je u ljude unela jedna jedina reč — sloboda...

⁶⁴ Arhiv VII, k. 1401, reg. br. 14—2.

Odlukom Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine od 30. oktobra 1944, u Novom Sadu formiran*, je 3. vojvodanska divizija, koju je 13. novembra 1944. Vrhovni štab NOVJ preimenovao u 51 (vojvodansku) udarnu diviziju. U njen sastav ušle su Sedma, Osma i Dvanaesta vojvodanska brigada, a 11. novembra i 'tek formirana Četrnaesta vojvodanska (slovačka) brigada. Dvanaestog novembra u Diviziji je formirana i Artiljerijska brigada. Za komandanta Divizije postavljen je dotadašnji zamenik komandanta GŠ Vojvodine potpukovnik Sreta Savić Kolja, a za političkog komesara Đura Medenica. Zamenik komandanta postao je Đuro Dulić, a zamenik političkog komesara, nešto kasnije, postao je Uroš Ostojić Đetić.

Istog dana po formiranju. Štab 3. divizije izdao je naređenje svojim brigadama da upute deo svojih snaga na levu obalu Dunava i, pripreme se za izvršenje pokreta u rejon predstojeće operacije. Po tom naređenju, Osma brigada dobila je zadatak »da sa dva bataljona posedne Dunav na sektoru Močač—Bezdan, tako da jedan bataljon bude preko bivše jugoslovenske granice tj. u Mađarskoj, a jedan od granice do Bezdana«. ⁶⁵

Postupajući po prednjem naređenju, Štab Osme brigade je još istog dana izdao zapovest svom 2. i 3. bataljonu da odmah krenu za Baju, odnosno Nađbaračku i posednu položaje na levoj obali Dunava. Ukrcani u vozove, oba bataljona su ujutru 1. novembra 1944. krenuli u Baju, gde su stigli već u 5 časova i iskrkali se. Drugi bataljon je još istog dana produžio za Nađbaračku a 3. bataljon je ostao u Baji sve do 13. novembra 1944. Ostali delovi Brigade ostali su i dalje u Subotici, gde su izvršili popunu novomobilisanim ljudstvom i preporučali se novim sovjetskim oružjem.

Sedmog novembra u Subotici je, kao i u ostalim oslobođenim mestima naše zemlje, održan veliki narodni zbor povodom godišnjice velike oktobarske revolucije. Na zboru je govorio stani revolucionar, španski borac i narodni heroj, general

⁶⁵ Arhiv VII, k. 1399A, reg. br. 43—2/1. Iz ovog naređenja se, doduše, ne vidi predstojeći rejon koncentracije Divizije, ali se on naslućuje po usmerenju 7. brigade i premeštanju Štaba Divizije u Novi Sivac.

Božidar Maslarić. U svečanom defileu učestvovao je najmladi bataljon — 5. bataljon Osme vojvodanske brigade. On je već bio popunjen do pune formacije. U njegovom stroju nalazio se veliki broj mladih Subotičana. Bio je 'to njihov prvi ispit iz strojeve i tronedeljne opšte vojne obuke. Oni su ga sa uspehom položili.

— Na paradi oči građana bile su usmerene u ešelon svojih sinova, svoje mladosti, svoje uzdanice — nastavlja svoje opisivanje Ivan Bašić, koji se takođe nalazio u ovom stroju. — Borci su instinktivno osećali šta misle i osećaju njihovi roditelji, rođaci i sugrađani. Zato su još čvršće zakoračili. Ugiba se asfalt od udara njihovih ujednačenih iskoraka, mešao njihov bat sa pljeskom ruku, povicama i oduševljenim žagorom nepregledne mase Subotičana. Obostrano zadovoljstvo je dostiglo svoj vrhunac. Ovakav uspeh niko nije očekivao. O njemu se dugo pričalo. I danas se toga rado prisećaju. Bila je to prva slika, prva predstava žitelja Subotice o njihovim sinovima i kćerima, sada već uniformisanim brigadirima, prvi ponos na čvrstinu njihovih koraka, snage i odlučnosti...

Došao je i dan rastanka sa Suboticom.

— Nebo tog dana, 9. novembra, bilo je tmurno i oblačno. Kiša je neprekidno rominjala... U kasarni na Palićkom putu, među pripadnicima Osme vojvodanske brigade, neka pritajena uznemirenost, komešanje i užurbanost. Pešadincima je najlakše: pritezanje opreme, odeće i obuće, oružje u ruke i priprema je gotova. Ostalima, vezanim za teža oružja, oruđa, konje i vozila je mnogo teže. Ipak, svi rade brzo, dobro uvežbani i bez zastoja... U 16 časova Brigada je postrojena. Sve je spremno za pokret. Kiša i dalje sipi i natapa odeću. Čelo kolone kreće. Nižu se čete i bataljoni. Izdužila se cela Brigada. Partizanske pesme smenjuju jedna drugu. Cela Subotica odjekuje od pesme i naših koraka. Pravac je železnička stanica... Što smo dalje od kasarne, ulice su sve punije, sve življe. Na stanici prava gužva. Ceo grad se sakupio da isprati svoje sinove i najdraže... Dugačka kompozicija otvorenih teretnih vagona okrenuta je prema severu. To nam daje odgovor i o pravcu našeg putovanja...

Crvena kapa železničara, podignuta tablica, pisak lokomotive i kompozicija polazi. Istoga trena iz jednog vagona odjeknu pesma, borbena: »Mlada Vojvodanka pušku nosila...«

Kompozicija odmiče, likovi na peronu se smanjuju: ne vide se više ni maramice, ni suze, ni naborana lica majki, ni smrknuta lica očeva. Brigada se udaljava, odlazi, ostaju snažne želje i velika nadanja.

A kad se grla umoriše, pesma umukne, u vagonima zavлада tišina. Svako je pozeleo da makar nakratko ostane sam sa sobom, sa svojom intimom, svojim snovima i dilemama.

Kiša, kao za inat, neumoljivo sipi, kvasi i natapa. Uzalud su nam improvizovane nastrešnice od ćebadi i šatorskih krila, odela su promočena, vlaga i hladnoća prodiru do gole kože. Stajanje nas umara a noge u mokroj obući nabrekle pa zebu i bole. Poneko čučne, ali se brzo uspravlja zbog vlage i skućenog prostora... Napokon, posle teške i tamne noći, voz usporava, trza i staje.

— Nadbaračka! — i dugo očekivano: Iskrčavanje!...⁶⁶

Posle iskrčavanja u Nadbarački, Štab Osme brigade je dobio naređenje od Štaba 3. divizije da preda svoj deo fronta na Dunavu od Baje do Mohača i da se sa svim jedinicama premesti na sektor Mohač—Nadbaračka—Santovo. »... Nastojati da se sa svojom prvom borbenom linijom što više primakne levoj obali Dunava. Desno krilo produžiti u pravcu Mohača, koliko god je to moguće. Raspored izvršiti tako da ne nastane uzaludno rasipanje jedinica i da se obezbedi njihova uredna smena, kao i dovoljno jaka rezerva« — kaže se u pomenutom naređenju i upozorava da se Brigada »nalazi na neprijateljskoj zemlji te da treba pojačati službu bezbednosti i službu izviđanja«. Cilj ovog skraćanja fronta, kako se navodi, jeste »priprema nastupanja za odstupajućim neprijateljem«.⁶⁷

Štab Brigade je postupio po naređenju Štaba 3. divizije, ali je iz neutvrđenih razloga sve do 13. novembra 1944. u Baji i dalje zadržao svoj 3. bataljon, sve do novog pomeranja na

⁶⁶ Iz sećanja J. Bašića, borca 8. Brigade.

⁶⁷ Arhiv VII, k. 1401, reg. br. 5—1; reg. br. 8—2; reg. br. 11—2; 9—2 i 14—2. Muzej soc. revolucije Vojvodine, inv. 5662.

jug. Kako do »nastupanja za odstupajućim neprijateljem« od strane Osme brigade na tom pravcu nije nikad došlo, postavlja se pitanje koji je bio pravi cilj ovog pomeranja i skraćivanja fronta na upola manju širinu od prethodnih dana, kada su od Bačkog Monoštoru pa do Baje front držala samo dva bataljona Osme brigade? Ovo tim pre što Štab Osme brigade, ni tada a ni kasnije, nije dobio nikakva naređenja koja bi sugerisala i pripremu za forsiranje Dunava na celom tom sektoru.

Postoje mišljenja da je upućivanje Osme brigade u tzv. bajski trokut imalo prevashodno politički karakter, zbog našeg življa i teritorijalnih aspiracija i si. U jednom izveštaju Štaba Osme brigade, koji je neutvrđenog datuma upućen Štabu 3. divizije, kaže se da je 3. bataljon upućen u Baju da tamo »uspostavi red i preuzme svu vlast, kao i da posjedne sve državne zgrade«, jer su pre toga »Mađari u Baji sa željezničke stanice u Baji skinuli našu zastavu... i postavljaju u tom mestu svoju vlast«. ⁶⁸ Po sećanju nekih naših drugova, ruske vojne vlasti su se takođe protivile našem prisustvu u bajskom trokutu, stalno nas pomerale prema našoj granici i sa leve obale Dunava, tamo gde su već stigle njihove jedinice.

Ne ulazeći dalje u raspravu oko ovog pitanja, preostaje nam da se oslonimo na postojeću vojnu dokumentaciju. Komentarišući sa tadašnjim načelnikom Štaba Osme brigade Đorđem Miškovićem zašto je Brigada upućena na ovaj sektor, komandant Brigade Milan Korica Kovač je rekao: »...Ti dobro znaš zadatak zbog kojih smo ovde, a ne negde u Jugoslaviji. Čim na ovaj sektor stignu snage Crvene armije, a mi ih upravo očekujemo, mi ćemo se povući. A dotle ostajemo, kao da smo na položajima bilo gde u Jugoslaviji...«

Interesantan je i jedan dijalog koji je tom prilikom vodio komandant Brigade sa čuvenim mitraljescem Osme brigade Pantom Ljubinkovićem. Ostavili smo ga za kraj ovog poglavlja jer je karakterističan za dejstva Osme brigade koja su se stalno vrtela oko velikih reka, oko rovova i mostobrana na Dravi i Dunavu, pa je u izvesnom smislu inspirisao autora da se opredeli za ovakav naslov knjige.

⁶⁸ Arhiv VII, k. 1401, reg. br. 9—2.

Zatekavši Pantu Ljubinkovića iz Buđanovaca kako kopa rov na obali Dunava, kod Bačmonoštora, Kovač mu je neopaženo prišao s leđa. Sav kaljav, isprskan i zadubljen u kopanju rova za sebe i svoj mitraljez, Panta se trgao tek kad su svi oko njega ućutali. Spazio je Kovača. Poznavali su se još iz istočne Bosne i iz Prvog sremskog odreda.

— Panto, šta ima novo na tvom sektoru? — upitao ga je Kovač?

— Nema ništa, družo komandante!... Vidiš i sam, rijem zemlju ko krtica. Taman uredim jedno mitraljesko gnezdo, kad ono stigne naređenje da se pomerimo na drugo mesto i hajde Jovo nanovo. Nego da ja tebe nešto priupitam. Ima li u ovoj zemlji još neka reka, osim Dunava!? Ja umalo ne ostah na njemu tamo, kod Surduka, kad sad opet — Dunav! Pa bar da je preko naš Srem, nego Mađarska. Kad sam prešao kod Surduka, rekao sam sebi: »E, moj Panto, nećeš više nogu ni u lavor zamočiti«... Mi kao da smo osuđeni da se stalno vrtimo oko ovih »baretina« k'o Pura oko Rume i kiša oko Krajujevca. ...

Kovač se nasmeja i u želji da se sa njim, kao i uvek, još malo našali, upita ga, znajući već unapred šta će odgovoriti:

— Zar vi Buđanovčani ne znate da plivate?

— Pa nismo mi k'o vi Laćarci. Vas je mama prvo okupala na Savi, pa tek onda krstila u koritu... Ja bih vas koji ste se rodili kraj reke pa ne znate da plivate dograbio za noge pa glavačke pobacao u Dunav. I to, kako se ono kaže, u prvom talasu. Šta da kažu ovi moji pomoćnici iz Tavankuta koji nisu pregazili ni kanal dublji od kolena. Za njih je, bre Dunav veći od Jadranskog mora...